

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 64

1961

HÄFTE I

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 5:—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1961 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämval annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, STIG JÄGERSKIÖLD, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, C. WELINDER, S. BOLIN, J. ROSEN, E. GJERSTAD, KRISTER HANELL och GÖSTA CARLSSON.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i offentlig rätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves närmast av professor em. E. FAHLBECK, Lund som redaktionsskreterare och ansvarig utgivare, samt professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen) och docent HANS MEIJER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året. Prenumerationspriset för 1961 är 20 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgifo nr 2795 65), samt 25 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjüdes.

Lund dec. 1960.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

SWARTLING, ERIK, Riksdag och inrikes brevtaxa	1
TORBACKE, JARL, Affären Staaff—Mittag-Leffler	10

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Konstitutionella och kommunala frågor vid 1960 års riksdag. Av FINN BERGSTRAND.	43
Konstitutionella och kommunala förslag framlagda för 1961 års riksdag. Av IVAR BESKÖV	49
Den isländska valréformen 1959. Av NILS ANDRÉN	54
Internationell tidskrift för administration. Av CARL MURRAY	56
Statsvetenskapen vid de akademiska lärosätena år 1960. Av ESBJÖRN JANSSON, OLOF SÖDERBERG, INGER PÄLSSON, TÖRSTEN NILSSON	59

LITTERATURGRANSKNINGAR

Chr. Bay, The Structure of Freedom. Anm. av STEIN ROKKAN	64
Några moderna anglosaxiska statsvetenskapliga arbeten. Anm. av TOMAS HAMMAR	81
Befattelse över Fahlbeckska stiftelsens verksamhet år 1960	88
Tidskriftsöversikt. Av GUNNAR SJÖBLOM	91

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

SEXTIOFJÄRDE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD, ÅRG. 43)

1961

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:
ERIK FAHLBECK

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 6 1

INNEHÅLL

UPPSATSER

ANDERSEN, POUL, Folketingets ombudsmand og den kommunale forvaltning . . .	279
BEXELIUS, ALFRED, Hur JO-ämbetet arbetar	201
HESSLER, CARL ARVID, Dagens socialdemokrati och morgondagens kyrka . . .	97
— Herbert Tingstens ungdomsår	273
OLSSON, HENRIK A., 1949 års uppskovsinstitut. Rättsregler och tillämpning . .	107
STJERNQUIST, NILS, Lagförklaring genom samfälliga beslut	289
SWARTLING, ERIK, Riksdag och inrikes brevtaxa	1
TORBACKE, JARL, Affären Staaff—Mittag-Leffler	10
TORSTENDAHL, ROLF, F. F. Carlson och partifrågan vid riksdagen 1850—51 . .	221
ÅKERMAN, SUNE, Tolagsforskning på 1880- och 1920-talet	137

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDE

ANDRÉN, NILS, Den isländska valreformen 1959	54
— Den femte internationella statskunskapskongressen	320
BERGSTRAND, FINN, Konstitutionella och kommunala frågor vid 1960 års riksdag	43
BESKOW, IVAR, Konstitutionella och kommunala förslag framlagda för 1961 års	
riksdag	49
MEIJER, HANS, Författningsutredningens kommunikéer	146
MURRAY, CARL, Internationell tidskrift för administration	56
NILSSON, NILS O., Europarådets konvention om de mänskliga rättigheterna . . .	152
— Europarådets verksamhet på det ekonomiska området	314
PETRI, CARL AXEL, Gemensamt kyrkoråd — en ny form för kommunal samverkan	250
Statsvetenskapen vid de akademiska lärosätena år 1960. AV ESBJÖRN JANSON,	
OLOF SÖDERBERG, INGER PÅLSSON, TORSTEN NILSSON	59
STRÖMBERG, HÅKAN, Ur JO:s och MO:s ämbetsberättelser till 1961 års riksdag	150
WIESLANDER, BENGT, Till tolkningen av 35 § RF	245
ÅKERMAN, JOHAN, Nationalekonomiska studentklubben i Lund 1921—1961 . . .	160

LITTERATURGRANSKNINGAR

ANDRÉN, NILS, Svensk statskunskap. Anm. av <i>Lennart Bodström</i>	355
BAY, CHR., The Structure of Freedom. Anm. av <i>Stein Rokkan</i>	64
Civibus et rei publicæ. Festskrift till Georg Andrén på sjuttioårsdagen. Anm. av	
<i>Hans Cavalli</i>	173
ELMÉR, ÅKE, Folkpensioneringen i Sverige, med särskild hänsyn till ålderspensioneringen. Anm. av <i>Jørgen S. Dich</i>	180
HESSLÉN, GUNNAR, Statskunskap. Anm. av <i>Nils Andrén</i>	357

Idé och handling. Till Ernst Wigforss på 80-årsdagen den 24 januari 1961. Anm. av <i>Donald Söderlind</i>	346
KIHLBERG, LEIF, Dagens Nyheter och demokratins genombrott. Andra delen. Anm. av <i>Olle Gellerman</i>	259
NYMAN, OLLE, Der westdeutsche Föderalismus. Studien zum Bonner Grundgesetz. Anm. av <i>Lars Frykholm</i>	171
Några moderna anglosaxiska statsvetenskapliga arbeten. Anm. av <i>Tomas Hammar</i>	81
TERSMAN, RUNE, Statsmakterna och de statliga aktiebolagen. Anm. av <i>Hans Meijer</i>	263
THOMSON, ARTHUR, Barnkvävningen. En rättshistorisk studie. Anm. av <i>Soen Kjollerström</i>	325
WESTERBERG, OLE, Skatter, avgifter och pålagor. En statsrättslig undersökning. Anm. av <i>Halvar G. F. Sundberg</i>	332
ÅKERMAN, JOHAN, Theory of Industrialism. Anm. av <i>Jørgen Pedersen</i>	254
Tidskriftsöversikter. Av <i>Gunnar Sjöblom</i>	91 192, 266, 358
Berättelse över Fahlbeckska stiftelsens verksamhet år 1960	88

RIKSDAG OCH INRIKES BREVTAXA

Av Generaldirektör ERIK SWARTLING, Stockholm

Enligt 1809 års regeringsform räknas postmedlen till bevillningen. Om detta vid regeringsformens tillblivelse var så att förstå, att riksdagen skulle besluta även om *utrikes* postavgifter, innebar det otvivelaktigt en nyhet. Denna fråga skall emellertid inte behandlas i detta sammanhang.¹ Beträffande de *inrikes* postavgifterna (inrikes brevtaxan) synes det däremot tveksamt om, såsom allmänt antagits,² regeringsformen i verkligheten stadgade något helt nytt.

Att inrikes brevtaxan ursprungligen bestämdes av konungen kan ställas utanför all diskussion. Något verkligt avsteg härifrån innebar det inte, att höjning av brevtaxan stadgades i kontributionsförordningarna 1710—1712. Det var där fråga om en ren krigsskatt — förbehållen »till publici understöd allena» — och när Carl XII i Bender fick reda på höjningen, upphävde han den omedelbart jämte andra »extra ordinarie kontributioner».³ Det finns all anledning att antaga att i början av och långt in på frihetstiden ändring av brevtaxan formellt betraktades som konungens ensak.⁴ När en avsevärd jämkning av brevtaxan i höjande riktning genomfördes 1747, beslöts således denna av konungen ensam,⁵ även om beslutet helt överensstämde med vad sekreta utskottet förordat. Vid riksdagen 1765—1766 inträdde emellertid en ändring. Sekreta utskottet vågade⁶ sig

¹ Se härom Förvaltningsrättslig tidskrift 1958, s. 205 ff.

² Pontus Fahlbeck: »Regeringsformen i historisk belysning», s. 152; Robert Malmgren: Statsvetenskaplig tidskrift 1916 s. 277; Nils Forssell: »Svenska postverkets historia», II, s. 317; prop. 1932, nr 82, s. 2; m. m.

³ K. förordn. 4 juni 1712. Jfr överpostdirektörens brev 20 jan. 1713 till postmästarna.

⁴ Se t. ex. sekreta utsk. prot. 19 dec. 1738; ständernas und. skr. 2 april 1739; sekreta utsk. und. skr. 8 sept. 1743. Ett uttalande 4 aug. 1727 av ständerna vid 1726—1727 års riksdag talar dock i motsatt riktning. Ständerna uttryckte där önskemålet att överpostdirektören skulle utarbeta förslag om posttaxans höjning till ständernas nästa sammankomst »dock att emellertid ingen förhöjning på något sätt uti posttaxan göres». Lustigt nog föreslog sekreta utskottet vid samma riksdag och samma dag att en höjning skulle vidtas utan att avvakta nästa riksdagssammanträde.

⁵ K. brev till kanslikollegiet 17 mars 1747.

⁶ I utskottets instruktion hade ständerna föreskrivit, att alla förändringar av

nå inte på att på egen hand ta upp ett av Kungl. Maj:t till utskottet överlämnat projekt om brevtaxans höjning utan vidarebefordrade frågan till ständernas närmare beprövande.⁷ Utskottet tillstyrkte därvid ständerna att »vidtaga» det av Kungl. Maj:t förordade förslaget till en allmän höjning av posttaxorna i riket samt att »fastställa att efter detta förslag måge taxorna med det skyndsammaste som ske kan uträknas och till allmän efterföljd antagas och i verkställighet bringas». Ständerna »biföll» en viss portohöjning, vilken dock i överensstämmelse med prästeståndets beslut⁸ var mindre än höjningen enligt Kungl. Maj:ts projekt.⁹ I brevet till kanslikollegiet¹⁰ om verkställande av en portohöjning, överensstämmande med den som ständerna »bifallit», åberopade Kungl. Maj:t detta ständernas beslut.

Man kan kanske sammanfatta utvecklingen intill frihetstidens slut sålunda: ursprungligen en konungens ensak kom brevtaxan under frihetstiden allt mer och mer att intressera riksdagen, vilket kulminerade 1766, då riksdagen uppträdde som medbeslutande i fråga om en höjning av taxan.

Sådant var läget, då gustavianska tiden började.

I § 45 av 1772 års regeringsform stadgades förbud för konungen att emot lag, konungaed och försäkran i fredstid pålägga undersåtarna några »avgifter» utan ständernas vetskap, fria vilja och samtycke. Faller postavgifterna härunder?

Det är naturligtvis klart, att om Gustaf III:s statsvälvning innebar, att förhållandena återställdes till vad de hade varit under »guldåldern» före 1680, så borde efter statsvälvningen bestämmanderätten över brevtaxan ha tillkommit konungen. Erik Gustaf Geijer har vidare påpekat, att konungens makt i 1772 års regeringsform var »ännu större än den synes, emedan dess egentliga gränser lämnas

statsverket, alla förfoganden om riksgäldens betalning, alla medel till växelkursens styrande, alla författningar om bankolån och alla andra ekonomiska ärenden »ej annorlunda än av riksens ständer i plenis skulle avslutas, sedan sekreta utskottet därom givit sitt betänkande».

⁷ Sekreta utsk. prot. 12 okt. 1765. Jfr utskottets und. skr. 14 okt. 1766.

⁸ Prot. 26 juli 1766. Adeln och bondeståndet biföll det av Kungl. Maj:t förordade förslaget (prot. 28 maj resp. 30 juni 1766). Borgarståndet tycks inte ha fattat något beslut. (Jfr prot. 4 aug. 1766).

⁹ Und. skr. 15 okt. 1766 (Jfr kanslikollegiets betänkande 7 maj 1765 ang. en tillökning i posttaxorna och råds-kammarens prot. 12 juni 1765).

¹⁰ 11 dec. 1766. Jfr också k. förordn. 22 jan. 1767 med uttrycket: »uppå riksens ständers underdåniga tillstyrkande vid sist förlidne riksdag». Ännu mera rakt på sak uttrycker sig överpostdirektören i kung. 22 jan. 1767: »I anledning av vad riksens höglovl. ständer under sist förflutna riksdag beslutat angående en lindrig tillökning uti posttaxorna över hela riket har Kungl. Maj:t . . .».

obestämda». En enda bestämmelse hade enligt Geijer konungen förgätit att göra tvetydig, nämligen ständernas erfordrade bifall till anfallskrig. Och det är, fortsätter Geijer, också den enda, som han ej kunde undgå att öppet bryta.¹¹

Erik Fahlbeck har sagt, att 1772 års regeringsform egentligen inte var en genomtänkt lagprodukt utan i första rummet den statsrättsliga manifestationen av en lyckligt vunnen maktposition. »Just därför får den nya grundlagen sin rätta belysning först om den sammanställes med händelserna strax efter dess undertecknande och besvärjande vid plenum plenorum på rikssalen den 21 augusti».¹²

Följer man detta råd för uttolkningen av 1772 års regeringsform, vilket förefaller att vara ett lämpligt sätt att akta vad hans uppsåt var som lagen gjorde, så torde man knappast kunna undgå att i fråga om brevtaxan komma till ett måhända rätt överraskande resultat.

Sålunda är först att märka, att postmedlen berördes i 1772 års bevillningsbeslut. I detta uttalade nämligen ständerna att de samtyckte och förklarade att med »posttaxeförhöjningen» och vissa andra avgifter »må till nästa riksdag fortfaras på lika sätt, som de sedan sista riksdag efter förra stadgar erlagda och utgjorda blivit».¹³ Att med »posttaxeförhöjningen» avses 1766 års portohöjning förefaller odisputabelt. Bland de övriga avgifterna fanns flera av uppenbar bevillningskaraktär (lön- och betalningsavgiften, slottshjälpen, charta sigillata). Saken har tidigare uppmärksammats i litteraturen men avviftats som betydelslös.¹⁴ Men man känner sig knappast benägen att när det gäller just 1772 så där utan vidare avvisa något som antyder en gränsdragning mellan konungens och riksdagens makt.

Härefter må något beröras, hur postavgifterna påverkades av 1777 års myntrealisation. I samband med denna bestämdes,¹⁵ att vissa »kronans penningräntor» skulle »i riksdaler beräknas och utgöras efter värde av tre daler silvermynt riksdalern». De räntor, som det här var fråga om, var alla »äldre och för 1719 antagna». Däremot skulle alla senare antagna penningräntor »i riksdaler beräknas och utgöras i värde av sex daler silvermynt». Detta innebar — om jag rätt har förstått saken — att de äldre räntorna fördubblades, medan

¹¹ Samlade skrifter (1853). I:VI, s. 417.

¹² Sveriges riksdag VII, s. 33.

¹³ Uttalandet återfinns i det av ständerna verbatim godkända bevillningsbeslutet.

¹⁴ Pontus Fahlbeck, a. a., s. 153.

¹⁵ Kung. 6 dec. 1776.

de nyare förblev oförändrade, räknat i det gångbara myntet. Det må påpekas, att brevtaxan inte höjdes i samband med 1777 års myntrealisation och att det med hänsyn till de portohöjningar, som vidtagits efter 1719, skulle ha stridit mot den grund, som nyss angivits, att jämställa postportot med den grupp av räntor, som skulle »utgöras efter värde av tre daler silvermynt riksdalern».

Myntrealisationen genomfördes emellertid också i fråga om postuppbörden. Det föreskrevs nämligen, att man i räkenskaperna skulle från 1777 års ingång räkna med riksdaler, skillingar och runstycken i stället för daler, öre och penningar.¹⁶ På portot hade, som redan nämnts, detta inte någon inverkan.¹⁷

Det dröjde inte länge förrän frågan om höjning av postportot kom med i ett dramatiskt sammanhang. Detta skedde vid riksdagen 1778—1779. Det faller givetvis utom ramen för denna framställning att beröra det intrigspel, som förekom vid denna riksdag i samband med reglerandet av en faddergåva för den nyfödde kronprinsen. Här är allenast av intresse att samtidigt med frågan om faddergåvan också upptogs en fråga om höjning av anslaget till konungens handpenningar. I den gällande staten var 45.000 riksdaler specie anslagna till detta ändamål. Vid sammanträde den 10 december 1778 beslöt »faddergåvoutsrottet»¹⁸ förorda, att detta belopp skulle höjas till 100.000 riksdaler specie, alltså med 55.000 riksdaler specie. Den 17 december 1778 ingav kungl. hovpredikanten och prosten magister Math. Backman ett skriftligt förslag till utskottet om hur utgifterna för denna höjning borde täckas. Han föreslog i första hand $\frac{1}{2}$ skilling i konsumtionsaccis, »eller vad man vill kalla denna avgift, på varje kanna brännvin, i tillökning på det pris som annars därpå sättes». »Skulle, mot förmodan, detta förslag ej vidtagas», så föreslog han i andra hand bland annat, *dels 50 % höjning av charta sigillata-avgiften »och rekognition», dels 25 % höjning av postmedlen.*

Backmans förslag upptogs inte till behandling av utskottet, när det gällde finansieringen under de närmast följande åren av den ifrågasatta höjningen av anslaget till handpenningarna. Merutgiften under denna tid borde enligt utskottet¹⁹ jämte vissa andra utgifter täckas av det »frivilliga sammanåskott», som enligt utskottets för-

¹⁶ Överpostdirektörens kung. 16 dec. 1776.

¹⁷ Riktigheten härav kan kontrolleras vid genomgång av de i almanackorna år från år intagna portotabellerna.

¹⁸ Protokoll hos Riksens ständers committerade till reglering av faddergåvan för kronprinsen 1778.

¹⁹ 18 dec. 1778.

slag skulle tillföras statskassan under samma år för att sedan upphöra. Men för tiden därefter blev Backmans förslag av betydelse.

Utskottet avvisade först tanken på att höja priset för varje kanna brännvin med $\frac{1}{2}$ skilling. Utskottet ansåg detta »så mycket mindre kunna antagas, som utom det att brännvinsbränningen numera vore ett *regale varom riksens ständer ej hade att ingå i någon slags författning*,²⁰ ingen säkerhet till utbekommande av den erforderliga summan uppå denna grund kunde byggas».

Härefter beslöt utskottet²¹ förorda »att till Kungl. Maj:ts nådigste gottfinnande i underdånighet överlämnas, att därest staten, vid förloppet av de sex nu följande åren skulle betarva någon ytterligare förbättring, Kungl. Maj:t i sådan händelse i nåder täcktes utse och förordna en sådan tillökning så uti postporto som chartae-sigillatae-avgiften som kan bliva svarande emot den förbättring uti Kungl. Maj:ts årliga handpenningar, varom utskottet tillförende överenskommit».

Riksdagsbeslutet 1779²² innebar, att anslaget till konungens handpenningar höjdes från 45.000 till 100.000 riksdaler specie, att till finansiering bland annat av denna höjning ett »frivilligt sammanskott» årligen skulle tillföras statskassan från början av år 1779 till och med år 1785 samt att för tiden därefter ständerna »överlämnade» till Kungl. Maj:t att »igenom en proportionerad tillökning så uti postporto som chartae-sigillatae-avgiften utse sådana utvägar, varav ovannämnda tillökning uti Eders Kungl. Maj:ts handpenningar allt framgent årligen må kunna utgå».

Hur begagnade nu konungen detta bemyndigande? Jo, exakt på dagen när det »frivilliga sammanskottet» upphörde, nämligen den 1 januari 1786, höjdes postavgifterna. Charta-sigillata-avgiften behölls däremot tills vidare oförändrad.

Av förarbetena till portohöjningen framgår tydligt, att därmed avsågs att erhålla en merinkomst av 55.000 riksdaler specie eller alltså samma belopp, med vilket handpenningarna höjts och som innefattades i riksdagsbemyndigandet.²³

²⁰ Kursiv. här.

²¹ 19 dec. 1778.

²² 26 jan. 1779; ständernas und. skr. 20 jan. 1779.

²³ Överpostdirektörens memorial till kungl. beredningen 28 juli och 3 okt. 1785. Det första börjar: »Uti skrivelse den 19 sistl. maj har Eders Excellens och Kungl. Beredningen åstundat mitt utlåtande angående medel och utvägar till att igenom tillökning i postportoinkomsten kunna med säkerhet erhålla en ny årlig inkomst för staten av 55.000 R D specie . . .».

Det må påpekas, att den portohöjning som sålunda vidtogs vid 1786 års ingång och som föreskrevs av Kungl. Maj:t genom en kungörelse den 13 oktober 1785, innebar en fördubbling av den inrikes brevtaxan. Troligen på grund av kungörelsens försåtliga avfattning — den rubricerades exempelvis »ang. postportobetalningarnas beräkning i speciemynt» — synes storleken av denna portohöjning inte ha uppmärksammats i den posthistoriska litteraturen.²⁴ Enligt kungörelsen skulle postavgifterna beräknas på samma sätt som vid 1777 års myntrealisation föreskrivits i fråga om de äldre penningröntorna, d. v. s. efter värde av tre daler i stället för sex daler riksdalern.²⁵

Det må vidare påpekas, att i kungörelsen direkt åberopas 1779 års riksdagsbeslut, men samtidigt måste det erkännas, att kungörelsen är så avfattad att därav ingalunda klart framgår, om konungen ansett detta beslut som en nödvändig förutsättning för portohöjningen.

Om man emellertid tar hänsyn till alla faser i händelseförloppet, om man erinrar sig riksdagens beslut om portohöjning 1766, föreskriften i 1772 års bevillningsbeslut samt riksdagsbeslutet 1779, varvid särskilt bör uppmärksammas att ett ifrågasatt beslut av ständerna om höjning av brännvinspriset avvisades av faddergåvoutsrottet bland annat därför att brännvinsbränningen var ett regale, medan detta inte åberopades emot ett beslut av ständerna om höjning av postportot, och om man slutligen erinrar sig, att portohöjningen 1786 avsåg att inbringa just det belopp, med vilket handpenningarna höjts, och tillkom exakt vid den tidpunkt, som angavs i riksdagsbemyndigandet, så förefaller det verkligen i hög grad sannolikt, att såväl riksdagen som — måhända motvilligt — konungen ansett, att enligt 1772 års regeringsform riksdagens medgivande fordrades för att höja den inrikes brevtaxan. Än mer förstärks detta intryck, när också i ingressen till 1789 års bevillningsförordning intas en föreskrift om att »posttaxeförhöjningen» och vissa andra avgifter, såsom lön- och betalningsavgiften, slottshjälpen och charta sigillata, »må till nästa riksdag fortfara på lika sätt som de sedan sista riks-

²⁴ Wilhelm Roos: »Postverkets förvaltning under år 1864 och föregående år», s. 35; Sven P:son Lagerberg: »Postverkets minnesskrift», 1903, s. 36; Nils Forssell: a. a. I: s. 194—195, II: s. 207—208; Grape: »Svensk posthistoria», s. 43.

²⁵ Att detta innebar en fördubbling kan kontrolleras vid genomgång av portotabellerna i almanackorna. Vid kontroll mot de av Kungl. Maj:t fastställda nya taxorna måste en omräkning företas. Dessa lyder nämligen i motsats till de äldre på de nya myntsorterna. Vid en sådan omräkning verifieras emellertid fördubblingen.

dag, efter förra stadgar erlagda och utgjorda blivit».²⁶ Att vifta bort detta som betydelselöst kan knappast vara riktigt. Också 1789 års riksdag var en revolutionsriksdag. Det måste väl för övrigt, för att återgå till riksdagsbeslutet 1779, anses såsom skäligen orimligt och i varje fall utomordentligt ohövligt, om riksdagen, när den önskade höja handpenningarna för konungen, som »förbättrat alla ämbetsmäns villkor utan att ihågkomma dess egna så kallade handpenningar» och »som förgätande sig själv haft allt ospart för det allmänna bästa»,²⁷ skulle för tackande av merutgiften ha anvisat bland annat medel, som konungen ändå ägde bestämma över. Och är det inte svårt att tänka sig, att riksdagen skulle för merutgiften ha anvisat *dels* medel (*charta sigillata*), varöver riksdagen grundlagsenligt ägde bestämma, och *dels* medel (*postportot*), varöver konungen grundlagsenligt skulle ha bestämmanderätt?

Den bild, som sålunda tecknats från Gustafs dagar, blir helt förändrad under hans efterföljares tid. En ny bevillningsförordning tillkom 1800 och i ingressen till denna var inte *postportot* nämnt (likom inte heller *charta sigillata*). Det må emellertid påpekas, att ingressen till 1800 års bevillningsförordning överhuvud ej synes ha behandlats av ständerna. Av bevillningsutskottets och dess första och andra beredningsutskotts protokoll framgår, att de i ingressen till 1789 års bevillningsförordning berörda avgifterna inte alls behandlats av utskottet. Utskottets till ständerna under riksdagens sista dagar överlämnade projekt till en förnyad bevillningsförordning omfattade inte ingressen. Det förefaller alltså som om författandet av ingressen skett efter riksdagens slut och utan dess uppdrag.²⁸

²⁶ Ingressen till bevillningsförordningen synes vid 1789 års riksdag ha avfattats av särskilda deputerade från de olika stånden och torde inte direkt ha beslutats av stånden. Det må i detta sammanhang nämnas, att bevillnings- och krigsgårdsutskottet vid 1789 års riksdag vid ett tillfälle (6 april 1789) diskuterade om man inte borde hos konungen ifrågasätta en höjning av stora sjötullen för att fylla ut bristen i bevillningssumman. Häremot åberopades, att det vore olämpligt att överhuvud beröra en sådan avgift, som konungen ägde besluta om efter gottfinnande.

²⁷ Riksdagsbeslutet 1779.

²⁸ När ständerna överlämnade den av dem åtagna bevillningen till Kungl. Maj:t, anförde de (se adelns prot. s. 1471), att de inte var i stånd att »nu, sedan stånden äro åtskilda», kunna låta införa vissa av stånden gjorda tillägg och reservationer till bevillningsutskottets projekt. De hemställde därför, att Kungl. Maj:t täcktes »vad varje stånd anført till verkställighet befordra». I den tryckta bevillningsförordningen har vissa av dessa ändringar iakttagits, men inte alla. En överarbetning har alltså skett av bevillningsprojektet och i samband därmed kan väl ingressen ha kommit till. Såvitt framgår av bevillningsförordningen, sådan den utgivits av trycket, har denna inte försetts med några underskrifter

1807 höjde Gustaf IV Adolf postportot med 50 %. Något riksdagsbeslut åberopades inte och fanns inte heller.

Av förarbetena till 1809 års regeringsform synes inget finnas att hämta som förklaring till att postmedlen hänfördes till bevillningen. Bestämmelse härom fanns redan i Håkanssonska grundlagsförslaget. I de motioner, som remitterades till konstitutionsutskottet, berördes inte postmedlen.²⁹ Den redogörelse, som här har lämnats, visar emellertid att åtgärden i sig själv inte var så märkvärdig. Man hade faktiskt en viss tradition från senare frihetstiden och första delen av gustavianska tiden att falla tillbaka på. Emellertid blev inte vad som förekommit vid Norrköpingsriksdagen 1800 och därefter helt oanmärkt vid riksdagen 1809.

Översten Ambrosius Magnus Berghman, som deltagit i 1800 års riksdag och därvid varit medlem av bevillningsutskottet,³⁰ uppläste den 19 juni 1809 ett diktamen till adelns protokoll, som bland annat innehåller följande:

»1789 års bevillningsförordning var gällande till 1800 års riksdag, då en ny, i anseende till nödig befunnen jämnare fördelning av bevillningen blev utfärdad. I ingressen till densamma har man utslutit posttaxan och stämplat pappersavgiften, som 1789 års förordning uppräknar bland de artiklar, vilka efter förra vanligheten borde utgå utan förhöjning, och allenast upptagit lön- och betalningsavgiften, slottshjälpen och medicinalfonden. Men av vem och med vad auktoritet har ett sådant uteslutande kunnat ske? Jag har sökt upplysning härom av de herrar, vilka med 1800 års riksdagsärenden hade närmaste befattning, såväl i ridderskapets och adelns samt borgarståndets plena, som i hemliga utskottet; men de hava förklarat sig icke äga minsta kunskap därom, och att ingenstädes någon överläggning härom blivit hållen, än mindre beslut fattat. Såsom ledamot i bevillningsutskottet har jag mig noga bekant, att ej någon fråga om posttaxan eller stämplat pappersavgift där förekom. Ingressen till bevillningsförordningen blev icke i utskottet författad.

Påföljden av detta uteslutande har likväl varit den att regeringen därav tagit sig rättighet att förhöja posttaxan och stämplat pappersavgiften, såsom en var känner, i mån som synes överskrida all billighet. Och då sådant skett utan något föregånget riksens ständers beslut därom, eller ens vetskap samt nationens egen beskattningsrätt således blivit för när träd; får jag i ödmjukhet proponera, att författningarna om posttaxans och stämplat pappersavgiftens förhöjande måtte upphävas och riksens ständer överenskomma huru

²⁹ Naumann: »Sveriges statsförfattningsrätt», I: s. 326 f.

³⁰ Riksdagstidningen 1800, s. 91.

dessa medel hädanefter böra utgå. Att ställa till ansvar den, som varit verktyg till merberörda uteslutande, vore stridande emot den skonsamhet, varmed höglövl. ridderskapet och adeln hittills ansett förra händelser och emot min avsikt med denna motion. Rättvisan hämnar alltid sig själv snart eller sent. Den slaviska tjänstaktige uppspanas nog av allmänheten och får i dess ögon den stämpel han förtjänat».

Av liknande innebörd är ett uttalande av greve Axel Hamilton,³¹ som påpekade, att »postmedlen och chartae-sigillatae-avgiften, *mot lag förhöjda sedan sistlidna riksdagen,*³² tarva Riksens Ständers nådiga bifall».

Jag har nu kommit till slutet av min framställning. Den bild, som här har tecknats ur mera formella synpunkter, förefaller inte idémässigt verklighetsfrämmande, om man betraktar den med utgångspunkt från den under ifrågavarande tidsskede förhärskande uppfattningen om poströrelsens väsentliga syfte. Man ansåg nämligen, såvitt jag har kunnat finna, att staten bedrev poströrelse framför allt för att därigenom erhålla en relativt betydande inkomst för statskassan. Med ett sådant sätt att tänka blir postmedlen nära sammanfallande med skattemedel och inte minst med en beviljning av sådan typ som charta-sigillata-avgiften.

Må det allra sist tillåtas mig en truism: rent aprioriska påståenden av typen »poströrelsen är ett regale» eller »postmedlen var konungens ensak» har inte något bevisvärde, hur ofta de än må ha upprepats. Jag skulle, med risk att bli beskylld för att själv komma med ett rent aprioriskt påstående, vilja säga, att det inte ges några naturrättsliga företeelser inom statsförvaltningen utan att allt där beror på de under olika tider skiftande föreskrifterna och föreställningarna.

³¹ Adelns prot. 11 aug. 1809.

³² Kursiv. här.

AFFÄREN STAAFF—MITTAG-LEFFLER

Av Fil. Mag. JARL TORBACKE, Bandhagen

I

Den på sin tid uppseendeväckande rättegången rörande det Staaff—Mittag-Lefflerska ärekränkingsmålet hade sin upprinnelse i ett av professor Mittag-Leffler i mars 1914 hållet tal, i vilket han beskyllde den nyligen avgångne statsministern Karl Staaff för att ha misskött sitt höga ämbete. Kort därpå stämde Mittag-Leffler för ärekränkning. Det under månaderna fram till krigsbrottet i augusti av allmänheten med stort, för att inte säga lidelsefullt intresse omfattade målet avgjordes slutgiltigt först i februari 1917.

Processen som isolerad företeelse, uttryckt ur sin dåtida naturliga inramning, förlorar det mesta av våd som gjorde den till en uppmärksammas företeelse även under det på sensationer så rika året 1914. Av utrymmesskäl måste dock denna bakgrundsteckning här göras mycket schematisk.¹

Utrikespolitiska aspekter, försvarsfrågan och konstitutionella spörsmål utgjorde den sällsamma blandning, ur vilken den inrikespolitiska situationen våren 1914 framgick. Efter Staaffs bekanta Karlskronatal (21/12 1913), där huvudlinjerna i den kommande försvarsreformen presenterades, och uppskov med avgörandet om infanteriets övningstid förbehåddes, ingick den redan förut heta debatten ute i landet i sitt mest hektiska skede. I början av februari följde bondetåget och kungens borggårdstal. Efter detta skedde en påtaglig scenförändring, den offentliga debattens tyngdpunkt överflyttades till det statsrättsliga planet. Vänsterpartierna slöt sig samman för att värna de demokratiska och parlamentariska rättigheterna. Utan tvivel var det stor risk för att valen till den av Hammar-skjöldska regeringen upplösta Andra kammaren fått karaktären av

¹ I övrigt kan hänvisas till följande standardverk: F. Lindberg, »Den svenska utrikespolitikens historia» III: 4 (1958) och O. Nyman, »Högern och kungamakten 1911—14» (1957).

ett konstitutionellt avgörande. Situationen kunde mycket väl ha lett till detta. Men till stor del tack vare en hänsynslöst genomförd valagitation, där Sven Hedins »Andra varningen» och en mångfald andra skrifter och tal förvrängde borggårdskrisens och försvarskampens innebörd, blev valet en seger för de båda ytterlighetspartierna, medan liberalerna förlorade 31 mandat. Första världskrigets utbrott gav sedan den inrikespolitiska debatten en annan inriktning.

Det är emellertid i den nyssnämnda valkampanjen som den händelse har sin upprinnelse, vilken i det följande närmare skall belysas.

Den 17 mars 1914 hölls på Musikaliska akademien i Stockholm ett tal av professorn i matematik vid Stockholms Högskola, Magnus Gustaf Mittag-Leffler. Auditoriet bestod huvudsakligen av studenter, men vad talaren hade att meddela låg inte på det vetenskapliga planet. Hans anförande var en politisk maning, direkt förknippad med den pågående valrörelsen.

Innan talets innehåll relateras, torde en blick på talarens personlighet och tidigare liv vara nödvändig. I flera avseenden kan detta ge perspektiv, som i det följande är av stort intresse.

Mittag-Leffler föddes i Stockholm 1846.² Efter studier i Uppsala blev han docent där 1872 och företog sedan en långvarig studieresa till Frankrike och Tyskland. 1877—81 var han professor i matematik i Helsingfors. Där ingick han giftermål med dottern till en ansedd hög finländsk militär (alltså egentligen i rysk tjänst), som disponerade en betydande förmögenhet. Genom sin makas resurser blev Mittag-Leffler sedermera i stånd att ägna sig åt de omfattande finansiella företag, som under hans krafts dagar gjorde honom till en rik man.

1881 knöts han så till Stockholms Högskola, där han stannade till pensionsåldern, 1914. Under denna tid var han även offentligt verksam och utförde bl. a. på uppdrag av en riksdagskommitté beräkningar för en planerad folkpensionering.³

Av mindre smickrande art var den uppmärksamhet, som hans uppträdande i samband med Stockholms Högskolas utveckling under 1800-talets sista årtionde väckte.⁴ Han blev där medelpunkten i en

² För de biografiska uppgifterna se artikel i »Svenska Män och Kvinnor» samt T. Carlemans uppsats i Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens årsbok för år 1944.

³ L. de Geer, »Politiska hågkomster» (1926), s. 89.

⁴ S. Tunberg, »Stockholms Högskolas historia före 1950» (1957), s. 68 ff. Se även G. Retzius, »Biografiska anteckningar och minnen», II (1948), s. 153 ff.

strid, som gällde inflytandet i lärarrådet, och då han begagnade sig av anonyma smädeskrifter fick episoden karaktären av skandal. Under hela sitt liv visade för övrigt Mittag-Leffler en viss tendens att oförblommerat låta sina ofta mycket deciderade åsikter i skilda angelägenheter bli offentliga. En genomgång av hans efterlämnade klippsamling ger många bevis på, att hans ampra uttalanden via tidningarna nått allmänheten.⁵

Om Mittag-Lefflers politiska syn går uppgifterna något i sär. Själv presenterade han sig som uppvuxen i ett frisinnat hem, både hans far och farfar var »frisinnade medlemmar af Sveriges riksdag».⁶ År 1906 angrep han dock i ett föredrag, som efteråt trycktes, inför Uppsalas studenter det Staaffska rösträttsförslaget, vilket han stämpade som grundat på partiintressen och främst gynnande socialisterna. Talet utmynnade i en högstämmd erinran om, att det dock fanns ett nytt parti, »ett starkt och lifskraftigt, som innefattar allt hvad landet har främst i begåfning, i kunskaper, i karaktär och i äkta fosterlandskärlek».⁷ Partiet namnges inte, men talaren kan bara ha syftat på det 1904 bildade Allmänna valmansförbundet. Om Mittag-Leffler sålunda från början varit liberal — om vilket påtagliga uppgifter saknas — torde han dock vid tidpunkten för detta föredrag definitivt ha ådagalagt sin övergång till högersympatisörernas led.

Utrikespolitiskt synes han till en början ha varit en vän av Frankrike: så bildades t. ex. under hans ordförandeskap 1889 en svensk lokalavdelning av Alliance française.⁸ Med tiden blev hans förkärlek för Tyskland alltmer påtaglig, och när världskriget bröt ut, måste hans inställning betecknas som markerat protysk. Detta trots en från honom själv stammande uppgift, att han som »flertalet bildade svenskar» var på fransk-engelsk sida.⁹ Det var hotet från Ryssland, som tvingade honom att i Tyskland se Sveriges främsta stöd.

Vid genomgång av de Mittag-Lefflerska dagböckerna får man intrycket, att hans intresse för politiken företer en betydande steg-

⁵ Klippsamlingen förvaras på Mittag-Lefflers matematiska stiftelse i Djurs-holm. Stiftelsen är grundad å en donation, som professorn gjorde under sin livs-tid. Lokalerna är inrymda i hans magnifika villa, som ingick i donationen.

⁶ G. Mittag-Leffler, »Tal till Stockholms studenter den 17 mars 1914» (1914), s. 4.

⁷ G. Mittag-Leffler, »Är det Staaffska rösträttsförslaget frisinnadt» (1906), s. 17.

⁸ F. Lindberg, »Kunglig utrikespolitik» (1950), s. 99. Att notera är att detta inträffade under festligheterna vid firandet av Franska revolutionens 100-års-jubileum, och att händelsen hade karaktär av republikansk manifestation.

⁹ Maskinskrivna dagboksanteckn. 14/12 1914. Dagböckerna ingår i den på Kungl. Biblioteket deponerade Mittag-Lefflerska samlingen.

ring åren närmast före 1914. Dessförinnan är innehållet till övervägande delen korta notiser av personligt slag, men blir senare betydligt utförligare. Vid årsskiftet 1913—14 synes han ha bestämt sig för ett aktivt deltagande i försvarsstriden.

Efter krigsutbrottet koncentrerades Mittag-Lefflers intresse helt på utrikespolitiken. Hans tid upptogs till stor del av politiska samtal med den vidsträckta bekantskapskretsen. Ett drag av överklighet kännetecknar en del av hans tänkande, och alla rykten och »förtroliga meddelanden», som han fått höra, accepterades som realiteter. Så antecknade han i dagboken, att man i tyska fångläger, där såväl engelska som belgiska fångar internerats, brukade finna belgier dödade genom bett i struphuvudet efter nattliga slagsmål med engelsmännen.¹⁰ Att han på grundval av denna greuelpropaganda drog slutsatsen, att engelsmän och belgier hatade varandra, är väl det minst egendomliga i sammanhanget.

På lika lösa grunder byggde han upp sina utrikespolitiska spekulationer. En favorittanke var, att Sverige skulle gå med på Tysklands sida i kriget mot Ryssland, och sedan ryssarna besegrats, skulle ett stort nordiskt rike bildas med den svenske kungen som »överkung» eller kejsare.¹¹

Det vore emellertid en orättvisa mot Mittag-Leffler att förbigå några andra sidor av hans politiska aktivitet, där hans verksamhet dessutom var uppenbart betydelsefull för berörda parter. Hans hem i Djursholm utgjorde en av samlingspunkterna för den aktivistiska falangen bland de finländska emigranterna i Stockholm. De i detta sammanhang kända namnen Wetterhoff, Gummerus, Fabritius, Castrén m. fl. återkommer ständigt i listan över besökande. Själv var Mittag-Leffler tydligen kontaktman mellan dessa och understatssekreteraren Zimmermann i Auswärtiges Amt i Berlin, och han hade t. o. m. utrustats med en kod för detta ändamål.¹² Huruvida han uppnått denna ställning på grund av sin tidigare verksamhet i Helsingfors eller genom förmedling av sin frus finländska släkt undandrar sig bedömande. Bland övriga personer, som i detta samband skymtar, är de tyska diplomaterna i Stockholm, Reichenau och Lucius, samt riksmarskalken Douglas.

Bilden av professorn som politiker bjuder sålunda varken klarhet

¹⁰ Ibid. 1/1 1915.

¹¹ Se t. ex. ibid. 14/12 1914.

¹² Ibid. 11/11 och 18/11 1915. Jfr även handskrivna dagboken 27/5 och 21/7 1915 samt T. Gihl, »Den svenska utrikespolitikens historia», IV (1951), s. 110 ff.

eller pregnans. Någon officiellt bemyndigad roll spelade han i varje fall inte.

Under en resa på kontinenten vintern 1913—14, då han bl. a. besökte Berlin, London och Paris, fick Mittag-Leffler tillfälle att själv bilda sig en uppfattning om hur allvarligt hotet mot världsfreden var. Då samtidigt bondetåget organiserades i Sverige, insåg han hur betydelsefull denna yttring av försvarsviljan skulle bli och reste hem. Dagen efter böndernas kungauppvaktnings gav han en »lyckad» middag för ett 50-tal av tågets mer prominenta deltagare och höll därvid ett uppmärksammat tal. Det förmedlades till trycket och spreds över landet. Bevis för tacksamhet inströmmade från många håll. Då föddes hos Mittag-Leffler tanken att i större sammanhang hålla ett nytt tal, och det skulle ske i form av en oration till den akademiska ungdom, vars lärare han varit i nära femtio år.¹³

Professorn synes ha förberett sig synnerligen noggrant; och att han införskaffat material från det enligt hans mening mest auktoritativa håll, ger dagböckerna besked om. Två gånger mottogs han i audiens hos kungen, som därvid »meddelade alla detaljer om sitt förhållande till Staaff».¹⁴ Om Staaffs andra ministär skall kungen därvid ha yttrat:

»Första sex månaderna gick det något så när. Sen blef det det lilla helvetet. Efter Ankarkronska historien det stora helvetet.»¹⁵

Kungen var säkerligen fullt medveten om, att vad han sagt skulle påverka Mittag-Lefflers utformning av det kommande talet. Betecknande är, att chefen för kungens stab, general Uggla, fanns bland publiken på Musikaliska akademien den 17 mars och efteråt framträdde inför åhörarna och tackade talaren.¹⁶

¹³ Handskrivna dagboken 7/2 1914. Stockholms Rådhusrätts 4:e avdelnings protokoll i brottmål år 1915 (Rrn P) bil. 29.

¹⁴ Handskrivna dagboken 17/2 och 21/2 1914.

¹⁵ Affären Ankarcrona, som inträffade sommaren 1913, var en följd av att kungen i sista stund motsatt sig ett regeringsförslag till omplaceringar i den högsta marina ledningen. Hans motförslag, som så småningom accepterades, kom att innebära en degradering — ur tjänstgöringssynpunkt — för kommendör Sten Ankarcrona. Resultatet blev en proteststorm mot regeringen från högerhåll. Statsråden ställde sig emellertid solidariska och lät aldrig påskina att förslaget emanerade från kungen. Bakgrunden till hela affären var en medveten strävan från regeringen att söka bryta det s. k. Dyrssenväldet i huvudstaden, genom att få till stånd ett utbyte mellan någon av bröderna Dyrssen och den mot ministärens flottpolitik gynnsammare stämde amiralen Sidner i Karlskrona. Med »Dyrssenväldet» avsågs det starka och mot regeringen Staaff negativa inflytande, som utövades av kretsen kring de båda amiralerna Gustaf och Wilhelm Dyrssen.

O. Nyman, a. a., s. 113 ff.

¹⁶ Rrn P, bil. 29.

Talet är för långt att här återges in extenso.¹⁷ Det följande referatet vill därför endast relatera de avsnitt, som senare anfördes i åtalet eller åberopades av någon av parterna under den följande processen.

I de inledande partierna önskade Mittag-Leffler belysa, hur betydelsefullt ungdomens deltagande i den stora försvarsstriden och den nyligen påbörjade valstriden var. Han presenterade sig som en man, som aldrig förr deltagit i, men väl med stort intresse följt de politiska partistriderna.

»Jag har ansett det ovärdigt den, som vigt sitt lif åt sanningens, den vetenskapliga sanningens, utforskande, att låta enrollera sig under någon af de fraser, som läsas på partistandaren.» Det var emellertid inte för att närmare utveckla försvarskampens innebörd, som han framträdde, utan för att förklara, hur den situation kunnat uppstå »att svenske män tveka vid valet» mellan att utöka försvaret eller att låta det förfalla. Genom denna förklaring skulle åhörarna erhålla »den rätta utgångspunkten vid det upplysningsarbete», som väntade dem.

Sedan lämnade talaren för en god stund försvarsstriden och övergick till en hetsig kritik av dem, som efter 1888 velat införa utländska doktriner (parlamentarismen) i det svenska statslivet, för att därmed försvaga kungens personliga maktställning. Skulden tilldelades högern, som under motstånd från S. A. Hedin »blef den bestämmande vid valet af statsrådets främsta ledamot, statsministern». Följden av detta inflytande på ämbetets tillsättning blev, att en standardsänkning med avseende på statsministrarnas begåvning och erfarenhet ägde rum, vilken sedan bidragit till att frambringa den nuvarande situationen. Unionen med Norge tilläts att upplösas och socialismen att växa sig stark, »tillräcklig att bringa vårt samhällsskick i gungning». De enda förlåtande dragen var omsorgen om försvaret och utrikespolitiken.

»Ingen situation kunde vara mera lockande eller gynnsam för en maktlysten och äfventyrsälskande man», mästare i »massuggestion». ... »Efter åtskilliga, vid våra mer naiva förhållanden tämligen okända äfventyr som advokat, inträdde Herr Karl Staaff på den politiska banan.» Efter att med detta hätska utfall ha givit talet en ny vändning, fortsatte Mittag-Leffler att ge åhörarna glimtar ur Staaffs verksamhet som politiker. Denne skulle bl. a. genom att fria

¹⁷ För det följande referatet och för samtliga citat ur talet se G. Mittag-Leffler, »Tal till Stockholms studenter den 17 mars 1914» (1914).

än till de frisinna och än till socialisterna ha lyckats utmanövrera såväl medtävlare inom partiet som motståndare i övrigt. I detta sammanhang gisslades också de frisinnaes dåvarande ledare (von Friesen), som låtit sig undanträngas, medan högern anklagades för att ha genomfört en rösträttsreform, som — delvis beroende på anknytningar till det Staaffska förslaget — betytt att vänsterpartierna blivt överrepresenterade i riksdagen. »Bostadstvånget» skulle sålunda ha bidragit till att ge försvarsvännerna ett sämre utgångsläge vid riksdagsvalen.

Därefter följde en skarp kritik av de 1911 tillsatta fyra försvarsberedningarna, som »med uteslutande civila medlemmar under Herr Staaffs ledning» uppnått ett bedrövt slutresultat. Staaffs Karlskronatal karakteriserades som ett »gyckelspel», emedan denne väl måste ha vetat, att han inte kunde bryta sina löften till väljarna. Denna »vallöftestrohet» stämplades som oförenlig med Riksdagsordningens § 1, där det heter, att riksdagsmännen icke kunna bindas av »andra föreskrifter än rikets grundlag».

Talaren berörde här i förtrytsamma ordalag även den tillfälliga värnskatt, som Staaff velat införa. »Det gick lätt nog för Herr Staaff att få alla 102 (liberala riksdagsmännen) att ena sig om ett förslag, som lade alla de ekonomiska försvarsbördor, hvilka försvarets försumpning gjort nödvändigt att under kort tid utkräfvat, på den del af vårt folk, som Herr Staaff döpt till öfre nationen, och hvars medlemmar äro de, som ha minst 5.000 kronors årsinkomst.» Då det däremot gällde att utnyttja »den stora mängdens försvarsförmåga, då stämplades detta som en nära nog olidlig försvarsbörda hotande den undre nationen, den, som har mindre än 5.000 kronors årsinkomst». Inför ett auditorium av högskolestudenter var detta professors inlägg kanske inte särskilt välfunnet som politisk maning i försvarsstriden.

I fortsättningen av talet tillrättavisades Staaff strängt för sitt förfarande under borggårdskrisen, då han understått sig att begära en förklaring av kungens handlingssätt, i det han påstått att detta varit inkonstitutionellt. I skarpa vändningar avvisade professorn parlamentarismen — speciellt i dess engelska utformning med den folkvalda kammiaren som tyngdpunkt — och pekade på grundlagens bud, att kungen allena ägde att styra riket. Vissa av Staaffs åtgöranden ansågs vara ett utslag av rent diktatoriska strävanden, dolda under epitetet »folkfrihet». Fackföreningsrörelsen och de sydamerikanska republikerna kunde visa hur folkfriheten »förvandlas i obetingad

lydnadsplikt under diktatorn». Parlamentarismen, som ju redan gick sin upplösning till mötes, var dock i själva verket alls inte målet, menade Mittag-Leffler. Staaff syftade istället till att draga fördel av den »röda skaran» och dess nya religion. Det sista ordets plats i sammanhanget förklarades därvid på följande sätt: besökte man möten dels på Frälsningsarmén, dels på Folkets hus, skulle man finna, att socialismen »i grunden är en ny sorts religiös rörelse av samma patologiska natur». Talaren poängterade dock, att han inte ville tala illa om Frälsningsarmén!

»Herr Staaff, regent och diktator, samt öfvertygad om sin skicklighet att under sin vilja kufva de olika partierna . . . har uppenbarligen ansett, att nu kunde han ansvarslöst förfoga öfver . . . vårt Sveriges yttersta väl eller ve!», och vad framtiden kunde komma att innebära, då socialismen fått växa sig stark, var honom likgiltigt. »En viss spionvänlighet» borde även ingå i en sådan mans politik, ansåg talaren. För att rättfärdiga detta sistnämnda påstående relaterade han ett fall, där Staaff enligt hans mening gjort sig skyldig till släpphänthet mot en utländsk undersåte, vilket för försvaret kunnat få ållvarliga konsekvenser. Wulf Rotstein, rysk undersåte och av mosaisk trosbekännelse, hade 1912 anhållit att få köpa en fastighet inom »Karlskrona fästnings skyddsområde». Han hade då redan en längre tid haft skrotaffär i just detta hus, men polisen hade ansett, att den inte skötts tillfredsställande, och att Rotstein lämnat svävande uplysningar om sig själv. Därför hade befälhavande amiralen i staden hemställt, att Rotsteins ansökan måtte avslås, men Staaffs regering hade likväl bifallit fastighetsköpet. Visserligen hade inte något inträffat, som kunnat antyda, att Rotstein var spion, men Mittag-Leffler ansåg regeringens handlingssätt vara synnerligen riskabelt. Han hänvisade därvid till en skrift, som författats av en rysk general, enligt vilken skrothandlaren måste anses tillhöra den klass, varur »spioner dock med stor fördel kunna rekryteras».

Mittag-Leffler berördé därefter några av de försummelser i rent militära ting, som regeringen enligt hans mening gjort sig skyldig till. De militära omdömena om försöksmobiliseringarna 1912 hade hemlighållits för försvarsberedningarna i ett helt år. Värre var emellertid, att man dessutom för den militära ledningen undanhållit »de mest viktiga meddelanden utifrån». Det gällde då främst dels en hemlig handling, som av Staaff personligen förvarats i en skrivbordslåda i 14 månader, dels en hemlig rapport, som remitterats direkt till försvarsberedningarna utan att ha tillåtits passera de mili-

tära myndigheterna. Mittag-Leffler riktade nu en vädjan till konstitutionsutskottet, som hade i sin makt (genom granskningen av statsrådsprotokollen) att döma i frågan. Han påpekade också, beräkande nog, att »den valstrid, som nu äger rum, tvifvelsutan äfven bestämmer konstitutionsutskottets sammansättning».

Här åberopade talaren »en framstående statsman i utlandet», som »väl känner det land, från hvilket den största faran hotar». Denne hade för några dagar sedan sagt Mittag-Leffler, »att han ej rätt förstår, hvarför det landet så länge dröjt. Ett land under Herr Staaffs diktatur borde ej blifvit svårt att öfvervinna».

Omsider anknöt talaren så åter till försvarsfrågan. I fem punkter fastslogs, varför »ingen svensk man, som ej är förblindad av partifanatismen eller en okunnighet, som i en fråga som denna må kallas oförlåtlig, kan . . . ge sin röst åt Herr Staaff». Punkterna var i korthet:

- 1) Att Karl Staaff kom till makten genom att fria till försvars-
oviljan och sedan ej heller velat arbeta för försvarets stär-
kande.
- 2) Att Staaff betraktade politiken som en lek och endast haft
egoistiska motiv.
- 3) Att han undanhållit hemliga handlingar.
- 4) Att han »förgripit (sig) mot Sveriges krona» och velat göra
statsministern till landets verkliga regent.
- 5) Att hans och Frisinnade landsföreningens valprogram präglades
av likgiltighet i försvarsfrågan.

Cm Staaffs anhängare sade Mittag-Leffler slutligen bl. a.:

»Må vredens gissel redan nu drabba alla dem, som så tänka . . . ,
och må Runebergs gripande kväde ljuda i deras öron under dagens
och nattens alla timmar:

Den, som förrådt sitt land, han har
Ej ätt, ej stam, ej son, ej far.»

Mittag-Lefflers tal är ett utmärkt exempel på, i vilken anda och med vilka vapen valrörelsen fördes våren 1914. Alla de slagord, som då utgjorde väsentliga beståndsdelar i agitationen, finns med. Några allmänna reflexioner är här på sin plats.

Man kan inte undgå att observera, att fastän många av åsikterna (ryss-skräcken, kritiken mot Staaff och parlamentarismen m. m.) är identiska med högerens, så vänder sig talaren dock även mot detta parti. Istället betonas friheten gentemot alla partipolitiska hänsyn och frapperande är även omtanken om kungens statsrättsliga ställning. Förutom att talaren här kan tänkas ha tagit intryck av monar-

kens egna yttranden vid samtalen med denne, torde detta ha varit en ganska vanlig inställning i vida kretsar under tiden närmast efter bondetåget. Kungens person och fosterlandets väl var då för många identiska begrepp, som överskuggade allting annat.

På några ställen är talet, såväl i betydelse som i använd symbolik, nära nog identiskt med partier ur de av Sven Hedin 1912—14 hållna anförelserna. Framhävandet av att unionsupplösningen varit onödig och av den »röda skarans» hot mot den bestående samhällsordningen är i dessa tal ofta återkommande vändningar. Mittag-Leffler och Sven Hedin synes dock inte ha varit på något sätt nära lierade. Den förstnämnde trodde t. ex. ännu i slutet av 1915, att riksmarskalken Douglas var »barnafadern till borggårdstalet».¹⁸

Talarens politiska analyser och därmed sammanhängande utläggningar om, hur den dåvarande inrikespolitiska situationen uppstått må i övrigt tala för sig själva.

Redan innan talet hållits, hade Mittag-Leffler låtit trycka det. Den lilla skriften utdelades bland åhörarna den 17 mars och såldes efter detta datum för det facila priset av 50 öre. Den fick stor åtgång och spriddes över stora delar av landet. Stor betydelse hade därvid den reklam, som pressdebatten jämte opinionsyttringar av annat och tveklaktigt slag ofrivilligt gav professorns utbrott.

Reaktionen bland gemene man får en illustration i detta citat:

»Det var ett tal, som folk förstod utan att eljest ha något intresse för statens affärer: Staaff var landsförrädare. Han hade smusslat undan viktiga papper. Var naturligtvis köpt av ryssarna. Det var därifrån han fått pengar att köpa eget hus för. Han och sjöministern hade setts utanför ryska ministerhotellet. Hade väl varit där för att hämta judaspengarna . . . Stackars kungen, vad han måtte ha haft det svårt, innan han blev dem kvitt. . . . Staaff . . . hotades till livet och ofredades på gatorna, där det hände, att man omringade honom eller trängde sig på honom, medan officerare i uniform nöjde sig med att spotta efter honom.»¹⁹

Men även på ansvarigt håll handlade man i hastigheten utan att tänka sig för. Den nyutnämnde stats- och krigsministern Hammar-skjöld lät plötsligt offentliggöra en anmodan till Staaffs krigsminister David Bergström att återlämna till generalstaben en handling, som 1912 anförtrotts honom (det gällde nu inte något av de doku-

¹⁸ Maskinskrivna dagboken 27/10 1915.

¹⁹ V. Spångberg, »Karl Staaff», II (1928), s. 90 f. Se även M. Leche Löfgren, »Så var det då, 1900—1940» (1941), s. 80 ff. och Å. Thulstrup, »När demokratin bröt igenom» (1937), s. 104 f.

ment, som Mittag-Leffler åsyftat). Misstron mot den förra regeringen växte naturligtvis än mer. Bergström, som befann sig på resa, kunde emellertid efter sin hemkomst bege sig till försvarsdepartementet, Hammarskjölds eget, och ur ett där befintligt skåp ta fram den efterlysta handlingen, som tydligen befunnit sig där hela tiden.²⁰ Upplösningen på denna akt i dramat blev inte precis den man väntat sig, men indignationsstormen mot f. d. statsråden avtog inte nämnvärt.

Nästan samtliga stockholmstidningar nöjde sig med att referera talet utan nämnvärda kommentarer. Det är tydligt, att häpnaden över talets innehåll och skärpan i anklagelserna tvingat till en avvaktande hållning. Man väntade på, hur Staaff skulle bete sig. Han var på valturné i Västsverige och tydligen helt ovetande om vad som inträffat i huvudstaden. I Borås blev han kontaktad av en medarbetare i Aftontidningen i Stockholm, som bad om ett uttalande. Detta var, enligt tidningen, den första upplysning om Mittag-Lefflers tal, som nådde den liberale ledaren. Han dementerade de skarpaste anklagelserna och stämplade dem som sanningslösa.²¹ Dagen därpå sände han ett telegram till Mittag-Leffler, som ombads förklara, vilka hemliga handlingar han avsett.²²

Detta blev upptakten till en telegramväxling mellan de båda huvudpersonerna. Telegrammen offentliggjordes hela tiden genom Svenska Telegrambyrån, och genom att tidningarna återgav dem fortlöpande och kommenterade deras innehåll, kunde allmänheten i detalj följa affärens utveckling. På Staaffs första telegram svarade Mittag-Leffler (20/3) och ombad Staaff att söka utverka tillstånd för dem att tillsammans få taga del av de dokument, han åsyftat. Samtidigt meddelade han i pressen, att han inte besvarade frågor om handlingarna, som ej kom från Staaff.²³ Denne i sin tur offentliggjorde en kraftig dementi av påståendet, att handlingarna behandlats såsom Mittag-Leffler sagt, eller att deras betydelse var den av honom angivna. Mittag-Leffler motiverade sin tystlåtenhet med, att han på grund av dokumentens hemliga natur icke ville lägga papperen på bordet och vädja till allmänheten, då det skulle »kompromettera våra upplysningsbyråer i utlandet».²⁴

I detta skede hade pressen tagit bestämt parti, och tonfallen blev

²⁰ V. Spångberg, a. a., s. 92 not. Leche Löfgren, a. a., s. 84.

²¹ Aftontidningen (halvveckoupl.) 21/3 1914.

²² Handskrivna dagboken 19/3 1914. Rrn P, bil. 20.

²³ Rrn P, bil. 20.

²⁴ Aftonbladet 19/3 1914.

hätska. Stockholmstidningarna uppdelades i två läger efter linjer, som är belysande för den inrikespolitiska situationen i landet. Den i försvarsfrågan splittrade liberala pressen intog liknande skiljaktiga ställningar beträffande frågan om de hemliga handlingarna. Den ena gruppen anknöt till högerens, mot Mittag-Leffler välvilligt, inställda synpunkter, och den andra, som sympatiserade med Staaff, fick medhåll av socialdemokraterna. Till den senare hörde emellertid, förutom Social-Demokraten, blott Dagens Nyheter och Aftontidningen.

Ett nytt telegram från Mittag-Leffler innehöll ett intyg av två adjutanter vid sjöförsvarets kommandoexpedition, vilka vitsordade att en handling av nämnda slag verkligen påträffats i Staaffs skrivbordslåda.²⁵ Efter några dagar följde ytterligare ett intyg, vari amiralen Wilhelm Dyrssen ansåg handlingen vara av »utomordentlig vikt».²⁶ Högerpressen jublade, men dagen efter offentliggjorde Staaff ett intyg, som bevisade motsatsen, skrivet av amiral Ludvig Sidner.²⁷ En av Dyrssens adjutanter, kapten Erik Hägg, instämde i Dyrssens åsikter och uttalade, att handlingen var »i sin helhet af vikt» för flottans ledning.²⁸

Flera telegram och intyg såg dagens ljus. F. d. sjöministern Jacob Larsson fritog Staaff från allt ansvar för den ena handlingen (rapporten som gått direkt till försvarsberedningen) och tog själv på sig skulden. Debattens vågor gick nu höga i pressen, uppfattning stod mot uppfattning. »Labyrinten är fullständig» var en träffande kommentar.²⁹ Situationen gav en utmärkt jordmån för rykten och spekulationer. Det antyddes, att Sidner skrivit intyget åt Staaff, därför att amiralen av Staaffs regering kallats »till marininstabschef för att avlägsna den för hans politik obekväme kommandör Ankarcrona».³⁰ Regeringens roll i denna affär har ovan relaterats, och grundlösheten i påståendet ger sig själv. Det gjordes också gällande, att prins Wilhelms f. d. gemål (som han skilt sig från i mars 1914) enligt det ena dokumentet skulle ha utlämnat militära hemligheter. Uppgiften dementerades av Mittag-Leffler.³¹

I detta läge beslöt professorn, att hos Kungl. Maj:t anhålla om tillsättandet av en kommission, som skulle utreda frågan om hand-

²⁵ Rrn P, bil. 20.

²⁶ Ibid., bil. 34.

²⁷ Ibid., bil. 35. Originalet, daterat 26/3 1914, finns i Staffska samlingen, Uppsala universitetsbibliotek.

²⁸ Ibid., bil. 33.

²⁹ Aftonbladet 26/3 1914.

³⁰ Svenska Dagbladet 27/3 1914.

³¹ Stockholms Dagblad 28/3 1914.

lingarnas betydelse. Denna begäran avslogs, men i svaret rekommenderades istället på statsrådet Broströms tillskyndan en privat överenskommelse mellan Mittag-Leffler och Staaff om utseende av en undersökningsnämnd. Det antyddes, att denna efter förnyad hänvändelse skulle kunna få tillgång till dokumenten.³² Staaff avböjde professorns anbud om detta förfaringssätt under hänvisning till, att han ämnade vidtaga rättsliga åtgärder. Domstolen skulle få döma dem emellan. Staaff ville dock försöka att inför rätta presentera den av handlingarna, som han påstods ha undanhållit.³³

Den 27 mars 1914 — 10 dagar efter Mittag-Lefflers tal — inkom till Överståthållareämbetet för polisärenden i Stockholm en skrivelse, undertecknad av Karl Staaff.³⁴ Han fäste däri myndigheternas uppmärksamhet på det Mittag-Lefflerska talet, anförde och analyserade de grövsta tillvitelserna och begärde, att professorn skulle åtalas för »ärekränkande yttranden om mig i och för mitt statsministerämbete». Staaff ville således att åtalet skulle ske genom allmänne åklagarens försorg.

Redan från början uppstod formella dröjsmål på grund av osäkerhet om åtalsrätten och om vederbörliga rättsinstanser.³⁵ Först den 19 december kunde det rättsliga efterspelet börja inför Stockholms rådhusrätts 4:e avdelning. Åklagarens anklagelsepunkter var i stort sett två: 1) Ansvar yrkades för vad som i talet sagts om den hemliga handling, som återfunnits i skrivbordet. 2) Ansvar yrkades för övriga personligt kränkande omdömen.

Vid sidan av åklagaren uppträdde Staaffs eget ombud, advokat Eliel Löfgren.³⁶ För säkerhets skull inlämnade denne redan vid detta tillfälle en stämning på Mittag-Leffler även från Staaff själv. Det var en välbetänkt åtgärd, ty professorn gick omedelbart till offensiv i fördröjande syfte. Han bestred, att målet hörde under allmänt åtal, emedan Staaff ej innehåft statsrådsämbetet, när talet hölls. Rådhus-

³² Aftonbladet 30/3 och 3/4 1914.

³³ Ibid. 6/4 1914. Staaff handlade här efter linjer, som hans advokat uppdragit. Telegram Eliel Löfgren—Staaff 3/4 1914. Staaffska samlingen.

³⁴ Rrn P, bil. 4. Troligen var skrivelsen författad av Eliel Löfgren: M. Leche Löfgren, »Upplevt» (1959), s. 168.

³⁵ Se härom Nytt juridiskt arkiv utg. av G. B. A. Holm, Avd. 1 1914, s. 516 f. och 1917, s. 68 ff.

³⁶ Att döma av den i Staaffska samlingen bevarade korrespondensen mellan Staaff och Löfgren synes den sistnämnde ha skött målet ganska mycket på egen hand. De flesta av de råd och förslag, som Löfgren framfört, har Staaff sanktionerat, vilket sedan visade sig under sessionerna inför rätten. Att Staaff inte skötte målet själv berodde säkerligen på, att politiken tog all hans tid i anspråk.

rätten gav honom rätt, men detta utslag överklagades i hovrätten, och några månader senare kunde åklagaren på nytt framträda vid Löfgrens sida.

Mittag-Leffler gjorde åtskilliga finurliga manövrer under proces- sens gång i tydligt syfte att draga ut på tiden.³⁷ Han avvisade kate- goriskt anklagelsöpunkterna. Sin uppgift om Staaffs handläggning av den hemliga handlingen förklarade han med, att den var avsedd som en kritik i all välmening. Hårt trängd måste dock professors ombud, advokat Sven Themptander, medge, att Mittag-Lefflers hela kännedom om saken när talet hölls varit, att en hemlig handling påträffats i Staaffs skrivbordslåda, men att han »numera ägde en viss kännedom om» dess innehåll. I sin slutplädering kunde Löfgren sammanfattande säga:

»Med stöd af ett helt allmänt yttrande om, att handlingen var militärt betydelsefull, utan att få veta hvarför, har professor Mittag-Leffler utslungat den grofva beskyllning mot Herr Staaff, hvarom här är fråga.»³⁸

Beskyllningen mot Staaff för en viss spionvänlighet — fallet Rot- stein — gav Löfgren möjlighet att ställa professorn i en ganska tvi- velaktig dager. Advokaten relaterade i detalj detta falls verkliga för- lopp och visade hur Mittag-Leffler, då han i justitiedepartementet tog del av akterna, hade förvanskat Staaffs roll. Vad Mittag-Leffler kallat »Karlskrona fästnings skyddsområde» var Karlskrona stad; flera civila myndigheter hade tillstyrkt Rotsteins ansökan, vilket professorn förtigit; Rotstein hade fått sin hederliga vandel styrkt genom intyg från flera personer; ingenting hade kunnat andragas till hans nackdel och ingenting hade hänt, sedan fastighetsköpet beviljats av Staaffs regering.

»Detta är den man . . . som vigt sitt lif åt sanningens . . . utfors- kande», citerade Löfgren professors egna ord i talet.³⁹

I slutpläderingen yrkade kärandesidan ansvar för beskyllningarna med avseende på den hemliga handlingen och för övriga smädelser. Dessutom borde svaranden ådömas skadestånd och ensam få be- strida rättegångskostnaderna.⁴⁰ Till sist ville Löfgren, att rätten även

³⁷ Som typiskt exempel kan nämnas försöket att få målet förklarad som tryck- frihetsmål. Som motiv härför angavs, att talet i själva verket varit en uppläsning ur det sista korrekturet till det särtryck av talet, som utdelades bland åhörarna på Musikaliska akademien. Detta yrkande avslogs i samtliga rättsinstanser.

³⁸ Rrn P, bil. 26.

³⁹ Ibid., bil. 26.

⁴⁰ Ibid., bil. 26 och 27/8 1915.

skulle ta hänsyn till, att Mittag-Leffler tidigare varit fälld för ärekränkning.⁴¹ I allt detta instämde åklagaremyndighetens representant. Mittag-Leffler bestred, och yrkade ersättning för sina omkostnader.

Den 4 oktober 1915 avled emellertid Karl Staaff. När rådhusrätten den 30 i samma månad avkunnade domen, hade hans broder och syster inträtt som målsägare. I rättens utslag meddelades, att den av Staaff förda talan genom hans död förfallit. Till sterbhusdelägarna (brodern och systemen) förpliktades dock Mittag-Leffler att som rättegångskostnader utbetala 1.000 kr.⁴²

Allmänne åklagarens mål mot Mittag-Leffler påverkades inte av Staaffs bortgång. Svaranden befanns här skyldig till att ha beskyllt Staaff för »vårdlöshet eller oförstånd vid utöfningen af statsministerämbetet». Rätten ville dock tro, att denna beskyllning tillkommit »af obetänksamhet och utan argt uppsåt». Däremot ansågs, att de övriga smädelsorna varit ärekränkande, och att de framförts under omständigheter, som väckt »synnerligt uppseende». Mittag-Leffler dömdes att böta 400 kr.

Denna dom fastställdes i hovrätten. Det slutliga avgörandet i detta utdragna ärekränkingsmål föll inte förrän 19 februari 1917, nära tre år efter talet i Musikaliska akademien. Slutdomen blev något av en antiklimax. Högsta domstolen fann, att talan om ansvar för ärekränkning på grund av yttranden i talet endast kunde föras av Staaff själv. Allmänne åklagarens åtalsrätt underkändes därmed ännu en gång. Staaffs anhöriga tillerkändes dock de 1.000 kronorna i rättegångskostnader.⁴³

Mittag-Leffler hade lyckats över förväntan i processens sista fas (hans advokat hade betecknat rådhusrättens dom som fördelaktig). Skenbart blev nu det slutliga avgörandet en framgång för svarandensidan, men Högsta domstolens godtagande av ersättningen till Staaffs släktingar tyder på, att Mittag-Leffler hade sin motståndares fränfalle att tacka för denna seger. Om Staaff levat, är det troligt, att han kunnat uppnå samma dom som åklagaren i rådhusrätten, och att den i så fall stått sig i högsta instans. Ett av de fem justitieråden

⁴¹ Efter en fastighetsaffär i Dalarna hade han väckt en ogillad talan mot musikdirektör Hugo Alfvén. Denne hade stämt Mittag-Leffler, vilken talan gillats. Se även H. Alfvén, »Tempo furioso» (1948), s. 215, 222 ff. osv.

⁴² Rrn P 30/10 1915.

⁴³ Högsta domstolens koncepter, Januari—februari 1917 och Högsta domstolens utslag nr. 84, 1917. Båda på Riksarkivet.

hade reserverat sig mot utslaget och ville avkunna samma dom som underrätterna.

Medan målet långsamt passerade de rättsliga instanserna, hade den celebra affären vid flera tillfällen av olika skäl omnämnts och debatterats på det högsta politiska planet.

Den nyvalda riksdagens remissdebatt ägde rum den 27 maj 1914. Det hade förväntats, att den skulle forma sig till ett politiskt slag, och visst berördes alla de högaktuella problemen, men större skärpa i anföranden och repliker saknades.

I Första kammaren framhöll liberalen Mauritz Hellberg den Staaff—Mittag-Lefflerska affären som exempel på hur litet som från högerhåll gjorts för att hålla agitationen på en »anständig» nivå under den just avslutade valrörelsen. Statsminister Hammarskjöld gisslades för sin oöverlagda brådska med den handling, som befunnits ligga i gott förvar i skåpet på krigsdepartementet.⁴⁴ Liberalen K. G. Karlsson hade den bestämda uppfattningen, att Hammarskjölds förfaringssätt med »handlingen i skåpet» borde »ses mot bakgrunden av den smädetrafik, som under högerpressens jubel utövades av professor Mittag-Leffler». Talaren trodde, att statsministern skulle ha gått till väga på ett annat sätt, om ej valen hade förestått.⁴⁵ Alfred Peterson (Påboda) betecknade det hela som »ett valtrick».⁴⁶

Flera talare i Andra kammaren, bl. a. liberalerna Staaff, Edén och Rune samt högermännen Lindman och Hildebrand,⁴⁷ dröjde vid vad som tilldragit sig under valstriden. Det var de förra, som anföll, medan högermännens försvar på sin höjd kan kallas avvärijande. Sammanfattningsvis kan sägas, att man på vänsterhåll ansåg talet vara det värsta av högerns angrepp, men också mycket betecknande för de metoder med vilka partiets valagitation bedrivits.

Den 25 augusti 1914 inlämnades till riksdagens båda kamrar konstitutionsutskottets memorial »angående fullbordad granskning av de i statsrådet förda protokoll», och den 29 började debatten om de däri framställda anmärkningarna. Utskottets betänkande⁴⁸ innebar, att anmärkningar framfördes mot två av den Staaffska regeringens statsråd, men ingendera stod i samband med affären Staaff—Mittag-

⁴⁴ FK 1914 B 7: 2 ff.

⁴⁵ FK 1914 B 7: 50.

⁴⁶ FK 1914 B 7: 60.

⁴⁷ AK 1914 B 8.

⁴⁸ KU's mem. nr 31.

Leffler. Utskottets med spänning motsedda yttrande blev alltså en seger för Staaff, i synnerhet som både Mittag-Leffler och flera höger-tidningar hela tiden sagt, att här skulle sanningen komma i dagen.

Bland de sju reservationer, som bilagts memorialet, fanns dock två, som är av intresse.⁴⁹ I den ena, som var undertecknad av tio ledamöter (halva utskottet), yrkades anmärkning mot f. d. statsrådet Jakob Larsson. Reservanterna ansåg, att han »visat bristande nit och skicklighet i sitt förtroendeämbetes utövning» vid handläggandet av båda de hemliga handlingar, som berörts i det Mittag-Lefflerska talet. Om det ena dokumentet sades, att det överlämnats »till dåvarande statsministern», men Staaffs namn nämndes inte, och än mindre riktades något öppet klander mot honom.

Att halva utskottet reserverat sig innebar, att lotten här fått fälla utslaget. Detta vittnar om hård strid under förhandlingarna. I förbigående kan nämnas, att Mittag-Leffler inte kände till lottningsförfarandet. Han trodde istället, att utskottets ordförande, Edén, genom en honom tillkommande utslagsröst räddat sin partikamrat Larsson.

Med hjälp av utskottsprotokollen ges möjlighet, att ta en titt bakom kulisserna. Det var högerledamöterna Sam Clason och Rudolf Kjellén, som först aktualiserat anmärkningsyrkandet. De hade därvid anfört dels det, som reservationen sedan kom att innehålla, men också att Staaffs behandling av den ena handlingen inte var korrekt.⁵⁰ Speciellt Kjelléns namn är här av stort intresse. En annotering i Mittag-Lefflers dagbok visar,⁵¹ att han i början av juni sökte upp Rudolf Kjellén i riksdagen. Ämnet för deras samtal kan utläsas av Mittag-Lefflers anteckning:

»Han vill i konstitutionsutskottet ta upp frågan om handlingen som förvarades i Staaffs skrivbordslåda». Man kan här undra: ville Mittag-Leffler vid sammanträffandet med Kjellén bara försäkra sig om att utskottets högerledamöter ämnade föra saken på tal, eller var hans avsikt att annars söka förmå dem till att göra detta? Frågan förblir obesvarad.

Clasons och Kjelléns yrkande bordlades i utskottet. Vid ett sammanträde tio dagar senare (13/8) framkom, att de vid detta laget riksbekanta dokumenten utgjordes av »svenske marinattachés i S:t Petersburg rapport den 20 juni 1912 och skrivelse den 5 november 1912».⁵² Det var det sistnämnda, som anklagelserna mot Staaff base-

⁴⁹ I memorialet åsatta nr II och VII.

⁵⁰ KU's särskilda protokoll 3/8 1914.

⁵¹ Handskrivna dagboken 3/6 1914.

⁵² KU's särskilda protokoll 13/8 1914.

rats på. Handlingen föredrogs sedan inför utskottet, varpå Clason och Kjellén *inskränkte sitt yrkande till att gälla endast Jakob Larsson*. Inte ens då förmådde detta, som redan nämnts, vinna majoritet i utskottet.

Den andra reservationen av intresse i dechargebetänkandet framfördes av två ledamöter och innebar yrkande om anmärkning mot den Hammarskjöldska regeringens sjöminister, Broström. Reservanternas relaterade huvuddragen av vad som förekommit mellan Staaff och Mittag-Leffler i avseende på »skrivbordshandlingen». De betona särskilt, att professorn i sin anhållan till kungen om en undersökningskommission och i det där bifogade särtrycket av sitt tal tydligt visat, »att han icke blott hade kännedom om de däri nämnda handlingarnas förekomst utan även åtminstone i viss mån kunskap om deras innehåll». Därför ansågs det, att Broström bort föranställa undersökning av, hur vetskap om dokumentets innehåll nått allmänheten. Slutligen tyckte reservanternas också, att statsrådet vid sin föredragning i ärendet inför kungen uppträtt partiskt.

Resultatet av denna aktion blev naturligtvis obetydligt — reservationer mot dechargebetänkandet föranleder ju aldrig någon åtgärd från riksdagens sida — och den får endast ses som en demonstration till Staaffs fördel.

Under den följande dechargedebatten nämndes i Första kammaren ingenting med anknytning till affären Staaff—Mittag-Leffler. I Andra kammaren inleddes debatten om de här aktuella reservationerna med, att den ene av författarna till tvåmansreservationen, socialdemokraten Waldén, närmare utvecklade och motiverade denna:

»Visserligen anser jag för min del, att dessa papper, av vilka professor Mittag-Leffler i ett bestämt partipolitiskt syfte sökte göra ett så stort nummer, inte ens tillnärmelsevis hade den betydelse, man sökte med tillhjälp av ovederhäftiga intyg o. s. v. inbilla en lättrogen allmänhet. . . . Ty vad där stod, skulle nära nog vilken som helst, som läst litet historia, t. o. m. Odhners lilla, kunna skriva ned nästan lika bra och lika utförligt. Och vad de marina myndigheterna skulle kunnat ha för nytta av att få del av denna handling, kan ingen människa med vanligt sunt förnuft fundera ut. . . . Men jag anser, att statsrådet hade lika liten befogenhet, att i detta sammanhang anvisa Mittag-Leffler en utväg att någorlunda helskinnad söka komma ifrån en sak, som började bli mest obehaglig för honom (Mittag-Leffler) själv.»⁵³

⁵³ AK 1914 B 75: 53 ff.

Nästa talare, var Staaff. Han började med att inför kammaren rekapitulera allt, vad Mittag-Leffler sagt om de hemliga dokumenten och gav sedan exempel på, hur dennes yttranden tillvaratagits i högerpressen. Staaff fastslog eftertryckligt, att resultatet av den med så stor spänning emotsedda protokollsgranskningen inskränkte sig till en reservation, som inte var riktad mot honom utan mot Jakob Larsson, och som dessutom inte antydde, att den ifrågavarande handlingen »skulle vara av någon som helst vikt». Senare delen av anförandet formade sig till en dundrande salva mot utskottets högerledamöter. Talaren sporde bl. a. »huruvida icke alla äro övertygade om, att de män, som här ha reserverat sig, . . . ha uppjudit det yttersta av mänsklig möda och ansträngning för att verkligen kunna finna något fel i detta fall? Och likväl ha de icke funnit det, likväl våga de icke att med ett enda ord ge den smutsiga anklagelse rätt, som riktats mot mig. Det måste väl således . . . stå tydligt och klart för kammarens ledamöter, att de angrepp, som gjorts, voro *lögnaktiga* och ingenting annat».⁵⁴ Då Staaff därpå ville betona, att bland dem som komprometterats av affären var i främsta rummet Mittag-Leffler, föll talmannens klubba, och talaren uppmanades, att inte »i debatten inblanda enskilda, utomstående personer». Staaff fortsatte dock, sedan han försäkrat, att han inte gjort sig skyldig till överträdelse av några regler, med att gissla de ämbetsmän, som hjälpt Mittag-Leffler att upprätthålla de falska beskyllningarna inför allmänheten. Anförandets triumferande slutord lydde:

»Däremot vågar jag påstå . . . att den som går ut ur saken utan att vara det allra ringaste komprometterad utav hela denna smuts, det är *jag*.»

Ord och inga visor! Hur de upptogs i kammaren ger socialdemokraten Erik Palmstiernas dagbok en antydning om. Han skriver⁵⁵:

»Dechargen blev en kraftig uppgörelse med högerns smutskampanj i affären M.-L. Staaff hälsades med väldiga bravorop. Högern tryckte sig generad undan. Upprättelsen blev fullständig. Tyvärr stördes intrycket av Widéns nervösa sätt att sköta klubban. Omotiverat klubbade han ner Staaff. En Konungens Befallningshavande (Widén var landshövding i Jämtlands län) bör tydligen icke vara talman! Det blir för mycket polisnit.»

⁵⁴ Ibid., s. 54 ff. Se även K. Staaff, »Politiska tal», 2. Utg. av K. Settervall och E. Staaff (1918), s. 125 ff.

⁵⁵ E. Palmstierna, »Orostid», I (1952), s. 60.

Att nedklubbningsen av Staaff väckte uppseende vitsordas också på andra håll.⁵⁶

Staaffs dechargeanförande uppkallade ett par högermän till repliker, men Palmstiernas omdöme att man »tryckte sig undan» får nog anses vara riktigt. Hildebrand opponerade sig emellertid mot, att Staaff använde dechargedebatten till att »taga upp utförliga utdrag ur angreppstal under valstriden och artiklar».⁵⁷ Han ville därefter fastslå som obestriddigt, att ett fel blivit begånget vid Staaffs behandling av dokumentet:

»Låt vara att ofantligt mycket av vad som i den första rörelsen framkommit, kan tillbakavisas, så tror jag . . . att ett fel blivit begånget . . . som har kunnat tagas upp inom konstitutionsutskottet.» Att en handling undanhållits i femton månader var ju alldeles klart, menade Hildebrand.

Nils Edén blev den siste talaren i denna del av debatten.⁵⁸ Han betecknade konstitutionsutskottets reaktion, då den hemliga handlingen lästes upp där, som »en spänd väntans upplösning i intet» och fortsatte:

»Jag tror ändå, att när vi gå ifrån denna dechargedebatt, skall det vara klart, att på de anklagades bänk sitter inte längre herr Staaff, utan vissa andra.»

Den ovan relaterade »demonstrationsreservationen» mot statsrådet Broström vid B-riksdagen 1914 fick en efterföljare av betydligt allvarigare slag vid dechargen 1916. I konstitutionsutskottets memorial,⁵⁹ som debatterades den 27 maj, hade yrkats anmärkning mot samma statsråd. Mot yrkandet hade halva utskottet reserverat sig; lotten hade åter fällt utslaget. Prickningen av Broström baserade sig på protokollen från en konselj den 4 maj 1915. Statsrådet hade där i egenskap av föredragande hemställt, att Kungl. Maj:t icke måtte bifalla en av Staaff — under den pågående processen mot Mittag-Leffler inför rådhusrätten — ingiven anhållan om att få presentera den hemliga handlingen för rätten. Avslaget hade yrkats, trots att JK i ett infordrat utlåtande förordat, att rättens ledamöter under iakttagande av »erforderlig sekretess» skulle få tillstånd att taga del av den, om man inkom med särskild anhållan därom.

⁵⁶ A. Brusewitz har dock visat — i en uppsats i boken »Kungamakt, herremakt, folkemakt» (1951), s. 148 ff. — att Widén allvarligt bemödat sig om att intaga en opartisk hållning, men att han under sin talmanstid p. g. a. nervositet flera gånger gjort misstag på denna punkt.

⁵⁷ AK 1914 B 75: 61.

⁵⁸ AK 1914 B 75: 64 ff.

⁵⁹ Nr 17.

Broströms avslagsmotivering, som utskottet alltså inte velat godtaga, var att dokumentet »icke för närvarande borde komma till allmänhetens kännedom», samt att det inte »på den ena partens begäran» borde överlämnas till rätten, då detta inte vore »överensstämmande med grunderna för rättegångsordningen». Det skulle ju nämligen ha inneburit, att domstolen fick taga del av akter, som båda parterna inte kunde yttra sig om. Utskottet ville gentemot detta framhålla, att den obillighet mot Mittag-Leffler, som Broström väl här åsyftat (det var ju Staaffs initiativ, och denne hade ju sedan länge kännedom om handlingens innehåll), inte kunde anses föreligga, eftersom professorn kunnat göra sina erinringar däremot inför rätta.

Kammardebatterna inleddes av Broström med likalydande deklarationer, i vilka han ville göra gällande, att hans ordval i det negativa beskedet till Staaff — att handlingen »på den ena partens begäran» inte kunde överlämnas till rådhusrätten — inte borde tolkats som ett avslag, då — underförstått — rätten i en egen hemställan kunde ha fått tillstånd härtill.⁶⁰

I Första kammaren uppkallade Broströms anförande Mauritz Hellberg till ett ganska fränt genmäle, vari statsrådets handlingssätt bl. a. benämndes »formalistiskt petitesmakeri». Hellberg ville särskilt veta, varför man inte sagt rent ut, att en anhållan från domstolen skulle ha beviljats. Högermannen Karl Johan Ekman replikerade fyndigt härpå, att medan Broström två år tidigare prickats i en reservation för att ha gått utöver sina befogenheter genom att anvisa Mittag-Leffler en utväg, ville man denna gång yrka anmärkning mot honom, för att han icke på motsvarande sätt tillmötesgått Staaff. von Zweigbergk, liberal, genmälte dock, att det var skillnad om »framställningen kom från ärekränkaren» eller när uppslaget kom från JK, som av regeringen anmodats yttra sig.

Epilogen på det högsta politiska planet är mycket belysande. Den 1 mars 1917 avslogs i Första kammaren en interpellationsanhållan, i vilken statsministern dels tillfrågades, om han ansåg de lagbestämmelser tillfredsställande, vilka förhindrat att något slutligt utslag i sak (p. g. a. Staaffs frånfälle) i målet mot Mittag-Leffler kommit till stånd, dels, om så icke var fallet, det kunde förväntas, att regeringsåtgärder vidtogs för att få lagrummen ersatta med sådana »som motsvarar det allmänna rättsmedvetandets krav».⁶¹ Trygger hade

⁶⁰ FK 1916 76: 27 ff. och AK 1916 80: 1 ff.

⁶¹ FK 1917 16: 24 ff. och 17: 1. Se även H. Hamilton, »Dagböcker», II (1956), s. 21 och 487 f.

bl. a. verkat för att ett avslag på denna anhållan skulle säkras. Olusten inför hela affären skiner igenom.

Samma dag ingavs samma interpellation av liberalen Röing i Andra kammaren, där den bifölls.⁶² Drygt en månad senare (11 april) upprepade emellertid interpellanten proceduren, även nu med positivt resultat.⁶³ Orsaken var, att ministären Hammarskjöld avgått den 30 mars, utan att Röings frågor besvarats. Först den 27 april framträdde den nye statsministern, Swartz, inför kammaren i detta ärende.⁶⁴ Hans anförande, som baserade sig på ett utlåtande av professorn i straffrätt vid Lunds universitet, Johan Thyrén, formade sig till ett medgivande av att en lucka — enastående i europeisk strafflagstiftning — måste anses föreligga i svensk lag, då efterlevande inte ägde rätt att fullfölja ett åtal för ärekränkning. Statsministern uttalade vidare på regeringens vägnar förhoppningen, att den då pågående utredningen om revision av strafflagen skulle komma att råda bot på detta missförhållande.⁶⁵

Processen Staaff—Mittag-Leffler blev aldrig omfattad med något större intresse i Stockholmstidningarnas spalter; det var en markant skillnad i jämförelse med det våldsamma engagemanget veckorna före valet på våren 1914. Fallet hade mist sin aktualitet och kunde inte längre utnyttjas i valkampanj. Litet var hade man väl också en känsla av, att saken gått för långt. Tiden gav allt större perspektiv på händelserna, och efter portalfiguren Staaffs frånfälle syntes väl för många den långvariga processen enbart pinsam.⁶⁶

Måhända har också den maning, som av statsminister Hammarskjöld riktades till tidningarna den 7 augusti 1914, inverkat dämpande på pressdebatten. I skrivelsen manades man att »i offentliga uttalanden om förhållanden och personer inom landet iakttaga den besinning, som för närvarande är i allra högsta grad påkallad. Icke minst gentemot politiska motståndare höves det oss svenskar att i ord och gärning visa ridderlighet».⁶⁷ Bakgrunden till denna vädjan var en artikel i Nya Dagligt Allehanda, där Staaffs person blivit utsatt för en så våldsam kritik, att man t. o. m. började frukta för att

⁶² AK 1917 26: 77 och 27: 1.

⁶³ AK 1917 40: 1 och 40: 11.

⁶⁴ AK 1917 50: 2 ff.

⁶⁵ Något som också blev verklighet.

⁶⁶ Sista gången som affären förmådde ge eko i dagspressen var i början av september 1914, då Mittag-Leffler i flera tal — bl. a. på Odéonsalen i Stockholm den 2/9 och i Katrineholm tre dagar senare — gav uttryck åt en oförändrad ståndpunkt med avseende på handlingarnas handhavande.

⁶⁷ J. Landquist, »I ungdomen» (1957), s. 169 f.

någon obalanserad själ skulle försöka ett attentat mot hans liv.⁶⁸ Flera personer gjorde regeringen uppmärksam på denna fara, och Hammarskjölds vädjan kom två dagar efter artikelns publicering.

Resultatet blev positivt — i viss utsträckning säkerligen beroende på att Staaff vid denna tid accepterade motståndarnas förslag i den omstridda frågan om infanteriets övningstid. I vad mån verkan av just Hammarskjölds vädjan blev så särskilt långvarig, undandrar sig därför ett tillförlitligt bedömande idag.

II

Utan tvivel är affären Staaff—Mittag-Leffler som isolerad företeelse bagatellartad. Stundom framstår kanske också någon eller några av de agerande personerna i en rentav löjlig dager. Man frestas antaga, att resultatet av hela episoden var, att den bidrog till att förgifta tillvaron för en av huvudpersonerna under dennes sista levnadsår — vilket naturligtvis är illa nog och värt att brännmärkas. Staaff hade dock som en av landets mest framstående politiker under sin karriär fått utstå lika ohemula, om inte värre, angrepp från politiska motståndare.

Placeras emellertid hela händelsen med dess följd företeelser in i den dåvarande politiska situationen, får man helt andra intryck. Det Mittag-Lefflerska talet och dess konsekvenser blir tidstypiska företeelser, symptomatiska för hur en stor del av det svenska folket då kände och handlade. Åren 1911—14 är den period, då »den svenska idyllen» obönhörligt slogs i spillror, och man började besinna att ofärdsår måhända stundade. Försvarsstriden rasade, förvirringen inom partigränserna var stor, och inte ens en partihövding av Karl Staaffs kapacitet förmådde överbrygga bristerna i solidariteten.

Men den nämnda tidsperioden är även de utomparlamentariska krafternas gyllene år. Pansarbåtsinsamlingarna, bondetåget, Sven Hedins föredragsturnéer och Mittag-Lefflers tal, alla är de typiska företeelser i en situation, där personer utanför ansvarig ställning ansåg — eller påtvingades uppfattningen — att något måste göras för att rädda landet från undergång. Man tyckte, att regering och riksdag inte handlade efter stundens krav, och i sin nöd, säkerligen allvarligt känd även om den var uppagiterad, gick man åtskilliga år tillbaka i tiden och vädjade till den kungamakt, som ehuru motvilligt just börjat foga sig i sin roll enligt det parlamentariska systemet.

⁶⁸ Ibid., s. 167 ff.

Det är icke troligt, att någon av dessa handlingar av »parlamentariker utan ansvar» fått så starkt gensvar runt om i landet, om de icke kommit att uppträda någorlunda samtidigt och därför verkat som drivfjädrar på varandra. Givetvis får inte heller bortses från den strävan att ställa regeringen Staaff i en ohållbar mellanställning, som stammade från högsta ort.

Säkert bör man därför inte underskatta de politiska konsekvenserna av Mittag-Lefflers tal. Den intensiva publiciteten före valen på våren 1914 gjorde alla detaljer till var mans egendom. Helt visst är talets andel i det liberala valnederlaget betydande. Att man på detta håll också insett, vilken fara affären utgjorde, framgår bl. a. av att Dagens Nyheter i sitt valnummer ägnade en helsida åt att tillbakavisa anklagelserna mot Staaff.⁶⁹

Hittills har framställningen i denna uppsats tecknat förloppet av affären Mittag-Leffler så, som det måste ha framstått för samtiden. Författaren har emellertid genom särskilt tillstånd av Kungl. Maj:t fått taga del av de båda hemliga handlingarna och har därigenom blivit i stånd att bilda sig en uppfattning om, vilken betydelse de verkligen haft.

Jakob Larsson fritog visserligen på ett mycket tidigt stadium Staaff från allt ansvar för rapporten av den 20 juni 1912, men då den till sitt innehåll är intimt förknippad med den andra hemliga handlingen, måste de likväl båda behandlas i ett sammanhang.⁷⁰

Rapporten var författad av svenske marinattachén i S:t Petersburg — G. R. Starck — och ankom till Sjöförvarsdepartementets kommandoexpedition i Stockholm den 9 juli 1912, där den diariefördes. Enligt gällande föreskrifter var den adresserad till »Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Sjöförvarsdepartementet» och överlämnades alltså till Jakob Larsson. Denne hade sedan att avgöra vilka åtgärder, som skulle vidtagas, eller till vilka myndigheter handlingen borde remitteras.

Vad Starck hade att meddela var inga sensationer och gällde den »nya» ryska flottbyggnadsplanen, vilken var under behandling i duman. Redan under våren 1911 hade »utarbetats en omfattande plan till ryska flottans återuppbyggande, afsedd att föreläggas riksduman redan under förlidet år, ehuru vissa omständigheter synas hafva förorsakat att härmed uppskjutits till på våren innevarande år. För att underlätta planens genomdrivande» hade den dock nu-

⁶⁹ Dagens Nyheter 27/3 1914.

⁷⁰ Handlingarna ingår i den på Krigsarkivet förvarade serien av hemliga marinattachérapporter från S:t Petersburg.

mera uppdelats i 5-årsperioder, och det var den första 5-årsplanen, som nu förelagts duman. Även detta reducerade program hade dock mött ett så kraftigt motstånd, att det kunde förmodas, att duman skulle vägra sin sanktion. Det vore dock troligt, att tsaren i så fall skulle påbjuda dess genomförande »under tiden mellan den nuvarande dumans upplösande och den nästa dumans sammanträdande». Monarken hade nämligen »rättighet att under den tid riksduman ej är samlad anbefalla de åtgärder», som var nödvändiga för riket. Detta hade exempelvis skett vid ett tidigare tillfälle, då beslut fattats om fyra större fartygs byggande. Starck meddelade vidare, att planen »till den ryska flottans återuppbyggande» fanns »intagen i ett hemligt betänkande, afsedt att öfverlämnas till dumans medlemmar, och hvilket betänkande» var »åtföljdt af tre bilagor, som i öfversättning» bifogades rapporten. Av själva betänkandet hade Starck ej varit i tillfälle att taga någon avskrift. Av de tre nämnda bilagorna var Bil. I — »Förslag till Kejserlig rysk flottlag» — i huvudsak känd genom tidningarna, medan de båda övriga — »Plan för Östersjöflottans utveckling» (Bil. II) och »Taktiska betraktelser rörande den önskvärda sammansättningen af en flotta» (Bil. III) — däremot inte torde »vara allmänt kända».⁷¹

Resten av Starcks rapport formar sig till en kommentar av innehållet i de tre bilagorna. Flottlagen, som innehöll mycket allmänna bestämmelser, om bl. a. flottans sammansättning, upprättandet av baser m. m., anser han inte stämma med avseende på antalet redan befintliga fartyg. Beträffande den tabellariskt uppställda Bil. II ställer Starck sig tvivlande till att byggnadsplanen skulle medhinnas och förmodar, att en revidering redan blivit aktuell. Uppgifterna om baserna innebar, att hela Finska viken skulle bli starkt befäst, och att därför »en af ryska flottans hufvuduppgifter under ett krig» skulle bli försvaret av denna vik. Bil. III ansåg Starck vara av stort intresse, då den »oförtydbart» visade, att flottlagen var »riktad helt och hållet mot en stormakt, och då naturligtvis i första hand mot Tyskland»!

I en egenhändigt tillfogad Bil. IV ville han genom ett utdrag ur en artikel i tidningen Russkoje Slove av den 16 maj 1912 ge ett prov på den kritik, som i Ryssland riktats mot flottupprustningen. Där omnämndes bl. a. förhållandet till Sverige, och artikelförfattaren menade, att då ett eventuellt krig mellan de båda länderna huvudsakligen måste komma att utkämpas i de svenska och finska skärgårdarna, borde den ryska flottledningen övergå till att bygga mindre enheter i stället för de veritabla »flytande jättar», som planerats. Härtill anknöt Starck själv med några allmänna reflexioner, innebärande förslag till hur Sverige borde inrätta sitt sjöförsvaret för att kunna komma till rätta med den planerade ryska flottan. Hans slutord lyder: »Det torde därför för Sverige kunna betecknas som det mest gynnsamma alternativet, att Ryssland fortsätter realiserandet

⁷¹ Enligt en anteckning på Bil. III torde de ha härrört från början av april månad 1911.

af planen att återuppbygga en för strid i öppen sjö afsedd flotta och ej öfvergår till att bygga en kustförsvarsflotta. Fortsätter Sverige å sin sida blott att vidmakthålla sin flotta enligt de principer, som alltsedan 1880-talet legat till grund för dess återupprättande, så kan vårt land trots den ryska flottans tillväxt bibehålla den ställning i Östersjön, som det under de senaste årtiondena intagit.»

Jakob Larsson lät efter genomläsandet och utan att Staaff blivit underkunnig om innehållet rapporten gå vidare till 2:a försvarsberedningen. Man ställer sig minst sagt undrande till Mittag-Lefflers och de försvarsvänliga utskottsledamöternas kritik av denna åtgärd. Nog måste detta ur svensk synpunkt glädjande och lugnande meddelande vid denna tid ha haft större betydelse för beredningens ledamöter, som just var sysselsatta med att avväga styrkeförhållandet mellan armén och flottan, än för de marina myndigheterna. Omedelbara militära åtgärder var dessutom enligt Starck onödiga; t. o. m. den upprustningstakt, som hållits sedan 1880-talet, fann han tillräcklig för landets säkerhet. De marina chefernas senare reaktioner torde väl istället ha varit betingade av prestigehänsyn, bl. a. orsakade av förtrytelsen över att papperen handlagts av civil departementschef (David Bergström och Jakob Larsson var de två första civila cheferna för sina departement).

Till Sjöförsvarsdepartementets kommandoexpedition inkom den 7 september 1912 en »skrivelse», som Starck två dagar tidigare avsänt från den ryska huvudstaden. Efter diarietföring överlämnades handlingen till Jakob Larsson. Dess innehåll framgår av rubriken: »Förklaringar till ryska flottlagen och fartygsbyggnadsprogrammet».

I sitt bilagda meddelande till statsrådet skrev Starck: »Sedan afgifvandet af min rapport . . . den 20 sistlidne juni har jag erhållit ett utdrag ur det hemliga betänkande, som, utarbetadt af ryska marinen generalstab, varit afsedt att föreläggas riksdumans medlemmar såsom motiv för den föreslagna flottlagen och fartygsbyggnadsprogrammet. Ofvannämnda utdrag, som härmed i afskrift bifogas, utgör själfva inledningen till betänkandet och framhåller de strategiska skälen för den begärda ökningen af ryska Östersjöflottan, samt bestyrker ytterligare min i rapporten uttalade uppfattning, att den ryska flottlagen är riktad helt och hållet mot en stormakt och ej direkt innebär något hot mot Rysslands mindre grannar.»

När man tagit del av själva handlingen, ställer man sig nog en smula tveksam t. o. m. till Starcks lidelsefria presentation av densamma — och då i synnerhet till formuleringen, att däri skulle fram-

hållas »de strategiska skälen» för en upprustning av ryska Östersjöflottan. Dess innehåll bygger nämligen enbart på vissa historiska och allmänpolitiska teser, som mycket väl kunnat sammanställas på grundval av en normal kännedom om det dåvarande politiska läget i Europa. Handlingens karaktär av orienterande inledning är verkligen slående.

Efter en allmän översikt av det förfall, som kännetecknade den ryska flottan i jämförelse med de hårt rustande grannarnas, betonas den stora betydelse som flottan hade, samt att Rysslands politiska nedgång varit samtidig med och beroende av dess flottas. Därpå framhölls vikten av, att en avsedd upprustning skedde i de farvatten, där marinen verkligen spelade någon roll, och Östersjön — »där Rysslands politiska inflytande först grundlades med flottans hjälp» — borde särskilt komma i åtanke. »En kraftig Östersjöflotta» ansågs också vara »Rysslands enda medel att uppnå: 1. Bevarandet av politiskt oberoende, som endast kan ernås genom tillvaron av regelbundet utvecklade sjöstridskrafter. 2. Garantier för bevarandet av freden, nödvändig för Rysslands sociala och intellektuella utveckling, och handlingsfrihet för riket att inlåta sig i krig endast då dess egna intressen — och icke främmande nationers — fordra det. 3. Säkerhet mot en invasion, som i Finland och Östersjöprovinserna endast kan avvärjas av flottan. 4. Uppehållandet av Rysslands historiska intressen i den närmaste Orienten, som för närvarande till stor del är beroende på landets militärpolitiska styrka i Östersjön.» Som uppgifter av »speciell och sekundär» betydelse för flottan anfördes »skyddet av arméns flank mot anfall öfver hafvet, S:t Petersburgs skyddande mot anfall» och »förhindrandet af operationer mot oss i Finland o. s. v.». Avslutningsvis framfördes så några reflexioner om vådan av halvmesyrrer i avseende på genomförandet av den nya planen.

Denna av ryska marinens generalstab i april 1914 författade inledning ger, som synes, ingenting av betydelse, som inte redan framgått av bilagorna till Starcks ovan relaterade rapport. Här skall därför endast ytterligare konstateras att konstitutionsutskottets avståndstagande från anmärkningsyrkandet mot Staaff för hans behandling av skrivelsen är fullt förståeligt.

Jakob Larsson överlämnade handlingen till Staaff, som, då den för honom framstod som föga betydelsefull, råkade glömma lämna igen den. Att härvid tala om avsiktligt undanhållande kan av två skäl knappast vara riktigt: 1. Handlingen var diarieförd på kommandoexpeditionen och kunde återfördrats, om den saknats. 2. Innehållet var ju snarast ägnat att stödja det av Staaff förordade för-

svarsprogrammet, och han hade alltså ingenting att vinna på, att dokumentet blev liggande i skrivbordslådan.

Detta var alltså innehållet i de båda hemliga handlingar, som indignationsstormen mot Staaff våren 1914 till stor del grundades på. Vad kände nu Mittag-Leffler till om deras lydelse, och hur hade han blivit informerad om deras existens?

Inför rådhusrätten hade professorn tvingats erkänna, att hans kännedom om dokumentet, som funnits hos Staaff, inskränkte sig till, att han »numera ägde en viss kännedom om» detsamma. Naturligtvis måste detta medgivande ses mot bakgrunden av det läge, han då befann sig i. Hade han inför domstolen tillstått, att innehållet var honom bekant, skulle följderna kunnat bli ganska allvarliga för såväl Mittag-Leffler som hans eventuelle sagesman.

Det bör genast sägas, att ingenting med absolut säkerhet kan fastslås vare sig med avseende på hur saken nått till Mittag-Lefflers öron, eller vem som varit förmedlaren. Med hjälp av vissa anteckningar i professors dagbok och de olika daterade stämplor, som nu finns på de båda handlingarna, och som visar mellan vilka institutioner de vandrat efter regeringsskiftet i februari 1914, kan man dock få fram en del indicier, som för en viss person ter sig ganska besvärande.

När Staaff avgått och var sysselsatt med att flytta ut ur sitt ämbetsrum, återfann han Starcks skrivelse, som han då överlämnade till Jacob Larsson. Denne förde den personligen till kommandoexpeditionen, där den togs om hand av de båda adjutanter, Åkermark och Aspenberg, som en månad senare gav Mittag-Leffler ett intyg om händelsen. Regeringen hade anhållit om sitt avsked den 10 februari 1914 och hade avgått en vecka senare. Redan den 18 februari lämnade den återfunna skrivelsen på nytt kommandoexpeditionen och inkom dagen därpå till inspektören av flottans övningar till sjöss, amiralen Wilhelm Dyrssen, vid vars stab kapten Erik Hägg tjänstgjorde. Även dessa båda skulle ju efter talet på Musikaliska akademien framträda med intyg, som stödde Mittag-Lefflers sak. Den 23 februari var det marinstabschefen, amiralen Sidner, som fick handlingen i sina händer. Efter att tre dagar senare ha överförts till denna myndighets utrikesavdelning, synes dokumentet ha varit färdigt för arkivering, vilket vid denna tid skedde på Marinstaben. Med undantag för den senare utflykten till konstitutionsutskottet i augusti samma år tycks den därefter ha stannat inom arkivvärlden.

Under denna korta period i slutet av februari, då skrivelsen vand-

rade runt mellan de marina myndigheterna och spred indignation omkring sig,⁷² var Mittag-Leffler sysselsatt med att förbereda sitt tal. Hans besök hos kungen ägde rum den 17 och 21 februari, och mellan dessa data var han i Kristiania. I Mittag-Lefflers dagbok finns emellertid också antecknat, att han den 22 och 25 februari i sitt hem mottog besök av Dyrssens adjutant, kapten Erik Hägg.⁷³ Med undantag för ett omnämnande helt i förbigående den 22 mars samma år är dessa anteckningar de enda spåren av något samröre mellan Hägg och professorn. Vad samtalet rört sig om, får man inte veta, men Mittag-Leffler betecknade besöket som viktigt.

Dessa Häggs besök utgör vidare de enda påtagliga bevisen på sammanträffande mellan professorn och någon av dem, som vid denna tid ägde någon kännedom om den hemliga handlingens handläggande och dess innehåll. Det finns emellertid ytterligare en person, vars roll är värd uppmärksamhet. Marinattachén Starck hade efter en tvåårig sejour i den ryska huvudstaden (1912—14) återvänt till Stockholm. Under de oroliga månaderna på våren 1914 framträdde han också offentligt som försvarare av flottans officersära i ett meningsutbyte med den bekante liberale kaptenen Liljedahl.⁷⁴ Att uppmärksamma är nu, att Mittag-Leffler i sin anhållan till Kungl. Maj:t om en undersökningskommission gav den upplysningen, att han kommit i beröring med den person, som avgivit ifrågavarande rapporter. Denne uppgavs ha blivit mycket illa berörd, då han kort förut fått kännedom om den behandling, de undergått.⁷⁵ När detta samtal ägt rum — före eller efter talet — gavs dock ingen upplysning om.⁷⁶ Att enbart på basis av t. ex. Liljedahls omdömen om hans karaktär och meriter utpeka Starck som Mittag-Lefflers sagesman vore orimligt. Samtiden tolkade förmodligen professorns öppenhjärtiga uttalande om kontakten dememellan så, att den skett först efter talet, och att Starck då uttryckt sin förbittring över skrivelsernas öde. Den tolkningen får stå oemotsagd även idag.

⁷² På handlingen finns en med rött understruken blyertsanteckning, lydande: »har legat hos fd Statsminister Staaff tills dato»; när denna notering gjorts och och av vem framgår dock inte.

⁷³ Handskrivna dagboken 22/2 och 25/2 1914.

⁷⁴ Starck anklagade i ett tidningsuttalande kapten Liljedahl för att i ett tal ha velat insinuera, att pansarskeppet »Tapperhetens» uppmärksammade grundstötning i Stockholms skärgård skulle ha föregåtts av nattligt festande bland befälet. I en våldsamt polemisk replik beskyllde Liljedahl Starck för att härvid — på Arvid Lindmäns uppdrag — ha gått amiral Wilhelm Dyrssens ärendet. (Stockholms Dagblad 29/3 och 1/4. Dagens Nyheter 14/4 och 16/4 1914.)

⁷⁵ Mittag-Lefflers skrivelse finns resumerad i »demonstrationsreservationen» mot Broström. Se ovan s. 27.

⁷⁶ Det kan nämnas, att Starck avled år 1925 och att han inte efterlämnat några dagböcker e. d. Muntlig uppgift av direktör Nils Starck, Bromma.

Naturligtvis kan inte heller Hägg med bestämdhet bindas vid rollen som professors meddelare, men mycket talar för att han antingen på eget initiativ, eller i egenskap av ombud, varit den som överbringat uppgifterna om Staaffs förmenta förbrytelser. Vad Hägg vid dessa möten kan ha haft att förtälja, var inte särskilt mycket. »Huvuddokumentet» — den hemliga rapporten — låg ju då ännu i vad Mittag-Leffler i sitt tal benämnde 2:a försvarsberedningens »gömmor», som den heller inte skulle lämna förrän efter hans framträdande — och förmodligen som en följd av efterforskningar företagna med anledning av talet. Rapporten omnämndes dock i den återlämnade skrivelsen, och det torde inte ha varit svårt att få reda på, var den befann sig. Därmed var de sensationella uppgifterna kompletta. Man visste mycket litet, men lät förtrytelsen fylla ut luckorna.

Fyra dagar efter talet på Musikaliska akademien återkom den hemliga rapporten till kommandoexpeditionen. De följande dagarna inträffade händelser, som på nytt visar, att Mittag-Leffler tilläts följa utvecklingen ganska väl.

Rapporten återkom den 21 mars, och sändes ut igen redan tre dagar senare. Den 24 inkom den till inspektören av flottans övningar till sjöss, där den alltså kunde granskas av Dyrssen och Hägg. Dagen därpå gjorde så Mittag-Leffler ett personligt besök hos amiralen och fick av denne ett intyg, som styrkte, att den handling, som efter ministärskiftet i februari återfunnits i Staaffs skrivbordslåda, var av »utomordentlig vikt». ⁷⁷ Nästa dag kunde tidningen Dagen glädja sig åt ett intyg av Häggs hand, vari denne instämde i sin chefs åsikt. Tydligt ansåg de båda officerarna sig kunna göra detta uttalande, sedan de nu tagit del av båda dokumenten. Att ingenting likväl sades om rapporten och dess behandling berodde förstås på, att Staaff här redan fritagits från allt ansvar, och att det klandervärda här kunde anses ligga på ett mer »formellt» plan.

Det anmärkningsvärda är väl dock inte bedömningen av skrivelserns betydelse utan överensstämmelsen mellan rapportens uppdykande och professors besök. Hur kunde denne veta, att en visit hos amiralen skulle löna sig? Nog förefaller det troligt, att han var inbjuden. Och att detta skulle skett utan Dyrssens egen medverkan verkar otroligt. Det är alltså möjligt, att Hägg vid sina februaribesök hos Mittag-Leffler handlat på uppdrag av sin chef och uppträtt som förbindelseman mellan amiral och professor. Det kan erinras om, att

⁷⁷ Mittag-Leffler uppger i sin handskrivna dagbok, att besöket skedde 23/3, men intyget är daterat 25/3!

Hägg — som senare blev generallotsdirektör — var känd som en dugande och ambitiös officer. Redan vid denna tid hade han bakom sig ett omfattande författarskap, där han bl. a. verkat för en bättre förståelse för flottans betydelse i landets försvar.⁷⁸ En lämpligare kurir i ett så känsligt ärende, som det här avhandlade, kunde Dyrssen näppeligen önskat sig.

Om amiralen varit engagerad i affären, kanske upphovet till det hela, är det inte svårt att finna en förklaring. Olle Nyman har förtjänstfullt visat, hur starka motsättningar mycket snart uppstått mellan ministären Staaff och olika militära myndigheter, vilket sedan tog sig uttryck i ett flertal ganska elakartade kontroverser.⁷⁹ Att under de sålunda rådande stämningarna utnyttja det tacksamma material, som de hemliga handlingarna utgjorde, måste ha legat mycket nära till hands.

Mittag-Lefflers insats i försvarsstriden tillhör inte de mera ärorika episoderna under denna tid. Men vad var då orsaken till hans uppträdande på den politiska arenan? Att bara avfärda det hela som ett tilltag, »monstruöst i sin dumhet och oförskämdhet»,⁸⁰ är inte tillfredsställande och knappast riktigt. Snarare får nog professorn ses som ett offer för opinionsstämningarna. Enligt hans egna ord hade nyheten om bondetågets organiserande verkat så inspirerande på honom, att han avbröt en utlandsvistelse och återvände hem. Hans åtgärd att vända sig till kungen, vars åsikter och önskningsar han uppenbarligen lät sig påverkas av, samt att han i talet den 17 mars tog avstånd, mer eller mindre konsekvent, från samtliga partier, pekar i samma riktning. Att talets synpunkter var påverkade av andra oratorers prestationer och att det obehärskade angreppets udd kom att riktas mot Staaff, som i vissa samhällslagers ögon personifierade vad de avskydde inom politiken, passar också in i sammanhanget. Mittag-Leffler dementerade kategoriskt påståendet, att han stod i högerpartiets tjänst.⁸¹

Ingenting motsäger direkt att professorns motiv var att söka i den slitna frasen »fosterlandskärlek». Som här tidigare anförts, hade den för många stor aktualitet under skedet. Säkert var, att han för egen del inte hade något att vinna på sitt framträdande. Rådhusrättens omdöme, att han ej handlat av »argt uppsåt», torde vara korrekt.

⁷⁸ Se artiklar i »Svenska Män och Kvinnor» och i Nordisk familjebok.

⁷⁹ O. Nyman, a. a. Se vidare ovan not 15.

⁸⁰ J. Landquist, a. a., s. 166.

⁸¹ Rrn P, bil. 19.

Den redogörelse, som här lämnats, synes mig inrymma konkreta bevis för Staaffs oskuld i fråga om de hemliga handlingarna. Eliel Löfgren ryckte undan grunden för beskyllningarna mot Staaff om »en viss spionvänlighet», och för övrigt reviderades och skärptes spionerilagstiftningen under Staaffs statsministertid.⁸² Anklagelserna bottnade sålunda i lösa rykten och av personliga affekter färgade påståenden, som av Mittag-Leffler tagits för realiteter. Parallellen med dennes utrikespolitiska tänkande och spekulationer är slående. Att hans omdöme klickade både politiskt och i andra avseenden är uppenbart.

Det var emellertid inte bara Staaff, som under denna tid stod i farozonen för hans intresse. Ett exempel ur hans dagbok visar, hur helt professorn gick upp i rollen som »rikets väktare»: »Majoren Carl Adolf Knut Liljebjörn tillhörande reserven Göta Garde tros vara rysk spion. För hans räkning lär i bank i London innestå 200.000 kr.»⁸³ Dagen efter kommer en besviken kommentar: »Vad beträffar Maj(oren) v(id) G(ardet) är han nog misstänkt, men intet spår av bevis!»⁸⁴

Den suveräna säkerhet, med vilken Mittag-Leffler uppträdde de första månaderna efter talet, kan till en början verka förbryllande. En förklaring är möjligen, att den försvarsvänliga pressens lovsånger i förening med känslan av att ha gjort en insats i en angelägen sak övertygat professorn om, att han var ute i korstågsärenden. Inte ens åtalshotet förmådde då rubba hans övertygelse om att ha rätten på sin sida. Hans förtroende för den som lämnat uppgifterna tycks ha varit obegränsat.

Mest ägnat att förvåna är väl Mittag-Lefflers hänvändelse till Kungl. Maj:t med begäran om tillsättandet av en undersökningskommission. Åtgärden får förutsättas innebära, att han var absolut säker på sin sak, trots att han måste ha byggt på andras utsagor. Det finns emellertid vissa inslag, som kan tyda på att syftet med professorns begäran varit ännu mer vittgående, och att den i så fall ger prov på ett självförtroende utan gräns.

I sitt tal hade Mittag-Leffler hänvisat till konstitutionsutskottet som det forum, där avgörandet om dokumentens betydelse låg. I denna antydning hade den försvarsvänliga pressen instämt. Det har här förut visats, att professorns kännedom om gällande riksdags-

⁸² Beslut härom fattades av riksdagen 1913.

⁸³ Block-notes 15/5 1914.

⁸⁴ Ibid. 16/5 1914.

ordning inte var uttömmande. Enligt hans mening skulle utskottet kunna behandla frågan om den hemliga handlingen i samband med granskningen av statsrådsprotokollen. Intet av de i talet nämnda dokumenten var dock av sådan karaktär, att det kunde tänkas ha passerat konseljsalen på sin väg mellan olika institutioner. Detta faktum påtalades också i en ledare i Aftonbladet en vecka innan Mittag-Lefflers skrivelse till regeringen avgick.⁸⁵ Tidningens huvudredaktör, Harald Sohlman, var en av de flitigaste besökarna i professors hem i Djursholm.

Vid genomgång av konstitutionsutskottets protokoll från förhandlingarna om dechargebetänkandet finner man,⁸⁶ att frågan om de hemliga handlingarna tagits upp av Clason och Kjellén på basis av det statsrådsprotokoll från april månad, då Mittag-Lefflers »kommissionsansökan» varit före! Ett faktum som kan ge anledning till spekulationer med anmärkningsvärda resultat. Var t. ex. Mittag-Lefflers hänvändelse till Kungl. Maj:t i själva verket avsedd som en åtgärd i syfte att säkerställa ärendets upptagande i konstitutionsutskottet? Det är tyvärr omöjligt att besvara frågan genom befintligt källmaterial. Det kan bara konstateras, att om professorn inte hade inlämnat sin skrivelse till regeringen, skulle frågan aldrig kommit före i utskottet. Att han själv kände till detta förhållande, kan man väl antaga, i synnerhet som personer i hans umgängeskrets bevisligen gjorde det.

Att press och allmänhet delvis lät dupera sig av en så obesvärad självsäkerhet, som Mittag-Leffler under denna tid visade, är inte att undra på i en situation, då de politiska lidelserna svallade högt.

Det tragiska i den Staaff—Mittag-Lefflerska affären är, att den förfördelade genom dödens mellankomst inte hann få den fulla lagliga upprättelse, som han i sin egenskap av oskyldig syndabock för en hänsynslös politisk attack hade all rätt att göra anspråk på.⁸⁷

⁸⁵ Aftonbladet 24/3 1914.

⁸⁶ KU's särskilda protokoll 3/8 1914.

⁸⁷ Den ofta uttalade tesen, att Staaff skall ha varit totalt okänslig för angrepen under hans sista levnadsår, kan, som också antytts av Leif Kihlberg (Svenska Dagbladet 21/1 1960 och Dagens Nyheter 17/1 1960), anses mogen för avskrivning. Förutom det här skildrade målet mot Mittag-Leffler finns flera bevis för att Staaff också bestämt sig för att ingripa mot andra, mindre prominenta, smädare. Se t. ex. kopia till en skrivelse till JK av 30/8 1914 om väckande av åtal för ärekränkning mot vissa namngivna personer ute i landet. Jfr även korrespondens i detta ämne med Löfgren (Brev Löfgren—Staaff 31/8 1914, 16/10 1914, 6/11 1914 m. m.). Dessa papper har i den Staaffska samlingen placerats i ett kuvert märkt »Mittag-Leffler», vilket givetvis är felaktigt och vilseledande.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Konstitutionella och kommunala frågor vid 1960 års riksdag.

På grund av att riksdagen var den sista i en andrakammarvalperiod kom en rad konstitutionella frågor att aktualiseras trots att författningsutredningen ännu ej slutfört sitt arbete. Ett antal förslag till ändringar i grundlagarna antogs sålunda som vilande för vidare grundlagsenlig prövning. Härtill kom den jämna partiställningen och det stundande andrakammarvalet, som gav dessa frågor ett särskilt intresse.

I prop. nr 143 framställdes förslag om reformer på tre olika områden, innebärande *ändringar i regeringsformen* och *riksdagsordningen*. Propositionens förslag behandlades i KU:s utlåtande nr 22. Det första förslaget avsåg en uppmjukning av bestämmelserna i 28 § regeringsformen om *svenskt medborgarskap såsom villkor för erhållande av statstjänst* och innebar att vissa grupper av tjänster — nämligen de vilka kräver medicinsk eller teknisk utbildning — i vidgad utsträckning skulle stå öppna även för utlänningar. Utskottet tillstyrkte förslaget med det tillägget att, såsom hemställts i motionerna I: 669 av herr Osvald och II: 828 av herr Gustafsson i Göteborg, även befattningar, av vilkas innehavare kräves naturvetenskaplig utbildning, skulle öppnas för utländska medborgare. Utskottets höger- och centerpartiledamöter reserverade sig för avslag på propositionen medan folkpartisterna förutom utskottsförslaget önskade anta ett av utredningsmannen, landshövding Rylander, framlagt förslag. Riksdagen följde utskottet.

I den nämnda propositionen föreslogs vidare upphävande av 31 § regeringsformen. Den däri upptagna bestämmelsen att stadsfullmäktige skall avge förslag vid tillsättande av befattning såsom borgmästare eller rådman föreslogs — för att ej omöjliggöra ett eventuellt förstatligande av rådhusrätterna under nästa valperiod — t. v. ersatt med ett motsvarande stadgande i lagen om val av borgmästare och rådman. Utskottet, liksom senare riksdagen, följde i denna del enhälligt propositionen.

Det utåt mest uppmärksammade förslaget i propositionen innebar ett slopande av det i § 51 riksdagsordningen uppställda förbudet för talman att deltaga i kammars omröstning. Oppositionspartierna stod i denna fråga eniga på avslagslinjen, men utskottets utlåtande kom efter lottning att tillstyrka det i propositionen framförda förslaget, vilket också antogs som vilande av riksdagen.

Till slutlig prövning upptog och förkastade riksdagen det av 1954 års riksdag såsom vilande antagna och av 1957 års riksdag uppskjutna förslaget angående utvidgning av folkomröstningsinstitutet (KU nr 6). Det statsrättsligt intressanta problemet om inverkan av extravalet

1958 på 1957 års uppskovsbeslut samt den eventuella möjligheten, att ytterligare uppskjuta den slutliga behandlingen berördes endast i förbigående i riksdagsdebatten.

Frågan om grundlagsfästade av kvinnas likställighet med man togs upp i de likalydande kommunistmotionerna I: 334 av herrar Öhman och Helmer Persson och II: 418 av herrar Holmberg och Hagberg. I sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 13) avstyrkte konstitutionsutskottet motionerna under hänvisning till att författningsutredningens arbete bl. a. avser frågan om grundlagsfästade av för svensk rättsuppfattning grundläggande principer.

Innebörden av regeringsformens 110 § angående riksdagsledamöts immunitet tolkades av högsta domstolen med anledning av ett uppmärksammat ärekränkingsmål med riksdagsman Waldemar Svensson i Ljungskile som svarande. Utslaget innebär att den nämnda paragrafen väl innebär skydd mot straffrättslig talan men ej mot civil skadeståndstalan. Vid årets början väcktes från folkpartihåll motioner (I: 20 och II: 27) om sådan ändring av § 110 att av dess lydelse klart framgår att den avser såväl straff- som civilrättslig talan. Efter att ha avvaktat högsta domstolens utslag i det aktuella målet avstyrkte KU (nr 28) motionerna under hänvisning bl. a. till författningsutredningens arbete. Riksdagen följde utskottet.

Som vanligt har frågor rörande *riksdagens arbetsformer* förekommit i stort antal. Den vid föregående års riksdag väckta frågan om ändrad sista dag för val av justitie- och militieombudsmän återkom i motionerna I: 331 av herr Per-Olof Hanson och II: 420 av herr Nihlfors, vari hemställdes att tiden mellan utseende av valmän och dessas val av riksdagens ombudsmän skulle ökas från 10 till 20 dagar. Bestämmelser om riksdagens val av justitie- och militieombudsmän återfinnes i RO § 68. KU (nr 1) gick motionärerna till mötes på halva vägen och tillstyrkte en ökning till 15 dagar, vilket förslag vann riksdagens bifall.

Televisionutsändning från riksdagen har vid några tillfällen under senare år förekommit, huvudsakligen i samband med remissdebatterna. I motionerna I: 149 av fru Segerstedt-Wiberg och herr Hagberg och II: 182 av herr von Friesen m. fl. framfördes kritiska synpunkter på dessa utsändningar, och motionärerna ansåg att sådana utsändningar från kamrarnas förhandlingar tills vidare ej borde få förekomma. KU framhöll i sitt av riksdagen godkända utlåtande nr 18 frågans samband med principen om offentlighet vid riksdagens förhandlingar, vilken f. n. endast finns fastslagen i kamrarnas ordningsstadgor. I avvaktan på författningsutredningens arbete uppdrogs åt talmanskonferensen att lämna tillstånd till utsändning i television av de kamrarnas förhandlingar, som ej hålles inom lyckta dörrar. Utskottets högerledamöter reserverade sig häremot och önskade i avvaktan på televisionsteknikens vidare utveckling ett direkt förbud mot TV-sändningar från riksdagen.

En gentemot televisionutsändningar från riksdagen synnerligen positiv inställning intog däremot herr Lundberg, vilken önskade att direktutsändningar skulle ske i så stor utsträckning som möjligt (II: 539). För att därvid göra utsändningarna mera lämpliga för TV motionerade han vidare om

begränsning av riksdagsledamöternas talartid vid sådana debatter som utsändes i radio och TV (II: 540). Ännu en motion om tidsbegränsning av anförandena väcktes (II: 1 av herr Gustafsson i Borås), vilken, liksom motioner av motsvarande innebörd vid tidigare riksdagar, avsåg att möjliggöra en tidsbegränsning av anförandena i riksdagens kamrar i syfte att befrämja en mera allsidig och likvärdig behandling av alla ärenden än vad nuvarande regler ibland kan leda till. Under hänvisning till att författningsutredningen kommer att lägga fram förslag innebärande ändringar i riksdagens arbetsformer avstyrkte KU (nr 19) motionerna, vilka avlogs av riksdagen.

Bruket att ibland tala från bänkplats i kammaren ansåg herr Spångberg ur flera synpunkter olämpligt och motionerade om en bestämmelse att anförande i regel skall hållas från kammarens talarstol (II: 64). KU uttalade sig positivt om de av motionären framförda synpunkterna men avstyrkte ändå motionen i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 16).

De s. k. snabbprotokollen föreslogs i en skrivelse från riksgäldsfullmäktige till riksdagen böra avskaffas. Enligt fullmäktiges mening kunde man i gengäld tänka sig en förkortning av utgivningstiden av riksdagsprotokollen till åtta dagar efter plenum. KU avvisade i sitt utlåtande nr 15 det framställda förslaget och framhöll snabbprotokollens betydelse för press och allmänhet. Utskottet förordade att ansvaret för dessa protokolls tryckning överflyttades från riksgäldsfullmäktige till kanslideputerade. Riksdagen biföll utskottets hemställan.

Behandlingen av personalfrågor inom riksdagen har hittills varit uppdelad på flera organ, bl. a. kanslideputerade. I skrivelse till bankoutskottet vid 1959 års riksdag föreslog riksgäldsfullmäktige, i huvudsaklig överensstämmelse med uttalanden av en av fullmäktige tidigare tillsatt utredning, att riksdagens personalfrågor fördes över till ett nytt organ, benämnt riksdagens personalbudgetnämnd. I olika motioner (I: 609 år 1959 av herr Damström och I: 147 år 1960 av herr Osvald) betonades frågans konstitutionella karaktär, varigenom den blev föremål för KU:s behandling. Utskottet ansåg i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 26) att man i avvaktan på författningsutredningens arbete inte borde inrätta något nytt organ utan i stället kunde uppnå den önskade samordningen genom att utöka kanslideputerades befogenheter. I ett särskilt yttrande framhöll herr Hallén vikten av att riksdagen till sitt förfogande har en utredande tjänstepersonal, som på en gång är kvalificerad och utåt intar en fri och obunden ställning.

Sveriges anslutning till EFTA gav anledning till en motion (II: 644 av herrar Antonsson och Hansson i Önnarp), vari framfördes önskemål om en ändamålsenligare handläggning inom riksdagen av handelspolitiska och ekonomiska frågor. Motionärerna ansåg därvid bl. a. att finansplanen borde bli föremål för en reell utskottsbehandling och hänvisade även till det i budgetkommitténs betänkande framlagda förslaget om inrättande av en budgetdeputation. KU fann i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 23) att de i motionen framförda frågorna var av stor principiell betydelse. Utskottet ansåg sig dock inte i nuvarande läge kunna

tillstyrka en skrivelse i enlighet med motionärernas önskan men erinrade samtidigt om sin initiativrätt på detta område.

Sedan lagen om allmän tilläggs pension förts igenom tog KU i memorial nr 27 upp frågan om riksdagsmannapensionerna och förordade att riksdagsmännen inordnades i ATP-systemet. Riksdagsmannaarvodet borde därvid i pensionshänseende betraktas som om det vore inkomst av anställning. Memorialet, som var enhälligt, godkändes av riksdagen.

Frågan om utgivningen av de författningar som antagas av riksdagen ensam och som reglerar riksdagens egna förhållanden togs ånyo upp, denna gång av herr Braconier (II: 291). Bankoutskottet kunde i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 4) meddela att riksgäldskontoret numera utarbetat och låtit trycka en förteckning över författningar, reglementen m. m. rörande riksdagen och dess verk, samt att man övervägde att låta utreda frågan om utgivande av en riksdagens författningssamling.

Det åligger f. n. JO att årligen för riksdagen uppgiva hur riksdagens framställningar till Kungl. Maj:t blivit av Kungl. Maj:t behandlade. I proposition nr 7 tillgodosåg departementschefen det tidigare av riksdagen uttalade önskemålet om en direkt till riksdagen lämnad årlig redogörelse för behandlingen av dessa framställningar och föreslog därför ett upphävande av 18 § tredje stycket instruktionen för riksdagens ombudsmän. Första lagutskottet (nr 3) och riksdagen hade intet att invända mot det sålunda framlagda förslaget.

Tryckfrihets- och sekretessfrågor har även i några fall varit föremål för riksdagens prövning. I prop. nr 17 med förslag till lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk m. m., framställdes förslag till ändrad lydelse av 1 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen, vilket efter tillstyrkan av KU (nr 21) av riksdagen antogs som vilande för vidare grundlagsenlig prövning.

Ökat sekretesskydd beträffande handlingar, som angå det psykologiska försvaret föreslogs i prop. nr 38. KU (nr 5) tillstyrkte den föreslagna ändringen i sekretesslagen och riksdagen biföll. En mera allmän översyn av sekretesslagstiftningen aviserades av justitieministern i den nämnda propositionen. KU (nr 4) tog fasta på detta löfte vid behandlingen av motionerna I: 330 av herr P.-O. Hanson och II: 422 av herr Ståhl, vilka avsåg en uppmjukning av sekretessreglerna för statsrådsprotokollen, och avstyrkte därför motionerna. Riksdagen följde utskottet.

Som vanligt omfattades *valfrågorna* med stort intresse. I proposition nr 103 föreslogs en rad ändringar i vallagarna. De framförda förslagen behandlades i KU:s av riksdagen godkända utlåtande nr 12. Den viktigaste frågan gällde avskaffande av röstlängdsutdragen, vilka föreslogs ersatta med röstkort. Utskottet fann att fördelarna med det föreslagna nya systemet mer än väl uppvägs av olägenheterna och tillstyrkte förslaget. Övriga i propositionen upptagna frågor, dels om rätt för de politiska partierna att vid allmänna val utlägga valsedlar i eller i anslutning till vallokalen, dels om rätt för väljarorganisationen att på statsverkets bekostnad tilldelas äktamakekuvert gav inte anledning till någon erinran från utskottet. Förutom en högermotion om avslag på förslaget om röstkort (I: 580)

diskuterade utskottet ett i de likalydande motionerna I: 581 och II: 738 från socialdemokratiskt håll väckt förslag om att underlätta valdeltagandet för sjömän. Utskottet ansåg sig dock, i avvaktan på valutredningens slutbetänkande, inte kunna förorda någon åtgärd i enlighet med motionärernas syfte.

Sänkning av rösträttsåldern krävdes i motionerna I: 144 av herr Hedblom och II: 177 av herr Stenberg och samma krav framfördes av kommunisterna i motionerna I: 333 och II: 421. KU ansåg i sitt utlåtande nr 9 att rösträttsåldern inte bör sänkas så, att den, som på grund av sin ålder är omyndig, kan få delta i allmänna val. Utskottet hade däremot i princip inga invändningar mot en sådan sänkning att rösträttsåldern helt sammanfaller med myndighetsåldern. Under hänvisning till författningsutredningens arbete avlogs dock motionerna.

Det provisoriska valsystemet vid andrakammarvalen föreslogs i proposition nr 8 gälla även för perioden 1961—1964. KU (nr 8) och riksdagen hade ingenting att erinra däremot.

I motionerna I: 146 av fröken Mattson m. fl. och II: 179 av fru Sjövall m. fl. togs olika valfrågor upp. Dels önskade motionärerna få bestämmelserna om valsedlarnas beskaffenhet förtydligade, dels önskade man i lagtext få klart utsagt att slutlig ståndpunkt till samtliga valsedlars giltighet skall ha tagits innan sammanräkningen göres, och slutligen föreslogs en medborgerlig medverkan, exempelvis genom av valkorporationerna utsedda representanter, vid varje led i valförrättningen. I sitt av riksdagen godkända utlåtande nr 10 avstyrkte KU motionerna och hänvisade i vad gällde frågan om valsedlarnas beskaffenhet till valutredningens pågående arbete. Beträffande ordningen för röstsammanräkningen fann utskottet det praktiserade förfarings sättet inte föranleda några allvarigare invändningar. Vad slutligen gällde frågan om medborgerlig medverkan vid valförrättning och sammanräkning ansåg utskottet att den nuvarande ordningen på ett betryggande sätt gav valmännen möjlighet att kontrollera de olika leden i valförrättningen.

Den tidigare vid flera tillfällen debatterade frågan om utlandssvenskarnas rösträtt togs även upp vid årets riksdag, nu i en motion (II: 178) av herrar Heckscher och Björkman, men föll även denna gång. KU (nr 17) hänvisade liksom tidigare till valutredningens pågående arbete. Utskottets högerledamöter reserverade sig till förmån för en omedelbar lagändring.

Efterträdarvalet efter talman John Bergvall föranledde motioner från folkpartihåll (I: 234 och II: 295) om viss ändring av 21 och 87 §§ lagen om val till riksdagen. KU hänvisade i sitt utlåtande nr 7 till regeringsrättens utslag, varigenom någon tvekan om tolkningen av gällande bestämmelser ej kunde uppstå. Utskottet ansåg dock att bestämmelserna om efterträdarval kunde komma till klarare uttryck i lagtexten och föreslog riksdagen att i skrivelse till Kungl. Maj:t ge sin mening till känna. Riksdagen biföll utlåtandet (skr. 151).

Kommunala frågor. Den ofta återkommande frågan om en ny kommunindelning blev föremål för riksdagens prövning även detta år

genom två likalydande kommunistmotioner (I: 86 och II: 104). KU hänvisade i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 3) till av inrikesministern tidigare lämnade uppgifter om att utredningsarbete på detta område hade påbörjats inom inrikesdepartementet.

Krav på skydd för partibeteckning vid proportionella val inom landsting, kommunalfullmäktige m. m. framfördes i de likalydande motionerna I: 332 och II: 417. KU (nr 11) behandlade motionerna kallsinnigt och avstyrkte. Riksdagen följde utskottet.

Enligt 52 § 2 mom. kommunala vallagen skall, ifall fullmäktigeledamot avgår före den bestämda tjänstgöringstidens slut, ny sammanräkning företagas på anmälan av fullmäktige. Herr Lundström m. fl. (I: 85) och herr Åhman (II: 103) påpekade att genom stadgandet den nya sammanräkningen avsevärt kunde fördröjas och önskade därför få lagtexten så ändrad att anmälan om vakans kunde ske genom fullmäktiges presidium. KU avstyrkte motionerna i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 2), bl. a. under hänvisning till att den av motionärerna önskade ordningen redan, med stöd av ett regeringsrättsutslag, kunde tillämpas.

I de socialdemokratiska motionerna I: 145 och II: 180 begärdes utredning av frågan om att bereda kommunalförbund underställningsfri lånerätt på samma sätt som nu gäller för primärkommun. KU tillstyrkte en utredning i ämnet (utl. nr 14), men framhöll särskilt att denna borde vara förutsättningslös. Utskottets högerledamöter reserverade sig för avslag, men kamrarna följde utskottsmajoriteten (skr. 226). Någon åtgärd fann däremot vare sig utskottet eller riksdagen påkallad med anledning av det i samma motioner framförda förslaget att minska antalet obligatoriska sammanträden i förbundsfullmäktige från tre till ett per år.

Ett slopande av kyrkofullmäktigeinstitutionen och överföring av den kyrkliga kommunens ekonomiska angelägenheter till den borgerliga kommunen föreslogs i de likalydande motionerna I: 54 av herr Lars Larsson m. fl. och II: 63 av herr Thapper m. fl. Utskottet ansåg i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 25) att den pågående utredningen kyrka—stat inte kunde undgå att ta upp spörsmålet i hela dess vidd. Den av motionärerna berörda frågan borde därför inte utbrytas och göras till föremål för utredning i särskild ordning. Utskottets skrivning var dock förhållandevis positiv och utmynnade i ett förslag om skrivelse till Kungl. Maj:t, vari utskottets synpunkter gavs till känna (skr. 393).

Den många gånger tidigare i riksdagen behandlade frågan om domstolsmässig prövning av rättsfrågor i förvaltningen återkom även vid denna riksdag i en folkpartimotion med herrar Lundström och Ohlin som första namn (I: 212 och II: 251). Första lagutskottet fann i sitt utlåtande (nr 11) inte skäl att frångå den tidigare framförda uppfattningen att önskvärda reformer på området borde ske inom ramen för nuvarande ordning. Utskottets sex folkpartister reserverade sig men lyckades inte få majoritet i kamrarna.

Finn Bergstrand

Konstitutionella och kommunala förslag framlagda för 1961 års riksdag.

Vid 1960 års havsrättskonferens i Genève lyckades man icke uppnå erforderlig två tredjedels majoritet för ett förslag till konvention om *territorialvattnets utsträckning*. Endast en röst fattades dock för att det amerikansk-canadensiska förslaget skulle ha godkänts (54 jaröster mot 28 nejroster och 5 nedlagda). Förslaget innebar, att varje stat ägde rätt utsträcka sitt sjöterritorium till sex sjömil samt att dessutom fastställa en särskild fiskezon om ytterligare högst sex sjömil. För detta förslag röstade bl. a. Sverige, Finland, Danmark och Norge. Sistnämnda land har därefter börjat förbereda en utsträckning av sin fiskegräns till 12 sjömil. Man torde kunna räkna med att denna reform träder i kraft hösten 1961. Ett liknande beslut har redan fattats av Danmark för Färöarnas vidkommande. Med hänvisning till denna utveckling föreslår hr Braconer (h) en förutsättningslös utredning om de svenska territorialvattens- och fiskegränsernas sträckning (II: 202).

Förslag om en *domstolsmässig prövning av rättsfrågor i förvaltningen* har av riksdagen vid flera tillfällen och senast 1960 avvisats med hänvisning till pågående utredningar. I likalydande motioner (I: 175 och II: 204) av hr Lundström m. fl. (flera partier) och fru Gärde Widemar m. fl. (flera partier) framhålles, att det numera torde vara klart att författningsutredningen icke kommer att ta upp frågan till närmare undersökning. Besvärssakkunniga ha genom tilläggsdirektiv 1958 avskurits från möjligheten att befatta sig med spörsmålet. Motionärerna yrka därför på en förutsättningslös utredning genom en för ändamålet tillkallad kommitté.

Enligt 4 § *instruktionen för riksdagens ombudsmän* må ombudsman om han finner någon, vars ämbetsutövning står under hans tillsyn, hava felat endast av ovarsamhet, utan vrång avsikt, låta bero vid vunnen rättelse eller avgiven förklaring. Hr Hedblom (fp) och hr Wiklund i Stockholm (fp) erinra om att en sådan åtgärd icke är helt tillfredsställande om den berörde tjänstemannen icke godtager ombudsmannens uppfattning (I: 263 och II: 224). De föreslå därför ett tillägg till 4 § att ombudsman, som funnit tjänsteman ha förfarit felaktigt, blir skyldig att, om tjänstemannen det påfordrar, åtala honom för det ifrågasatta tjänstefelet.

Enligt samma instruktion 18 § åligger det *ombudsman* att årligen till riksdagen avlämna *ämbetsberättelse* samt däruti med avseende på området för sin ämbetsutövning utreda lagskipningens tillstånd i riket, anmärka bristerna i lagar och författningar samt avgiva förslag till deras förbättring. Enligt 19 § kan han i sådant fall i stället göra framställning omedelbarligen till Konungen. En redogörelse över sådana framställningar skall ingå i ämbetsberättelsen. I Malmgrens grundlagskommentar framhålles i kommentaren till 18 § att riksdagens ombudsmän sedan länge föredragit framställningar till Konungen framför initiativ hos riksdagen. Hr Ollén (fp) anser detta vara principiellt felaktigt framför allt när det gäller frågor, som särskilt intresserat riksdagen (I: 45). Ett exempel härpå erbjuder JO:s skrivelse till Konungen den 23 december 1960 med förslag till partiell reform inom ramen för gällande förvaltningsförfarande i syfte att vinna ökat administrativt rättsskydd genom införande av en allmän regel om principiell skyldighet för förvaltningsmyndigheter att i sina beslut ange de

skäl, å vilka besluten grundats (1961 års berättelse s. 448—493). Motiönären önskar därför en ändring av instruktionen på denna punkt utarbetad av författningsutredningen. — Hrr Nyberg (fp) och Braconier (h) hänvisa i en motion (II: 61) till samma kungaskrivelse. Flera av JO:s exempel ge vid handen att, om myndigheten varit nödsakad att angiva tydliga skäl för sin ståndpunkt, den knappast skulle ha kommit fram till de avgöranden som träffats. Även om så icke varit fallet, står den enskilde nu ofta oförstående inför myndigheternas avgöranden. Härigenom kan alltför lätt en fientlig inställning gentemot myndigheten uppammas hos allmänheten.

Enligt 55 § *lag om val till riksdagen* samt motsvarande bestämmelse i den *kommunala vallagen* har tredje söndagen i september fixerats som valdag. Redan från början har denna tidpunkt kritiserats som olämplig ur jordbrukssynpunkt. Hr Svanström (cp) framhåller dessutom (I: 177), att valförberedelserna numera sammanfalla med semestertiden. För många har det slutligen varit stötande, att en söndag fixerats som valdag. Valen böra i stället förrättas vid en senare tidpunkt under hösten.

Hr Spetz (fp) är missnöjd med tolkningen av *traktamentsbestämmelserna för riksdagsman* (I: 15) för de fall, då riksdagen icke är samlad en hel kalendermånad. Traktamentet bör i sådant fall utgå för hela månaden eller med fast belopp per dygn.

Bestämmelser saknas för närvarande för det fall att ledamot av kammare väljes till ledamot av medkammaren. Hr Hedblom (fp) och hr Hamrin i Jönköping (fp) anse det vara ur demokratisk synpunkt otillfredsställande, att den enskilde i en sådan situation skall kunna spela ut en valkorporation mot en annan (I: 13 och II: 25). De önska därför sådan ändring av RO § 27, att riksdagsman, som vid ett senare val blivit utsedd till ledamot av medkammaren, icke fritt må kunna välja, vilken kammare han föredrar att tillhöra. Regeln bör i stället vara, att han alltid är skyldig inträda i den kammare för vilken val senast förrättats.

Hr Ollén (fp) yrkar (I: 63) att talmanskonferensen i samarbete med hovförvaltningen måtte vidtaga sådana åtgärder att ceremonien i Rikssalen vid *riksdagens högtidliga öppnande* kan försiggå i för riksdagens ledamöter värdigare och mera representativa former än vad som för närvarande är möjligt. En aning komiskt förefaller det nu att riksdagsmännen icke ha möjlighet avlägga ytterplagg och galoscher före intåget i Rikssalen!

Någon anledning har givetvis icke funnits att till RO § 54 foga några bestämmelser om vad en *proposition* skall innehålla. Det förutsattes som självklart, att denna normalt skulle utmynna i en hemställan, att riksdagen måtte bifalla ett förslag eller besluta något eller anvisa ett anslag. I vissa undantagsfall framlägges emellertid propositionen enbart med anhållan om riksdagens yttrande. Årligen redovisas på detta sätt de av Europarådets rådgivande församling vid dess närmast föregående ordinarie möte respektive de av Internationella arbetsorganisationens allmänna konferens fattade beslut. Dessa beslut kunna vara konventionsförslag, varvid Kungl. Maj:t antingen kan begära riksdagens godkännande enligt RF § 12 eller anmäla att Kungl. Maj:t icke avser att ratificera konventionen. Det kan även vara fråga om rekommendationer, där alltså ett formligt beslut icke erfordras.

RO § 54 omnämner även Konungens »skrivelser» till riksdagen. En sådan avlämnas årligen (1961 nr 12) om förordnande av en statsrådsledamot att utöva den befattning med riksdagsärenden, som jämlikt RO § 46 tillkommer en ledamot av statsrådet. Den årliga utrikespolitiska debatten kan antingen knytas till remissen av en proposition (t. ex. 1960 till prop. 25 rörande Sveriges anslutning till EFTA-konventionen) eller enligt RO § 56 till ett muntligt meddelande, vilket lämnas genom en skrivelse (senast 69/1959). Sedan JO:s befattning med ärendet upphört, redovisas i en skrivelse nr 30 för behandlingen hos Kungl. Maj:t av riksdagens skrivelser. Enligt kamrarnas föredragningslistor bordlades denna andra gången den 3 februari, d. v. s. efter motionstidens utgång. Herr Wiklund i Stockholm (fp) framhåller (II: 97) önskvärdheten av att redogörelsen avgives så tidigt som möjligt för att giva riksdagsmännen möjlighet att genom motion bringa en fråga med anledning av innehållet i redogörelsen under riksdagens prövning.

Muntligt meddelande enligt RO § 56 kan utom för fråga som angår rikets förhållande till främmande makt lämnas i annat ärende av större vikt. Härigenom möjliggöres alltså en debatt men Kungl. Maj:t betages möjligheten lämna riksdagen de nödvändiga fakta. Före den utrikespolitiska debatten brukar dock det muntliga meddelandet tillställas riksdagsmännen och pressen i stencilerat skick. I en viktig och aktuell fråga har Kungl. Maj:t därför i år föredragit att i en skrivelse nr 38 lämna riksdagen »till känna» en redogörelse för försöksverksamheten med nioårig enhetskola m. m.

Tidigare saknades regler för riksdagens behandling av *framställningar från riksdagens verk*. 1949 infördes en bestämmelse i RO § 55 om beräkningen av motionstiden efter sådan framställning och 1953 en i § 21 riksdagsstadgan, att utskott omedelbart skulle för talmännen och kanslideputerade göra anmälan om varje sådan framställning som inkommit, varvid talmännen hade att tillse att anteckning om sådan anmälan skedde i föredragningslistan för kammarens nästa sammanträde. Fru Segerstedt-Wiberg (fp) framhåller (I: 176) att vid något tillfälle riksdagens verk gjort framställning till ett utskott, medan kammaren hänvisat motion väckt i anledning av framställningen till annat utskott. Motionären yrkar därför på sådan författningsändring, att framställning från riksdagens verk, som kan föranleda beslut av riksdagen, skall hänvisas till det utskott, som vederbörande kammare anser böra bereda ärendet.

1960 års riksdag antog som vilande för vidare grundlagsenlig behandling bl. a. ett förslag till ändrad lydelse av RO § 51, varigenom fungerande *talman erhöll rösträtt* vid voteringar i kammaren. Hrr Sveningsson (h) och Hedblom (fp) samt hr von Friesen m. fl. (flera partier) yrka på uppskov med prövningen av det vilande grundlagsförslaget till en senare riksdag under innevarande andrakammarperiod (I: 178 och II: 206). Som motivering anfördes att författningsutredningen tagit upp frågan om suppleanter för riksdagsmän. Ett beslut i den riktningen skulle ju medföra, att den ändrade lydelsen av RO § 51 icke längre erfordrades.

Enligt nu gällande bestämmelser i RO § 68 skola valmän för *val av JO och MO* sammanträda inom tio dagar från det de utsetts. I ett vilande

grundlagsförslag utsträcker denna tidsfrist till 15 dagar. Hr Hedblom m. fl. (fp) samt hrr von Friesen (fp) och Johansson i Dockered (cp) anse (I: 173 och II: 200) att reformen, för att få åsyftad verkan, måste kompletteras med en bestämmelse i riksdagsstadgan, varigenom talmännen ålägges att sammankalla valmännen senast två dagar efter att de utsetts av riksdagen.

Vid flera tillfällen har frågan om en *effektivare budgetbehandling* diskuterats i riksdagen. I ett betänkande av budgetkommittén (SOU 1959: 16) föreslås en förstärkt budgetdeputation som samordningsinstans. Denna, förslagsvis benämnd budgetdelegationer, skulle bestå av 16 ledamöter valda enligt RO:s bestämmelser för utskottsval. I avvaktan på denna mer genomgripande reform föreslås (I: 179 och II: 205) hr Sveningsson m. fl. (fp) samt hrr von Friesen (fp) och Braconier (h) i anknytning till överväganden inom KU hösten 1960, att de nuvarande budgetdeputerade, som enligt § 19 riksdagsstadgan utses av vardera av de fyra budgetutskotten, omvandlas till en direkt av kamrarna vald delegation på 16 ledamöter jämte suppleanter. Denna skulle verka för största möjliga enhetlighet i budgetarbetet och bl. a. avge remissvar till budgetutskotten i fråga om riktlinjerna för finanspolitiken samt om statens inkomster och utgifter. Den skulle däremot icke enligt budgetkommitténs förslag kunna avge betänkanden till kamrarna.

Utan direkt anknytning till någon paragraf i grundlag eller konstitutionell stadga föreslås i olika motioner *åtgärder för stärkande av riksdagens ställning*. Hr Sundin (cp) samt hrr Gustafsson i Kårby och Andersson i Knäred (cp) framhålla (I: 384 och II: 445) att riksdagen nu helt saknar inflytande över löneförhandlingarna mellan staten och intresseorganisationerna. En kommitté eller delegation från riksdagen borde därför få följa dessa förhandlingar, varvid godkännande från dess sida förutsättes för avtal rörande viktiga principfrågor. — I likalydande motioner dels av hr Ewerlöf m. fl. (h) och hr Hjalmarson m. fl. (h) (I: 188 och II: 289) samt av hr Torsten Andersson m. fl. (cp) och Eliasson i Sundborn m. fl. (cp) (I: 385 och II: 448) föreslås inrättande av ett totalförsvarsråd respektive en permanent försvarsnämnd eller försvarsberedning för att bättre tillgodose riksdagens behov av fortlöpande information om och bevakning av totalförsvarets utveckling.

I likalydande motioner av hr Bengtson m. fl. (cp) och hr Hedlund m. fl. (cp) föreslås (I: 44 och II: 58) en skyndsam prövning och förslag till riksdagen angående *anslag till riksdagspartierna*, med undantag för regeringspartiet, till finansiering av sekretariat för riksdags- och utredningsarbete. De politiska partiernas verksamhet har blivit alltmer omfattande och kostnadskrävande, varför deras medlemsavgifter som regel endast förslås för de löpande organisationsutgifterna. Möjligheten att få stöd av enskilda värlar för de olika partierna, och den leder dessutom lätt till ett icke önskvärt inflytande på den partipolitiska verksamheten från större bidragsgivare. Motionärerna medgiva, att detsamma lätt kan bli fallet om partierna helt bli beroende av statsanslag.

Riksdagen 1960 avvisade ett förslag av KU (nr 15/1960) om avskaffande av riksdagens *snabbprotokoll* av besparings skull. Hr Hamilton och fru Sjövall (h) föreslås i stället (II: 59) att snabbprotokollen skulle få ingå som ett

särskilt band i riksdagsprotokollen. De definitiva protokollen skulle enbart utgöra stomprotokoll med hänvisning till numret för varje särskilt anförande. Korrigeringarna vid protokollsjusteringen äro numera relativt sällsynta och skulle kunna fogas till snabbprotokollen å ett särskilt blad vid bindningen.

För att förhindra en skadlig tomtspekulation stadgas i 8 § *sekretesslagen* att handlingar i ärende om uppgörande av ny eller ändrad stadsplan ej må utan tillstånd av myndighet som handlägger ärendet utlämnas, förrän förslag till stadsplan blivit tillgängligt för granskning. I en utredning »Saneringsfrågan», utarbetad av en delegation för byggnadsstyrelsen och bostadsstyrelsen (SOU 1954: 31), genmäles att sekretessbestämmelsen i sin tur lätt kan bidra till en skadlig markspekulation. Hr Kaijser (h) och hr Bohman m. fl. (h) ansluta sig till denna uppfattning (I: 383 och II: 444) och yrka på att frågan hänskjutes till offentlighetsutredningen.

En *ny kommunindelningsreform*, varigenom storkommuner skapas, framstår för hr Ferdinand Nilsson m. fl. (cp) och hr Svensson i Vä m. fl. (cp) som en olycka, då därigenom den sista möjligheten till kommunal självstyrelse skulle försvinna (I: 14 och II: 24). En ändring av 1952 års reform kan visserligen i enstaka fall bli nödvändig på grund av minskat befolkningsunderlag eller försämrat ekonomiskt underlag. Ett bibehållande av den nuvarande kommunindelningen förutsätter emellertid, att kommunerna befrias från vissa skyldigheter, som staten nu ålagt dem. De nuvarande kommunerna skulle t. ex. kunna klara enhetsskolans lågstadium, medan däremot administreringen av dess högstadium icke nödvändigtvis utgör en kommunal arbetsuppgift.

Som regel tolkas 46 § *kommunallagen* så att suppleant för ledamot i kommunalnämnd kan erhålla rese- och traktamentsersättning om han inkallats för att tjänstgöra vid ordinarie ledamots förfall. Många kommuner kalla emellertid samtliga suppleanter till sammanträdena, vilket givetvis bidrager till en önskvärd kontinuitet och stadga i kommunal förvaltning. Hr Einar Eriksson (s) samt hrr Wahlund (cp) och Tobé (fp) föreslå därför (I: 110 och II: 140) en ändrad lydelse av paragrafen, så att inkallad suppleant alltid må kunna erhålla dagtraktamente samt resekostnadsersättning.

I Sverige finnes för närvarande *tre nationella församlingar*, den finska i Stockholm och den tyska i Stockholm respektive Göteborg. Enligt 1910 års förordning angående behörighet att kyrkobokföras i icke territoriell församling av svenska kyrkan (SFS 1910:103) och KK den 30 juni 1953 (nr 524) tvångsanslutats finska, respektive tyska medborgare till dessa församlingar oavsett vilket trossamfund de tillhöra och oavsett om de av språkliga eller andra skäl skulle föredraga kyrkobokföring i sin bostadsförsamling. Hr Hedblom m. fl. (flera partier) och hr Björkman m. fl. (flera partier) yrka därför på en översyn av reglerna för tillhörighet till de nationella församlingarna (I: 159 och II: 192).

Ivar Beskow

Den isländska valreformen 1959 Alltinget har i princip samma uppbyggnad som det norska stortinget. Den isländska folkrepresentationen är sålunda kompromiss mellan en enkammar- och en tvåkammarrepresentation. Alla ledamöter, tillsammans 60 till antalet, väljs vid samma tid och för samma period av fyra år. Rätt att rösta har alla isländska medborgare som finns upptagna i röstlängd, som är 21 år gamla och som har bott i landet under icke mindre än fem år. Utöver sådana normala rösträttshinder som att vara ställd under förmyndarskap eller att avtjäna straff för brott föreskriver isländsk lag att republikens president och de fem ledamöterna av högsta domstolen icke har rätt att rösta eller att väljas.

Kandidatnomineringen till alltinget regleras i viss utsträckning i vallagen. För att på lagenligt sätt bli nominerad måste en person föreslås av ett visst antal röstberättigade personer. Antalet skall vara minst 12 och högst 24 i valkretsar utanför Reykjavik och minst 100 och högst 200 i Reykjavik. Vallagen föreskriver vidare att den nominerade kandidaten skall förklara att han antar kandidaturen och även uttala — om han inte vill uppträda som partilös — vilket parti han vill representera.

Det isländska representationsystemet undergick år 1959 genomgripande reformer. För att kunna förstå betydelsen av dessa förändringar är det nödvändigt att dröja något vid deras bakgrund. Den grundläggande faktorn är att Island på en yta av något mer än 100.000 kvadratkilometer hyser en befolkning av endast 160.000 människor, av vilka nära hälften bor i landets huvudstad med närmaste omgivning. Befolkningen är sålunda delvis i hög grad spridd över ett stort landområde. Den glesa bebyggelsen försvårar tillämpningen av en grundläggande huvudprincip i det isländska representativa systemet, nämligen det proportionella valsättet. Bebyggelsen har även bidragit till att landsbygden med dess stora vidder och få människor har blivit överrepresenterad i förhållande till städerna. Det isländska valsystemet präglas inte bara av den proportionella principen utan också av en önskan att låta de särskilda landsdelarna få sin egen representation i alltinget. Kombinationen av en liten befolkning i ett stort landområde med ett proportionellt valsystem och en territoriell representationsprincip har lett till att alltingets medlemsantal är högt i förhållande till landets befolkning. Redan före 1959 års reformer hade det isländska alltinget inte mindre än 52 ledamöter. För att tillförsäkra de olika delarna av landet sin egen representation fanns det inte mindre än 28 valkretsar. Av dessa var 21 enmansvalkretsar. Sex valkretsar valde 2 ledamöter på proportionell basis. Endast Reykjavik var nog folkrikt att kunna välja ett tillräckligt stort antal ledamöter för att på ett tillfredsställande sätt tillämpa den proportionella valprincipen. För att göra valsystemet som helhet proportionellt fördelades sammanlagt 11 mandat icke i de olika valkretsarna utan mellan partierna i förhållande till deras sammanlagda utnyttjade röster i hela riket. Emellertid kunde systemet icke leda till full matematisk rättvisa.

En annan brist i det gamla systemet var den ojämna fördelningen av alltingsmandat mellan städer och landsbygd. Före 1959 års reform var landsbygdsintressena ytterst överrepresenterade. Det berodde framför allt på att stadsbefolkningen på Island liksom på andra håll hade vuxit kraftigt. Två olika alternativ för att lösa detta problem framfördes. Det ena före-

slogs av det socialdemokratiska partiet, som ansåg att hela landet borde bilda en enda valkrets, en mycket radikal lösning av proportionalitetens problem. Den andra lösningen var att minska antalet valkretsar och att ge städerna en mera rättvis representation. 1959 års reform följde denna mera moderata linje. Alltingets ledamöter ökades till 60. De nya mandatet gick i huvudsak till städerna, medan landsbygdens representation på det taget förblev oförändrad. Den territoriella representationsprincipen har bevarats men i en mindre renodlad form. Antalet valkretsar har nämligen minskats till åtta. Av dessa åtta valkretsar väljer fem 5 ledamöter, två 6 ledamöter och en 12 ledamöter. Det är uppenbart att resultatet är en kompromiss, i vilken landsbygdsvalkretsarna i stort sett har lyckats försvara sina intressen. Med sina mer än två femtedelar av valmanskåren har den isländska huvudstaden mindre än en fjärdedel av de i valkretsarna utsedda ledamöterna. I Reykjavik finns det mer än 3.000 väljare för varje mandat, medan vissa landsbygdsvalkretsar fortfarande har blott omkring 1.200. Reformen innebar dock en stor förbättring i jämförelse med det gamla systemet, vilket gav Reykjavik ett mandat för 4.500 väljare, medan vissa enmansvalkretsar hade föga mer än 400 väljare. Med en viss överdrift kan man alltså säga att 1959 års reform har avskaffat Islands »rotten borough»-system. De elva riksmantalen finns alltså kvar.

Hur det nya systemet fungerar kan illustreras av en jämförelse mellan de två val som ägde rum år 1959, det ena i juni och det andra i oktober. Det första valet 1959 var det sista, som anordnades i enlighet med de gamla reglerna, medan det andra valet var det första under det nya systemet.

Partibeteckning och antal mandat	Antal röster	Procentuell andel av rösterna
Självständighetspartiet 21 — 24	36.029 — 33.798	42,6 — 39,7
Framstegspartiet 17 — 17	23.062 — 21.884	27,3 — 25,7
Kommunisterna 4 — 10	12.929 — 13.621	15,3 — 16
Socialdemokraterna 5 — 9	10.472 — 12.910	12,4 — 15,2

Anm. I varje kolumn avser första talet junivalet och den andra siffran oktobervalet 1959.

Vissa slutsatser kan dras av jämförelsen mellan de två valsystemen. Det är uppenbart att det nya systemet är långt mera rättvist än det gamla. Före reformen, d. v. s. vid junivalet, fick kommunisterna betala 3,8 % av hela den aktiva valmanskåren för varje mandat, som de vann, medan framstegspartiet fick ett mandat för 1,6 % av valmanskåren. Det kan noteras att det proportionellt korrekta procenttalet per mandat var 1,923. Efter reformen har skillnaden mellan partierna väsentligt minskat. Självständighetspartiet och socialdemokraterna får betala det högsta priset för varje mandat, 1,7 % av valmanskåren. Framstegspartiet är fortfarande mest gynnad part med 1,5 %. Den procentsiffra, som svarar mot absolut proportionell rättvisa, är 1,666. Ur partiproportionell synvinkel har sålunda det nya valsystemet hittills givit ett påtagligt tillfredsställande resultat.

Nils Andrén

Internationell tidskrift för administration. Sista numret av tidskriften »International Review of Administrative Sciences» för år 1960 har utkommit kort efter årsskiftet. Denna tidskrift, som torde innehålla de fylligaste redogörelserna för aktuella frågeställningar och utvecklingstendenser i offentlig administration, är väl värd ett närmare studium även i vårt land.

Tidskriften utges av International Institute of Administrative Sciences, som bildades år 1930 såsom en ersättare för den tidigare internationella kommissionen för internationella administrativa kongresser, vilken hade existerat sedan år 1910. Institutet är den enda internationella icke statliga organisation som verkar för utformning och analysering av i offentlig administration tillämpade allmänna bestämmelser och principer. Institutet sysslar med jämförande studier av erfarenheter vunna inom olika länder i fråga om statlig administration och i fråga om tillämpningen av moderna metoder, ävensom med undersökningar, studier och förslag rörande utveckling av administrativ praktik och forskning inom detta område. Institutet är också ett viktigt centralorgan för dokumentation av hithörande frågor. Det underhåller direkta officiella kontakter med 66 olika länder, där antingen landet inträtt i institutet eller enskilda personer bildat nationella sektioner av institutet, deltagar i institutets verksamhet i allmänhet eller är ledamöter av dess kommittéer. Institutet är också ett konsulterande organ som samarbetar med UNESCO och med ECOSOC inom Förenta Nationerna. Det tar aktiv del i dess organisationers verksamhet i den mån denna faller inom de områden som är föremål för institutets intressen.

De organ genom vilka institutet utövar sin verksamhet är:

1. Generalförsamlingen, som består av officella delegater för medlemsländerna samt organisationer och enskilda ledamöter.
2. Ett administrativt råd, som består av en representant för varje nationell sektion, en representant för varje internationell sektion samt ordförandena i institutets kommittéer.
3. Institutets exekutiva kommitté, som består av en ordförande samt ett begränsat antal ledamöter.
4. Administrativa organisationer, som är sammansatta av en generaldirektör, en permanent representant hos Förenta Nationerna samt ett kansli.

Den av institutet publicerade tidskriften, International Review of Administrative Sciences, utkommer 4 gånger om året. Institutet verkar också genom internationella kongresser som brukar samlas varje år samt dess- emellan mindre konferenser (rundabordskonferenser).

Studiet av den offentliga administrationen är numera i många länder specialiserat på olika ämnen, som ägnas alltmer vidgad uppmärksamhet. Hit hör skilda discipliner, såsom statlig förvaltning i allmänhet, konstitutionen, budgetens konstruktion och utformning, företagsledning inom administrationen, dess organisation och arbetsformer, bl. a. användning av moderna metoder för databehandling m. m., personalpolitik och anställningsförhållanden m. m. Studiet av sådana olikartade problem utvidgas

samtidigt som man alltmer börjar övergå från att, som tidigare, behandla dessa vetenskapsgrenar från enbart juridiska utgångspunkter till att studera även de praktiska och ekonomiska sidorna av den offentliga administrationens arbetsformer och arbetsmetoder.

Den nu nämnda tidskriften har ingående behandlat gällande regler och aktuella utvecklingstendenser inom olika delar av den offentliga administrationen i olika länder.

Under år 1960 (nr 2) har fyra olika författare redogjort för utvecklingen av den offentliga administrationen efter andra världskriget i »the Countries of the Western European Union (WEU)», i de skandinaviska länderna, i de socialistiska staterna och i Central-Amerika.

I sista numret för år 1960 behandlas bl. a. administrativ lagstiftning i Spanien och Polen av flera författare, »Public Relations and Public Administration» av italiensk författare, samt »the Science of Professional Diplomacy» av amerikansk författare.

Bland andra ämnen som behandlats under år 1960 må nämnas frågor om personella problem inom modern statsförvaltning. Sålunda återfinnes i tidskriftens tredje nummer 1960 en studie av ledningsfunktioner och arbetsmetoder (Management Analysis) i Förenta staternas centrala administration (Headquarters of Federal Agencies). I samma nummer infördes också artiklar som behandlade personalorganisationen (the Civil Service System) i Thailand och i Pakistan samt rekrytering och vidareutbildning (»training») av högre statstjänstemän (»Senior Administrators») i Frankrike. Denna artikel behandlar speciellt den franska administrativa högskolan (l'École nationale d'administration), som inrättades efter världskrigets slut. Tidskriften har vidare ägnat uppmärksamhet åt sådana generella problem; som skyddet av medborgarens rätt gentemot den exekutiva makten samt frågor om decentraliserad (regional) förvaltning.

Särskilt intresse har tidskriften även ägnat åt skillnaderna mellan de praktiska och de juridiska aspekterna på offentlig förvaltning. I flertalet europeiska länder har ju förvaltningens problem sedan länge behandlats av jurister från juridiska utgångspunkter. Regleringen av statsförvaltningens befogenheter och arbetsformer har bedömts som en fråga om lag och författning. Numera studeras dessa frågor även från andra utgångspunkter, såsom problem om utformning av organisation och arbetsmetoder. Frågor av denna art har bl. a. behandlats i artiklar berörande universitetens undervisning i administration (»Administrative Sciences») i Frankrike, sociologiska aspekter i amerikansk och brittisk administrativ vetenskap (»Administrative Science»), administrativ och ekonomisk lagstiftning, undervisning i offentlig administration för elever från underutvecklade länder m. m. (tidskriftens nr 1 år 1960). I tidskriftens nr 4 för år 1959 återfanns en serie artiklar om undervisning i offentlig administration vid universiteten i Central-Amerika, Indien, Polen, Turkiet, Storbritannien, USA och Sovjet-Ryssland.

Varje nummer av tidskriften innehåller vidare en mycket utförlig bibliografi med uppgifter om publikationer och tidskrifter i olika länder inom hela det ämnesområde, som är föremål för institutets och dess medlemmars intresse. Att denna dokumentation har stort både vetenskapligt och prak-

tiskt intresse är uppenbart. Vidare återfinnes korta notiser med uppgifter om nya undersökningar och nya organisationsformer i olika länder.

Tidskriften är trespråkig. Den utges i tre upplagor, en fransk, en engelsk och en spansk. I den engelska upplagan, som torde ha största intresset för svenskar, publiceras de artiklar som skrivits på franska och spanska på dessa språk, men med utförliga referat (summary) på engelska. Författare är i regel högre ämbetsmän och akademiska lärare. Tidskriften trycks i Bryssel.

Såväl institutets kongresser som dess tidskrift har rönt föga uppmärksamhet i Sverige. Tidskriften har ett fåtal prenumeranter. Ett ringa antal svenskar har besökt de olika kongresserna. Sverige är dock officiell medlem av institutet. En svensk sektion har bildats.

Att internationell aktivitet av denna art är föga uppmärksammas i vårt land torde sammanhånga med att den svenska statsförvaltningen är organiserad på ett sätt som saknar internationell motsvarighet. Sverige har inga ministerier av den typ som förekommer i alla andra länder. Våra departement är små och närmast jämförbara med ministerns eget kontor inom de ministerier som förekommer i flertalet andra länder. Vi har ju i stället det i förhållande till all annan statlig förvaltningsverksamhet unika systemet med centrala ämbetsverk, som omhänderhar praktiskt taget hela den statliga administrationen och som i utövandet av sin verksamhet åtnjuter — i jämförelse med internationell förvaltningsrätt enastående — frihet att själv besluta i egna angelägenheter med ansvar direkt inför statschefen.

Utmärkande för Sverige är ju också, att det stora komplex av olika ämnen, som ingår i begreppen political science eller administrative sciences, hos oss är representerat av endast en professur i statskunskap vid varje filosofisk-humanistisk fakultet och en professur i offentlig rätt vid varje juridisk fakultet. Som ett steg i riktning mot vidgad undervisning bör dock nämnas de kurser som arrangerats vid Stockholms universitet.

I Sverige har även ifrågasatts, om vårt land har intresse och behov av att medverka i ett institut av denna typ, när den svenska administrationen är så särpräglad att man mera sällan från andra staters helt olikartade organisation kan få uppslag, som är direkt tillämpliga i svensk statsförvaltning. Det finns ju i Sverige en allmän tendens att behandla problemställningarna inom den statliga förvaltningen såsom ett isolerat svenskt problem utan alltför djupgående sidoblickar på andra länders förvaltningsrättsliga förhållanden. Likväl borde detta inte utesluta, att studiet av olika länders förvaltningsrättsliga problem alltid kan bli befruktande för dem som skall svara för det praktiska handhavandet av den statliga förvaltningsverksamheten.

Det har hos oss också framhållits, att en verksamhet av denna typ har särskild betydelse för de s. k. U-länderna. Detta är givetvis riktigt. Länder som befinner sig under utveckling har behov av en statsförvaltning, som kan befrämja aktuella utvecklingstendenser inom samhället. Så skedde också tidigare i vårt land, när den svenska industrialiseringen inleddes. Den igångsattes ju till väsentlig del genom statliga initiativ och med hjälp av utländska tekniska experter, affärs- och industrimän, som kunde bidra

till utveckling av handel, näringsliv och produktion i Sverige. Att det kommer att gå till på samma sätt hos de länder som f. n. har outvecklade resurser är uppenbart. Det är också klart att representanter från U-länderna har stor nytta av det Internationella Institutets tidskrift och dess kongresser. Möjligheterna att på kongresserna deltaga i överläggningar och samtala med tjänstemän och chefer från olika länders statsförvaltningar utnyttjas flitigt och är med säkerhet till nytta. Eftersom de svenska statsmakterna anser att det är en viktig uppgift för vårt land att medverka till utvecklingen i de s. k. U-länderna, är det också naturligt att vårt land medverkar i den verksamhet som bedrivs av det Internationella Institutet.

Men även bortsett härifrån är institutets verksamhet och dess studier av analyser och utredningar av stort intresse för var och en som har anledning att syssla med modern offentlig förvaltning. Även för ett land med av ålder väl utvecklad offentlig förvaltning bör det vara värdefullt att taga del av resultaten av de intensiva studier i hithörande frågor, som bedrivs i olika delar av världen.

Carl Murray

STATSVETENSKAPEN VID DE AKADEMISKA LÄROSÄTENA ÅR 1960

Göteborgs universitet. *Lärare* i statskunskap har varit: Jörgen Westerståhl, innehavare av August Röhss' professur i statskunskap, utnämnd 1952 (tjänstledig för offentligt uppdrag 1/7—31/12); docent Arne Wählstrand, utnämnd 1941 (förordnad att uppehålla professuren 1/7—31/12); bitr. lär. Bo Särilvik, förordnad 1958, samt som kursgivare lektor Arne Andersson och lärare från handelshögskolan i Göteborg. Dessutom har assistenten och amanuensen tjänstgjort som lärare. Assistent och förste amanuens vid institutionen har varit: fil. mag. Björn Molin (assistent), förordnad 1958, och Esbjörn Janson (förste amanuens), förordnad 1957.

*

Disputation. Fil. lic. Ingemar Lindblad disputerade den 23 april för doktorsgraden på en avhandling om »Svenska kommunalarbetsförbundet 1910—1960». Fakultetsopponent var docent Pär-Erik Back och den av respondenten utsedde opponenter dåv. tf. professorn Edmund Dahlström.

*

Doktorandstipendium innehades under vårterminen av fil. lic. Ingemar Lindblad.

*

Licentiantstipendium innehades under höstterminen av fil. kand. Bertil Björklund och under hela året av fil. kand. Torben Grage.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande professor Jörgen Westerståhl, vice ordförande docent Arne Wåhlstrand, sekreterare och skattemästare fil. lic. Bo Särilvik, övriga styrelseledamöter fil. kand. Georg Brittberg och fil. lic. Lennart Hansson.

Esbjörn Janson

Lunds Universitet *Lärare och tjänstemän* vid Statsvetenskapliga institutionen har varit: professor Nils Stjernquist, docent Pär-Erik Back samt docent Olof Ruin (under tiden 10 juni—14 okt.); universitetslektorer: docent Back (utnämnd till ordinarie universitetslektor 1 september), fil. kand. Gunnar Sjöblom (vårterminen) samt fil. mag. Bertil Fiskesjö (höstterminen); biträdande lärare: fil. lic. Agne Gustafsson och fil. lic. Bo Westerhult; assistent: fil. mag. Olof Söderberg; 1:e amanuens: fil. kand. Rolf Wikstrand (vårterminen); 2:e amanuenser: fil. stud. Göran Hydén, fil. mag. Bengt Johansson, fil. mag. Sven-Erik Strand och fil. stud. Peter Seipel (samtliga höstterminen); 3:e amanuenser: under vårterminen fil. kand. Leif G. Andersson, fil. kand. Sven Kinnander och fil. kand. Ingegärd Svenningsson; under höstterminen fil. stud. Ingemar Glans; kanslibitråde: fru Ebba Skjöld.

*

Den 12 maj *disputerade* fil. lic. Olof Ruin på en avhandling »Kooperativa Förbundet 1899—1929. En organisationsstudie». Som fakultetsopponent fungerade docent Hans Meijer och som författarens egna opponenter pol. mag. Olof Moberg och fil. kand. Daniel Hjort. Ruin förordnades därefter till *docent* vid universitetet.

*

Filosofie licentiatexamen har avlagts av Hans Wieslander.

*

Följande *licentiatavhandlingar* har godkänts: Fil. mag. Hans Wieslander, »Intresseorganisationerna och försvarsfrågan i svensk politik 1918—1924». Pol. mag. Finn Bergstrand, »DACO (De anställdas centralorganisation), Fackligt samarbete mellan de privatanställda tjänstemännen 1931—1937».

*

Doktorandstipendium har innehafts av fil. lic. Torbjörn Vallinder och fil. lic. Sven-Ola Lindeberg.

*

Licentiantstipendium har under höstterminen innehafts av fil. kand. Gunnar Sjöblom, pol. mag. Finn Bergstrand, pol. mag. Leif G. Andersson, fil. kand. Rolf Wikstrand samt fil. kand. Sven Kinnander.

*

Proseminariet har under docent Backs ledning den 15—19 maj företagit en exkursion till Stockholm. Deltagarna bereddes därvid tillfälle att bl. a.

besöka finansdepartementet, statsrådsberedningen, LO, SAF, KF, Sveriges Papperbruksförbund samt riksdagen.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under året haft följande sammansättning: ordförande professor Nils Stjernquist, vice ordförande fil. lic. H. F. Petersson, sekreterare fil. mag. Olof Söderberg, skattmästare fil. lic. Agne Gustafsson, klubbmästarinnor fil. kand. Ingegärd Svenningsson och fil. kand. Barbro Tegnander, styrelseledamot utan särskild funktion fil. stud. Ingemar Glans.

Föreningen har under året haft två sammanträden. Den 30 mars talade f. statsrådet Ernst Wigforss om »Demokrati och parlamentarism». Den 2 maj gästades föreningen av professor Vladimir Dedijer, som behandlade ämnet »Evaluation and Estimation of the Historical Sources for the Contemporary History».

Olof Söderberg

Stockholms Högskola, Stockholms Universitet *Lärare i statskunskap:* Gunnar Heckscher, innehavare av Lars Hiertas professur i statskunskap, utn. 1/7 1960 (1958, 1948), Nils Andrén, preceptor i statskunskap, utn. 1/7 1960 (1958), Hans Meijer, docent i statskunskap, rektor för Socialinstitutet i Stockholm, förordn. 1958, Lars Sköld, fil. dr, universitetslektor, förordn. 1959, Eric Öhlin, fil. lic., förordn. som universitetslektor 1959 med tjänstgöring på halvtid under ht—60, Per Sundberg, fil. lic., förordn. som universitetslektor 1959, Gunnar Wallin, fil. lic., extra lärare, under vt—60 förordn. som universitetslektor på halvtid ht—60, Eva Böhm, fil. lic., förordn. som universitetslektor med tjänstgöring på halvtid under ht—60, Bruno Kalnins, fil. dr, extra lärare, förordn. 1957, Elmar Nyman, fil. lic., extra lärare, förordn. 1958, Tomas Hammar, fil. lic., extra lärare, förordn. 1959, Gunnar Abrahamsson, lektor vid Socialinstitutet i Stockholm, extra lärare under vt—60, förordn. 1958, Ingemar Mundebo, lektor vid Socialinstitutet i Stockholm, extra lärare under ht—60, förordn. 1960, Karl-Gustav Lindelöw, hovrättsassessor, extra lärare, förordn. 1959.

Assistent: Harriet Lundblad, pol. mag., förordn. 1958.

Amanuenser: Hadar Cars, pol. mag. förordn. 1959, Inger Pålsson, fil. kand., förordn. 1959 samt från ht—60 Jan-Olof Sundell, fil. kand., förordn. 1960.

*

Fil. lic. Jurij Borys *disputerade* den 27 februari 1960 för doktorsgraden på en avhandling om »The Russian Communist Party and the Sovietization of Ukraine».

*

Fil. lic.examen har avlagts av Krister Wahlbäck, Sven-Ingemar Olofsson.

*

Doktorandstipendium i statskunskap har under hela året innehafts av Tomas Hammar och Staffan Lindsten.

*

Licentandstipendium har under hela året eller en del därav innehafts av Birger Hagård, Arne Halvarson, Eric Fridlund, Torsten Landelius, Bengt Rur, Elisabeth Tjerneld, Krister Wahlbäck, Torsten Wergenius.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under 1960 haft följande sammansättning: ordf. prof. G. Heckscher, vice ordf. prof. Ole Westerberg, sekr. fil. lic. Göran G. Lindahl, skattmästare fil. lic. Eric Öhlin, övriga ledamöter preceptor N. Andrén, fil. lic. G. Hellström och docent G. Petré. Föreningen har under året haft ett sammanträde den 24 november, då prof. Rasmussen från Århus talade över ämnet »Det radikale Venstre».

Inger Pålsson

Uppsala universitet *Lärare:* professor skytteanus Carl Arvid Hessler, universitetslektor Olle Nyman, under vårterminen innehavare av docentbefattning, fr. o. m. höstterminen universitetslektor, fil. lic. Åke Gafvelin, biträdande lärare, fil. lic. Bengt Alexanderson, extra lärare under vårterminen, extra universitetslektor under höstterminen, fil. lic. Nils Elvander, extra lärare, fil. lic. Elias Berg, extra lärare; samt som kursgivare docent Kurt Samuelsson och jur. kand. Gösta Heilborn.

Assistent vid Statsvetenskapliga institutionen har varit pol. mag. Donald Söderlind.

Amanuens och bibliotekarie har varit pol. stud. Sören Eriksson under vårterminen och pol. stud. Torsten Nilsson under höstterminen.

*

Filosofie licentiatexamen har avlagts av fil. kand. Per-Erik Liljeblad, pol. mag. Svante Nycander, fil. mag. Arne Rundqvist och fil. mag. Nils Slunga.

*

Doktorandstipendium har under hela året innehafts av filosofie licentiaterna Nils Elvander och Hans-Göran Myrdal samt under vårterminen av fil. lic. Bengt Alexanderson.

*

Licentandstipendium innehades under hela året av fil. kand. Lars Beltzén samt under höstterminen av fil. kand. Harald Bohlin, fil. kand. Birger Strömquist och fil. mag. Olof Wennås.

*

Det politiska pressarkivet i Skytteanum har föreståtts av amanuensen, pol. stud. Terence Carlbon. Mag. jur. Artur Mägi har liksom tidigare medverkat vid arkivmaterialets ordnande.

Antalet tidningar som finns företrädda i arkivet är 45. Samtliga har ställt friexemplar till förfogande.

Statens råd för samhällsforskning har under året beviljat institutionen ett anslag på 25.000 kronor för arkivfotografering av pressklipp för åren 1950—1959. De statsvetenskapliga institutionerna i Lund och Göteborg, Institutionen för statskunskap, Stockholm, samt Vetenskapliga biblioteket, Umeå, kommer att få tillgång till kopior av filmen.

Arkivets klassifikationssystem tillställs på begäran de intresserade.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande och redaktör för föreningens skriftserie professor Carl Arvid Hessler, vice ordförande lektorn docent Ragnar Simonsson, sekreterare fil. lic. Åke Gafvelin, skattmästare stadsbibliotekarien docent Gert Hornwall, v. sekreterare och v. skattmästare amanuenserna pol. stud. Sören Eriksson (vårterminen) och pol. stud. Torsten Nilsson (höstterminen).

Vid årets sammanträden har följande föredrag hållits:

Den 5 april av docent Hans Meijer, Stockholm, över ämnet »Grundlagtillämpning».

Den 8 november av chefredaktör Lennart Hirschfeldt, Uppsala, över ämnet »Förenade nationerna och dess generalsekreterare».

Torsten Nilsson.

LIT T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

CHR. BAY, *The Structure of Freedom*. Stanford, Calif., Stanford University Press, 1958. XII + 419 sid. Pris \$ 6: 50.

Et opposisjonsinlegg

Innledning. Dette verket er på mer enn ett vis enestående blant norske akademiske avhandlinger: det skiller seg klart ut fra det vi etterhvert har vennet oss til å vente av avhandlinger som fremlegges ved vårt Universitet.¹

Jeg tenker da ikke på det ytre ved avhandlingen: at den er utgitt ved et ledende amerikansk universitetsforlag og at den er blitt anbefalt til et bredt akademisk publikum av flere kjente amerikanske samfunnsforskere.

Jeg tenker på verkets problematikk, på det ærgjerrige teoretiske opplegget, på bredden i det forskningstilfanget som er trukket inn.

Vi har for oss et forsøk på en systematisk drøftning av et sett klassiske problemer i politisk filosofi: frihetsproblemene.

Allerede dette gjør avhandlingen til en sjelden fugl i vår akademiske fauna: vi er vant til gjennomgâelser av historisk gitte tankeganger, og vi har sett en del forsøk på forklaringer av den sosiale, økonomiske og politiske bakgrunnen for forskjellige idéstrømninger, men her står vi overfor en skisse av en systematikk, en analyse av et sett grunnleggende begreper, antagelser og hypoteser.

Denne systematikken har fra første til siste side i verket et eksplisitt normativt sikte: det gjelder å etablere et sett gyldige normer for politiske handlinger og det gjelder å klargjøre mulighetene for å få disse normene gjennomført og etterlevd i våre samfunn.

Nettopp her ligger det nye og det uvante i denne avhandlingen: den gir uttrykk for et sterkt verdiengasjement og bærer tydelig preg av å være skrevet ut fra et personlig behov for klargjøring og begrunnelse.

I hele sin form og sitt innhold viker derfor denne avhandlingen sterkt av fra det vi har lært oss til å se som den akademiske norm: den beskri- vende, nøytralt analyserende og tolkende fremstilling, med et angelsaksisk uttrykk, the non-committal presentation. Verdistandpunktene har nok skinnnet igjennom, men det har ikke vært regnet for god tone i akademiske avhandlinger å gå bevisst og eksplisitt inn for et gitt sett løsninger i sosiale og politiske avgjørelseskonflikter. I den avhandlingen vi her har foran oss behøver en ikke akkurat lese mellom linjene for å slutte seg til de underliggende verdistandpunktene: de strutter tvert imot mot en på hver side, for ikke å si i hver setning.

¹ Forsvart for den filosofiske doktorgrad ved Universitetet i Oslo den 15. juni 1959.

Ut fra en tradisjonell akademisk tankegang ville en derfor kunne komme til å forkaste skriftet som en ideologisk plaidoyer, et stykke omstendelig propaganda for ett politisk standpunkt.

Det er klart at det foreligger en tydelig risiko for en utglidning i en slik retning i det opplegget vi har for oss. Av og til får vi da også følelsen av at det ikke har vært fullt så viktig for forfatteren å klarlegge argumentene *contra* som argumentene *pro*: han har vært langt mer opptatt av å bygge opp et forsvar for sin egen ideologiske linje enn av å søke frem til en forståelse av andre linjer. Dette kom kanskje enda tydeligere frem i de to forelesningene doktoranden holdt for oss: særlig den siste, den over selvvalgt emne bar sterkt preg av personlig forkynnerglede og kunne lett blitt forvekslet med et innlegg i høstens valgkamp.

Disse innvendingene gjelder imidlertid mer for gjennomføringen av opplegget enn for selve det program forfatteren har satt seg. Det viktige og det nye ved avhandlingen ligger i det klart og redelig uttrykte normative siktet:

det tas utgangspunkt i en grunn-norm «maximize the freedom of expression», — det gjøres så forsøk på å presisere denne normen i tre hovedretninger etter den frihetskomponent det gjelder å maksimere, — det gjøres dernest forsøk på å drøfte kriterier for løsninger av prioritetskonflikter mellom de forskjellige frihetsverdiene og mellom frihetsverdiene og andre sosiale og politiske verdier, — og det legges endelig frem en analyse av resonnementer og resultater innen atferdsvitenskapelig forskning som kan si oss noe om mulighetene for å få slike forskjellige frihetsnormer gjennomført og effektivt etterlevd i våre samfunn.

Dette er et nytt og dristig opplegg og det har vist seg alt annet enn enkelt å gjennomføre. Opplegget er i høyeste grad legitimt selv om det sjelden eller aldri er fulgt innen vår akademiske tradisjon. Det tilfredsstiller strenge krav til redelighet i tankegangen og saklighet i begrunnelsene og det åpner betydelige perspektiver for fruktbar forskning. Vanskeligheten har først og fremst ligget i integreringen av de ytterst ulike oppgavene forfatteren har satt seg.

Hvis jeg har forstått opplegget riktig skulle avhandlingen samle seg om tre sentrale oppgaver:

For det første en idéhistorisk-semantisk oppgave: hvordan har uttrykkene «freedom» og «liberty» vært brukt i den politisk-filosofiske litteratur? hvor går de viktigste skillelinjene i tolkningene? hvilke presiseringer vil vise seg mest fruktbare i en sakliggjøring av debatten og ved opplegget av systematisk forskning?

For det annet en normlogisk oppgave: formulering av et konsistent system av normer for en sikring eller økning av «frihet» i den ene eller andre betydning, drøfting av ulike typer samsvar eller konflikt mellom slike frihetsnormer og andre sosiale og politiske normer, formulering av mulige kriterier for avgjørelser av prioritetskonflikter mellom ulike normer.

For det tredje en atferdsanalytisk og en samfunnsvitenskapelig oppgave: hva for forhold i menneskenaturen og i samfunnsoppbygningen er det som minsker og hva for forhold er det som øker sjansene for en vekst frem mot større frihet i den ene eller den annen betydning?

hvilke av disse faktorer har vi herredømme over og kan vi influere på og hvilke av dem må vi bare resignere overfor? hva kan systematisk utforskning av menneskelig atferd og sosiale strukturer få å si for anstrengelsene for en sikring og en økning av friheten i dens ulike dimensjoner?

I dette innlegget har jeg valgt å konsentrere meg om den *første* og den *tredje* oppgaven: det er her jeg finner at forfatteren har ytet bidrag av generell interesse og det er her hans analyse reiser teoretiske og empiriske problemer som er vel verdt en inngående diskusjon. Gjennomføringen av den *andre*, den normlogiske oppgaven, virker lite gjennomtenkt: en får til stadighet gjentatt hva bokens «I» foretrekker, men en finner bare et minimum av systematikk i drøftingen av normprioriteter, av kriterier for avgjørelse i tilfeller av konflikter mellom ulike verdier. Fremstillingen på dette punkt, både den generelle analysen i verkets kapitel 3 og de konkluderende «policy recommendations» i det siste kapitel, går sjelden ut over nivået i et ordinært politisk credo: jeg ser ingen grunn til å gå nærmere inn på problemene her, ikke minst siden den ærede første opponent² allerede har påvist svakhetene i denne delen av avhandlingen. Verket ville utvilsomt vunnet betydelig ved en sterkere konsentrasjon omkring den første og den tredje oppgaven: det verdifulle i den ligger nettopp i forsøket på å kaste lys over et klassisk problem i politisk filosofi gjennom en analyse av teorier og forskningsresultater innen nyere atferdsvitenskap, innen psykologien, sosiologien og sosialantropologien. Her følger verket en linje som vi kjenner igjen fra en rekke betydelige avhandlinger fra de senere år, først og fremst fra den krets som henter inspirasjon hos *Arne Næss*. Den avhandlingen vi her har for oss går inn som et viktig ledd i en serie forsøk på å bygge bro mellom filosofien og de fremstormende atferdsvitenskapene. Nettopp innenfor politisk og juridisk filosofi har det lenge vært et påtagelig behov for en intensivering av kontaktene med de nye forskningstendensene: nettopp gjennom slike kontakter på tvers av tradisjonene blir det muligheter for fornyelse og aktualisering. Det fortjenstfulle ved den avhandlingen vi her har for oss ligger da også først og fremst i denne systematiske konfrontasjon mellom synspunkter og tankeganger i klassisk politisk filosofi og teorier og resonnementer i det siste tiårets forskning innen personlighetspsykologi, sosialpsykologi og sosiologi. Mange av konfrontasjonene kan virke forfeilede fordi der er uklårheter i premissene, men selve det at det her er stilt sammen analyser og konklusjoner fra så ulike intellektuelle tradisjoner gjør dette til en viktig og tankestimulerende avhandling.

Bredden i opplegget har satt store krav til forfatteren. Det er gjennomgått en veldig litteratur innen en rekke forskjellige disipliner: forfatteren viser betydelige kunnskaper innen den politiske filosofis historie, først og fremst den angelsaksiske, han har inngående kjennskap til de senere årtiers forsøk på å utvikle en systematisk politikkvitenskap, han har utmerket oversikt over forskningsarbeidet innen psykoterapien, personlighetspsykologien og sosialpsykologien, og han har også en betydelig, men langt mindre systematisk, lesning bak seg innen sosiologisk og sosialantropologisk teori.

² Professor Arne Næss.

Ut av alt dette er det produsert en omfangsrik avhandling, stort sett ytterst velredigert, men ofte utflytende og tilfeldig i argumentasjonen. Det lar seg ikke gjøre, og det har vel heller ingen hensikt, å følge fremstillingen ledd for ledd. Jeg har i stedet valgt å konsentrere meg om fire hovedpunkter i argumentasjonen: punkter der jeg ikke bare ser vesentlige svakheter i den fremstilling vi her har for oss, men også særdeles viktige problemer som trenger videre utdypning i fortsatt analyse og videre forskning.

1. Jeg skal først ta for meg analysen av den *idéhistoriske* bakgrunnen og stille et par spørsmål om forståelsen av de sentrale tradisjonene i bruken av uttrykkene «free» og «freedom».

2. Jeg skal dernest drøfte presiseringene av de tre hovedkomponenter i «freedom» og peke på vanskeligheten ved å gjøre bruk av begreper som går på tvers av så ytterst ulikeartede atferdskategorier: først og fremst det problematiske i forsøket på å utvikle et felles begrepsapparat for så ulike friheter som den politiske ytringsfrihet og sammenslutningsfriheten på den ene side, friheten til å avvike og unnsnippe individuelt på den annen.

3. Jeg skal deretter ta for meg til nærmere analyse de forsøk som er gjort på å gjøre rede for de *faktorer som kan forklare variasjonene* i hver av de tre komponentene: her skal jeg konsentrere meg om de sosio-økonomiske faktorer og søke å ettervise de skjevheter i argumentasjonen som henger sammen med at det opereres med et så generelt begrep «frihet», et begrep som slører over teoretisk meget viktige forskjeller mellom de ulike nivåer i det sosiale system.

4. Til slutt vil jeg så ta opp en *funksjonssosiologisk* problematikk som jeg finner påfallende lite drøftet i fremstillingen: det gjelder de positive funksjonene enkelte frihetsinstitusjoner har vist seg å ha i stabiliseringen av det enkelte politiske system, det gjelder analysen av forskjellene i relevansen av de enkelte avvikstyper det kreves frihet for på ulike nivåer i systemet, og det gjelder endelig mulighetene for å klarlegge de strukturelle vilkårene for en styrking av frihetsinstitusjonene gjennom systematiske sammenlikninger mellom ulike politiske systemer.

«Frihetens» *semantikk*. «Freedom», «liberté» er ideologiske nøkkelord: det er uttrykk som har en egen appellkraft som går langt ut over det konkrete de måtte kunne påvises å referere til i den enkelte kontekst, det er uttrykk med en sterk positiv følelsesladning som det kan gjøres bruk av i de forskjelligste politiske bevegelser. Vi finner da også disse ordene brukt i programmene og på bannerne til bevegelser som går inn for de mest motstridende konkrete ordninger. Dette har naturlig nok ført til en sann mangfoldighet av tolkninger og et utall av divergerende definisjoner. Det foreligger ingen omfattende oversikt over tendensene i bruksmåtene for «freedom» og «liberté» slik det ble gjort for «democracy» av Arne Næss og hans medarbeidere,³ men det kan ikke være tvil om at et slikt forsk-

³ A. Næss and Stein Rokkan: «Analytical Survey of Agreements and Disagreements» i R. McKeon and S. Rokkan eds. «Democracy in a World of Tensions». Chicago, University of Chicago Press, 1951, pp. 447—512. A. Næss and associates, «Democracy, Ideology and Objectivity», Oslo, Oslo University Press, 1956, 346 pp.

ningstiltak ville kunne hjelpe til å gi oss en dypere forståelse av den utrolige fleksibiliteten i slik ideologisk språkbruk og av de funksjonene det tjener i de politiske kommunikasjonsprosessene å kunne gjøre bruk av appellen i slike ladede uttrykk.

I det foreliggende skriftet om «frihetens struktur» finner vi påfallende nok ingen omtale av slike problemer i politisk semantikk. Forfatteren viser ingen interesse for variasjonene i språkbruken i konkrete politiske konflikter og han gir ikke inntrykk av å bekymre seg for den sterke emosjonelle ladningen i uttrykk som «free», «freedom», «liberté» og lignende. Han nevner ikke noe om mulighetene for å analysere ulike tolkninger av disse uttrykkene som «persuasive definitions» av den art *Charles A. Stevenson* beskriver i sitt verk «Ethics and Language»⁴: forsøk på å påvirke innstillingene til konkrete handlingsalternativer ved å endre de kognitive assosiasjonene men opprettholde den positive følelsesladningen i uttrykkene. Forfatteren går istedet ufortrødent iveri og uttaler seg allerede på side 15 uten omstendelige semantiske bekymringer om det «freedom» betyr: «Freedom, my concern in this book, means expression of individuality.» Fra denne grove formuleringen går han så videre og utvikler sitt eget begrepsskjema: han søker å spesifisere de viktigste komponentene i det vide begrepet «frihet» for nettopp derigjennom å kunne ge presisere formuleringer av målene for det han kaller frihetspolitikken, *policies toward freedom*. Siktet er klart og tydelig normativt: han er ikke interessert i å beskrive de bruksmåter som foreligger, men i å finne frem til den språkbruk og det begrepssystem som best tjener de formål han har satt seg. Ut fra disse premisser kan det vel i første omgang synes naturlig at det ikke er gjort noe forsøk på å gi en generell analyse av språkbruken, men det er likevel grunn til å forundre seg over at forfatteren ikke med et ord berører det problem som ligger i dette at han utnytter den sterke følelsesladningen i ordet «freedom» til fordel for én normativ linje heller enn en annen. Dette er ikke en innvending mot at det er utviklet et begrepsskjema med et utpreget normativt sikte: dette er helt legitimt og svarer til en utbredt praksis. Det jeg vil påtale er at det i en analyse av et så konfliktladet stoff som dette, ikke er gjort forsøk på å tenke igjennom forholdet mellom de hyppigst forekommende tolkninger i de foreliggende språkbrukstradisjoner og de forslag til presiseringer som er fremlagt i utviklingen av det nye begrepssystemet. Selv en kompleks definisjon som den trekomponents-formuleringen vi finner i avhandlingen kan i praksis vise seg «*persuasive*» i Stevensons betydning. Den samler oppmerksomheten om ett sett handlingsrelevante faktorer og slører over andre sett som i gitte politiske sammenhenger kan ha vært fullt så avgjørende. Jeg vil ikke påstå at de fremsatte definisjoner er bevisst «*persuasive*» i denne betydning, men jeg finner det betenkelig at det i avhandlingen ikke er noe tegn til at dette har vært følt som et problem.

Etter mitt skjønn ville det vært det redeligste først å gi en oversikt over hovedlinjene i språkbruken innen de viktigste ideologiske bevegelsene og så på bakgrunn av den analysere de forskjellige presiserings-alternativer

⁴ Ch. A. Stevenson, «Ethics and Language», New Haven, Yale University Press, 1945, ch. IX.

og mulighetene for å bygge ut et system av begreper for ulike komponenter av «frihet». I den avhandlingen vi her har for oss viser fremgangsmåten seg å være den stikk motsatte: først settes det frem en normativ definisjon og dernest gjennomgås det en del tekststeder i den ideologiske litteratur, men disse er utelukkende hentet fra nettopp de to tradisjonene som gir grunnlaget for de distinksjonene som er gjort i definisjonen: den utilitarianske tradisjonen i England og den romantisk-idealistske linjen fra Rousseau over Kant og Hegel til Green og Bosanquet. Det er tydelig at denne sammenstillingen av tekststeder fra den politisk-filosofiske litteratur ikke kan tjene til annet enn til illustrasjon av de presiseringene som allerede er valgt.

Slik det idéhistoriske kapitlet nå foreligger bidrar det intet nytt til den sentrale argumentasjonen i avhandlingen: for så vidt er det overflødig. Hadde det virkelig vært av betydning for forfatteren å utvikle sine presiseringer utfra en analyse av ideologiske språkbrukstradisjoner, ville han nødvendigvis måttet ta for seg langt flere retninger i politisk filosofi, langt flere bevegelser. Han kunne ikke da nøyet seg med å følge en linje i det liberalistiske forsvaret for borgerskapets uavhengighet og en linje i det romantisk-idealistske forsvaret for den enhetlige nasjonalstat: han ville måttet ta for seg arbeiderbevegelsens ideologier, sosialismen, anarkismen, syndikalismen og de pluralistiske strømningene og det burde også interessert ham å ta for seg eksempler på frihetstolkninger i ulike motstandsbevegelser innen koloniale territorier. Jeg finner det ytterst betenkelig at det ikke noe sted i avhandlingen legges for dagen noen interesse for nettopp de ideologiske tradisjonene som utviklet seg til forsvar for de underprivilegerte gruppene, de gruppene som har hatt minst frihet ifølge de definisjonene som er gitt. Jeg har et sterkt inntrykk av at dette ikke er en tilfeldighet, at det henger sammen med en innsnevring i det historiske og det sosiologiske perspektivet som en igjen og igjen finner symptomer på i den videre fremstilling: som jeg senere skal ettersi nærmere er det i hele verket så å si ingen direkte diskusjon av den sosiale arbeidsdelingen, klassestrukturen og de hierarkiske over- og underordningssystemene i ulike samfunn, ingen direkte diskusjon av det det har å si for frihetssjansene at det er forskjeller i familiebakgrunn, i utdanning, i yrke, i inntekt og status, i kontakten med de videre avgjørelsesprosessene i samfunnet.

Tre grunnbegreper. «The Structure of Freedom» har redaksjonelt en klar arkitektonisk oppbygning: hele fremstillingen er bygd opp omkring den sentrale definisjonen av «freedom» og de tre komponentene som er spesifisert innenfor dette grunnbegrepet.

I de sentrale definisjonene, først s. 15, senere i en nær synonym form s. 83, settes «freedom» likt med «expression of individuality», «self-expression».

«Frihet» kjennetegner etter dette et forhold mellom det indre individuelle selv og dets ytre atferd.

Det skjelves i definisjonen mellom tre grunntrekk, tre komponenter i dette forholdet mellom den enkeltes indre motiver, følelser og tanker og hans ytre atferd: «the capacity, the opportunity and the incentive to give expression to what is in him and to develop his potentialities».

Hvert ord i denne definisjonen reiser vanskelige teoretiske problemer: det er ikke mulig å drøfte dem alle i denne sammenhengen. Jeg skal først ta for meg presisjonene av de tre grunnkomponentene og stille et spørsmål om tolkningene her. Jeg skal deretter kort drøfte det problem som ligger i at dette frihetsbegrepet utelukkende uttrykker et individuelt forhold, et forhold mellom indre muligheter og ytre manifestasjoner, og vil stille et spørsmål om forholdet til en politisk sentral tolkningstradisjon som isteden legger vekt på de kollektive frihetskrav, kravet om status og autonomi for solidariske grupper innen samfunnet. Derfra skal jeg så gå videre til det jeg regner for kjernen i opplegget: mulighetene for å presisere de tre komponentene slik at de kan tjene som variable i en systematisk empirisk utforskning av frihetens vilkår i våre samfunn.

La meg først se på de tre komponentene i den fremsatte definisjonen av «freedom»: the opportunity, the capacity and the incentive to express one's individuality.

Komponenten »*opportunity*» svarer til det negative frihetsbegrepet vi kjenner fra den klassiske engelske tradisjonen i tolkningen av «freedom»: fra Hobbes over Bentham frem til John Stuart Mill.

Hovedsaken her er den sosiale motstanden mot det den enkelte velger å gjøre: jo flere kategorier av handlinger den enkelte må regne med at andre vil gripe inn imot, jo mindre vil hans *opportunity* være til å gi uttrykk for sin individualitet, jo mindre, sier forfatteren, vil hans sosiale frihet være.

Komponenten «*capacity*» står for en omtolkning av det positive frihetsbegrepet fra den romantisk-idealistske tolkningstradisjon: i Rousseaus »*Contrat Social*», hos Kant, hos Hegel og hans disipler i Oxford.

I den romantisk-idealistske tradisjon ble «frihet» identisk med selvherrdøme, med virkeliggjøring av det moralske selv, av det i den enkeltes personlighet som var etisk verdifullt fordi det var gått opp i den større kulturelle enhet som nasjonen utgjorde.

I det begrepsskjemaet vi har for oss i avhandlingen tas det utgangspunkt i denne tolkningen av «frihet» som *expression, realization of the self*, men da i en personlighetspsykologisk betydning: frihet blir synonymt med utfoldelsen av den integrerte, balanserte personlighet.

Hovedsaken her er den indre psykologiske motstanden mot å velge mellom alternativer selv når valget sosialt står helt åpent: jo sterkere egoforsvaret, jo mer konfliktfyllt og angstredent den enkeltes personlighet, jo mindre hans *capacity* til å gi uttrykk for sin individualitet, jo, mindre, etter forfatteren, hans psykologiske frihet til å gjøre bruk av de sosialt gitte utfoldelsesmuligheter.

Den siste av de tre komponentene, «the *incentive to express one's individuality*», har ingen klar bakgrunn i ideologisk språkbruk, men er utformet i tilknytning til en tankegang hos Rousseau.

Gjennomgåelsen av argumentasjonen hos Rousseau er tilfeldig og overfladisk, men samler seg om ett sentralt tema: understrekingen av det nasjonale kollektivets plikt til å oppdra, oppmuntre, ja om nødvendig tvinge den enkelte borger til å bli «fri» gjennom å virkeliggjøre sitt moralske selv.

Her vil jeg i parentes peke på et merkelig forhold i presentasjonen av Rousseau: han siteres hele tiden fra en engelsk oversettelse uten at det foreligger tegn til at originalskriftene er konsultert på noe punkt. I en vederheftig analyse av den idéhistoriske bakgrunnen burde det vært en selvfølge å gjøre bruk av kritiske standardutgaver som Dreyfus-Brisacs eller Vaughans.

Kanskje den hyppigst kommenterte setning i «Contrat Social» er den som uttaler at enhver som nekter å adlyde den kollektive almenvilje må tvinges og nettopp derigjennom bli fri: «on le forcera d'être libre».⁵ Her glemmes det ofte at Rousseau med en viss konsekvens tenkte seg sitt nasjonale kollektiv som en frivillig sammenslutning som en gikk inn i ved å avlegge ed til samfunnspakten, ikke som et historisk samfunn som en fødtes inn i: vi finner dette presisert flere steder i «Contrat Social»⁶ og vi finner det konkret demonstrert i det merkelige «Projet de Constitution pour la Corse»⁷ som Rousseau skrev et par år senere. Vanskeligheten i denne argumentasjon lå, som David Hume⁸ hadde vist over tyve år før «Contrat Social» kom ut, i videreføringen av det etablerte fellesskap til den neste generasjon: skulle en ta det for gitt at hver ny voksen var underkastet almenviljen eller skulle en tillate ham å melde seg ut av fellesskapet? En finner intet direkte svar på dette i «Contrat Social», men det fremgår tydelig at Rousseau legger avgjørende vekt på behovet for en oppdragelse til lojalitet som nettopp skal sikre de nye generasjoner for fellesskapet. Det berømte kapitlet «De la religion civile» til slutt i «Contrat Social» innprenter jo nettopp nødvendigheten av en borgerlig trosbekjennelse som fremmer lojaliteten overfor fellesskapet og som får den enkelte til å «elske sine plikter».

I avhandlingen er disse tekstene hos Rousseau bare kort berørt: jeg finner overhodet ingen omtale av hans argumenter for en religion civile. Dette er likevel sekundært: det vesentlige ligger i påstanden om at det hos Rousseau foreligger antydninger til et frihetsbegrep som legger hovedvekten ikke på den enkeltes evne til å virkeliggjøre sitt moralske selv men på det som gjøres for å oppdra ham, oppmuntre ham, påvirke ham til å nå frem til en slik virkeliggjøring. Jeg kan ikke se noen rimelig grunn til å anta at Rousseau var seg noe slikt skille bevisst, men jeg er

⁵ Livre I chap. VII.

⁶ Spesielt Livre V chap. II: «Si donc, lors du pacte social, il s'y trouve des opposants, leur opposition n'invalide pas le contrat, elle empêche seulement qu'ils n'y soient compris: ce sont des étrangers parmi les citoyens. Quand l'État est institué, le consentement est dans la résidence; habiter le territoire, c'est se soumettre à la souveraineté.» Her kommer så den sentrale fotnote: dette gjelder for «un État libre» der den enkelte har fritt emigrasjonsvalg.

⁷ Først trykt i M. Streckeisen-Moultou, «Œuvres et Correspondance inédites de J.-J. Rousseau», Paris 1861, kritisk utgave i C. E. Vaughan, «Political Writings of Rousseau». Cambridge 1915, vol. II. Her innledes edsavleggelsesseremonien med disse ord: «... Que ceux qui ne consentiront pas *s'éloignent*, et que ceux qui consentent lèvent la main.»

⁸ «A Treatise of Human Nature», Book III. London 1740, ed. L. A. Selby-Bigge, Oxford 1896, p. 548, videre utviklet i «Of the Origin of Contract» i «Essays Moral and Political», Third ed., London 1748, opptrykt i Green and Grose ed. «Philosophical Works», vol. III, London 1875, spesielt pp. 451—3.

helt enig i at vi her har å gjøre med en analytisk ytterst interessant distinksjon.

I avhandlingens terminologi går skillet mellom en «capacity»-komponent og en «incentive»-komponent: den enkeltes egen, allerede utviklede evne til å gi uttrykk for sin individualitet stilles opp mot den stimulering, de tilskyndelser, den oppmuntring han får i denne retning fra andre, fra sitt miljø.

Akkurat som «opportunity»-komponenten står altså «incentive»-komponenten for et sett ytre forhold som influerer på den enkeltes self-expression: et sett sosiale innflytelser. Men i det ene tilfellet dreier det seg om utvidelser eller innskrenkninger i den enkeltes muligheter til å velge mellom alternativer han selv er oppmerksom på, i det annet tilfellet om utvidelser eller innskrenkninger i selve det felt av alternativer som den enkelte vet om, har for øye når han handler. Her pekes det i avhandlingen på en faktor av sentral betydning i analysen av frihetsproblematikken: kontrollen av avvikende atferd gjennom en regulering av strømmen av informasjon om alternativer til de ordninger som etterleves i et gitt system. Tankegangen hos Rousseau lar seg uten vanskelighet tolke inn i et slikt skjema: han påla staten den oppgaven å regulere, gjennom oppdragelsen og den borgerlige religion, den informasjon de enkelte fikk om alternativene til lydighet slik at de alle kunne bli lojale og trofaste deltakere i det nasjonale fellesskap. Slik Rousseau tolket uttrykket var denne reguleringen et middel til å sikre den enkeltes «frihet». I avhandlingens terminologi er forholdet det stikk motsatte: reguleringen betyr en innsnevring i det forfatteren kaller den enkeltes potensielle frihet, den frihet han kunne hatt dersom han hadde vært oppmerksom på at det forelå alternativer til hans tilvante atferd.

Jeg tror vi her har å gjøre med en sentral faktor i analysen, men jeg synes forfatteren har forvirret diskusjonen ved å innføre uttrykket «potential freedom». Det er tydelig at denne termen har voldt vanskeligheter i argumentasjonen. For det første kan en like lett trekke et skille mellom faktisk og potensiell frihet innenfor «opportunity»-komponenten og innenfor «capacity»-komponenten: dette er ikke noe spesielt for «incentive»-komponenten. For det annet er selve definisjonen av «potential freedom» høyst uheldig: uttrykket sies s. 95 å stå for «the absence of unperceived external restraints on individual behavior». Dette er nokså mange negativer på ett brett: ville det ikke vært bedre å gi en positiv formulering? I alle fall utsier denne definisjonen bare noe om resultatet av den ytre påvirkning, ikke noe om dens art. Slik jeg tolker incentive-komponenten ligger det avgjørende i den aktive stimulering utenfra: om denne stimulering fører til en faktisk utvidelse av den enkeltes perspektiv på handlingsalternativene avhenger av en rekke andre individuelle og sosiale faktorer. Jeg finner det derfor uheldig at det i definisjonen av «potential freedom» utelukkende er lagt vekt på tilstanden hos den enkelte: om han persiperer eller ikke persiperer ytre hindringer som begrenser hans atferdsmuligheter. Her tror jeg det er spesielt uheldig at det tales om variasjoner i persepsjonen av hindringer i stedet for variasjoner i oppmerksomheten på handlingsalternativer. Der er ingen dis-

kusjon av mulighetene for at den enkelte vil persipere hindringer som overhodet ikke foreligger: slik definisjonen nå er formulert ville en paranoiker måtte score høyt i «potential freedom». Definisjonen har tydeligvis også ført til inkonsekvenser i språkbruken som vel kunne vært unngått hvis den hadde lagt vekten på det sentrale forhold i «incentive»-komponenten. Jeg ser f. eks. at det s. 378 uttales at «All value commitments limit our potential freedom». Dette kan vel ikke bety at et verdiengasjement nødvendigvis øker antallet av «unperceived restraints on individual behavior»?

Et alternativt begrep: Sir Isaiah Berlin on «liberty». Jeg har hittil begrenset min diskusjon til de tre grunnkomponentene i det foreslåtte frihetsbegrep: «opportunity», «capacity», «incentive».

Det sentrale og det avgjørende ligger imidlertid i at dette er et begrep for et *individuell* forhold: det enkelte menneskes mulighet, evne, tilskyndelse til å uttrykke det det bærer i seg.

Denne språkbruken er i samsvar med klassiske ideologiske tradisjoner, men den innebærer likevel et valg: den innebærer utsjaltning, forkastelse av en politisk uhyre viktig tradisjon som tolker frihetskravet i kollektive termer.

Nettopp ut fra dette synspunktet finner jeg det av betydelig interesse å sammenholde den fremstillingen vi her har for oss av den idéhistoriske bakgrunnen med den glimrende forelesning Sir Isaiah Berlin ga ved Oxford University i 1958, da han tiltrådte professoratet etter Douglas Cole: denne forelesningen er utgitt under titelen «Two Concepts of Liberty».⁹

Sir Isaiah tar som doktoranden utgangspunkt i de to klassiske tolkningene av «liberty»: den negative og den positive.

Sir Isaiah går imidlertid videre og peker på en tredje tradisjon i bruken av «liberty»: den utbredte identifiseringen av kravet om frihet med kravet om status, om anerkjennelse, om å bli tatt hensyn til i det samfunnet en lever i. I konkrete politiske motsetningsforhold er vel dette nettopp den hyppigste bruken av ordet «frihet»: det står for en klasses, en befolkningsgruppes, en organisasjons krav om å bli sett på som uavhengig handlingsenhet, en egen normkilde, innenfor det større territoriale samfunn. Dette er den karakteristiske bruken av «frihet» innen folkegrupper som står sammen i konflikt med de herskende og de ledende i det større system: det være seg undertrykte nasjonaliteter, etniske minoritetsgrupper eller underprivilegerte klasser. Det viktige her er at frihetskravet gjelder for folkegrupper som kollektiv enhet: det er den det kreves status for i det større samfunnet, det er den som krever å bli hørt, å bli tatt hensyn til. Kravet om slik frihet kan nok bli satt frem av enkeltmennesker, men da ikke som medlemmer av det totale samfunn men som deltakere i et solidarisk fellesskap i opposisjon mot det øvrige samfunn: kravet om status, om «recognition» settes frem for det fellesskapet en føler seg hjemme i og kjenner sin skjebne bundet til, det være seg fordi en er født inn i det eller fordi en etter hvert er blitt fast forankret i et miljø av sosialt og økonomisk likestilte.

⁹ Oxford, at the Clarendon Press, 1958, repr. 1959, 57 pp.

Sir Isaiah gir en interessant analyse av kontrastene mellom denne frihetstolkningen, kanskje den vanligste i konkrete politiske konflikter i våre dager, og de to klassiske tolkningstradisjonene som fikk sin form i det 18. og 19. hundreåret:

for det første er slike frihetskrav for et solidarisk fellesskap fullt forenlige med en akseptering av drastiske innskrenkninger i den enkeltes «negative» frihet i den individualistisk-liberalistiske tolkning, i den enkeltes frihet fra ytre inngrep i sin atferd;

og for det annet er der en avgjort motsetning mellom det å hevde en solidarisk gruppes rett mot det øvrige samfunn og det å stille Rousseausk-Hegelske krav om en styrkning av den enkeltes «positive» frihet til å virkeliggjøre sitt moralske selv og gå harmonisk og konfliktløst opp i den større nasjonale enhet.

Jeg siterer Sir Isaiah:

«What oppressed classes or nationalities as a rule demand is neither simply unhampered liberty of action for their members, nor, above everything, equality of social or economic opportunity, still less assignment of a place in a frictionless, organic state devised by the rational lawgiver. What they want, as often as not, is simply recognition (of their class or nation, or colour or race) as an independent source of human activity, as an entity with a will of its own, intending to act in accordance with it (whether it is good, or legitimate, or not), and not to be ruled, educated, guided, with however light a hand, as being not quite fully human, and therefore not quite fully free.»¹⁰

Sir Isaiah sier videre:

«I may feel unfree in the sense of not being recognized as a self-governing individual human being; but I may feel it also as a member of an unrecognized or insufficiently respected group: then I wish for the emancipation of my entire class, or nation, or race, or profession. So much can I desire this, that I may, in my bitter longing for status, prefer to be bullied and misgoverned by some member of my own race or social class, by whom I am, nevertheless, recognized as a man and a rival — that is as an equal — to being well and tolerantly treated by someone from some higher and remoter group, who does not recognize me for what I wish to feel myself to be. This is the heart of the great cry for recognition on the part of both individuals and groups, and in our own day, of professions and classes, nations and races. Although I may not get 'negative' liberty at the hands of the members of my own society, yet they are members of my own group; they understand me, as I understand them; and this understanding creates within me the sense of being somebody in the world. It is this desire for reciprocal recognition that leads the most authoritarian democracies to be, at times, consciously preferred by its members to the most enlightened oligarchies, or sometimes causes a member of some newly liberated Asian or African state to complain less today, when he is rudely treated by members of his own race or nation, than when he was governed by some cautious, just, gentle, well-meaning administrator from outside».¹¹

Jeg har gjennomgått Sir Isaiah Berlins analyse i slik detalj fordi den så tydelig skiller ut en tradisjon i bruken av «frihet» som overhodet ikke er drøftet i den avhandlingen vi her har for oss: jeg finner ingen steder tegn til noen forståelse for denne tradisjonen, enda så sterkt den

¹⁰ Op. cit. pp. 41—42.

¹¹ Pp. 42—43.

har preget den ideologiske litteraturen som er produsert i de politiske kampene siden den franske revolusjon.

Denne innsnevringen i synsfeltet henger etter det jeg kan se nøye sammen med det normative utgangspunktet for fremstillingen: formuleringen av de sentrale komponentene i verdien «frihet» gikk forut for gjennomgåelsen av den ideologiske litteratur og førte til en konsentrasjon om den liberalistiske og den romantisk-nasjonale tradisjon. Hadde forfatteren isteden gått mer empirisk til verks og søkt å skaffe seg en bredere oversikt over språkbruksvariasjonene, ville han nødvendigvis måttet ta for seg den ideologiske litteraturen som ga uttrykk for og artikulerte de underprivilegerte gruppenes krav om status og anerkjennelse: nettopp en slik analyse ville kunne gitt historisk og sosiologisk perspektiv og ville gitt større innsikt i den dynamikk som skapte den labile likevekt mellom solidariske konfliktgrupperinger som nettopp er et særkjenne ved våre dagers organisasjonsdemokratier. Fremstillingen får et virkelighetsfjernt preg fordi den ikke viser forståelse for de solidariske grupperingene, partiene, sammenslutningene, organisasjonene, som artikulerer og forsvarer de ulike interessene innen det større samfunn: som hos Rousseau og hos Hegel finner vi en tendens til å redusere betydningen av alle former for grupperinger som skyter seg inn mellom den enkelte borger og den rettighetsskapende og pliktpåleggende nasjonalstat. I et verk som så sterkt fremhever betydningen av den samfunnsvitenskapelige forskningen for en klargjøring av frihetsproblematikken, må det vel sies å være påfallende at det vises så liten interesse for nettopp de typer analyser som er av størst relevans innen empirisk statsvitenskap og politisk sosiologi: analyser av de forhold som hjelper til å opprettholde og de forhold som fører til en utvisking av konfliktlinjene mellom de solidariske grupperingene innenfor det totale politiske system. Det fremgår klart av opplegget at nettopp denne forskningslinjen burde vært tatt opp som sentralt relevant i analysen av frihetsproblematikken: nettopp droftingen av «incentive»-komponenten, av behovet for en økning i informasjonen om handlingsalternativene, burde jo ført frem til en analyse av bevegelsene, partiene, organisasjonene som sprede av opplysninger om nye aksjonsmuligheter og som kanaler for kommunikasjon av frihetskrav som ellers ikke ville bli hørt.

Det er karakteristisk for grunntonen i avhandlingen at den korte drøftingen av «formal organizations and social freedom» på sidene 286 til 292 er konsentrert om de innskrenkningene sammenslutningene fører med seg i enkeltmenneskets handlefrihet, men overhodet ikke berører organisasjonenes historiske funksjon som redskaper i artikuleringen av effektiv ytringsfrihet gjennom press på de sentrale avgjørelsesprosessene i det større samfunn.

En empirisk etterprøving. I det empiriske opplegget som søkes gjennomført i «The Structure of Freedom» gjøres de tre frihetskomponentene i tur og orden til avhengige variable: oppgaven er å klarlegge vilkårene for variasjoner i hver av disse komponentene, i psykologisk frihet, i sosial frihet og i «potensiell» frihet.

I en strikt analyseplan ville dette innebære systematiske sammenligninger på minst tre forskjellige nivåer.

For det første sammenligninger mellom *individer*: hvilke faktorer i den biologiske bakgrunnen, i det opprinnelige familiemiljøet, i ungdomsmiljøet, yrkeserfaringene og i den samtidige situasjon er utslagsgivende for nivået i den enkeltes psykologiske frihet og i det press han utøver mot andres sosiale frihet?

For det annet sammenligninger mellom *kollektive, solidariske miljøer*, det være seg familiemiljøer, naboskapsmiljøer, arbeidsplassmiljøer, foreningsmiljøer: hvilke forhold er utslagsgivende for styrken i det sosiale konformitetspresset innen hvert miljø og hvilke forhold øker sjansene for en oppmuntring av individualitet og en akseptering av avvikere?

For det tredje sammenligninger mellom *totale politiske systemer*: hvilke forhold forklarer variasjonene i institusjonaliseringen av frihetsgarantiene, i bredden i ytringsfriheten, i effektiviteten i sammenslutningsfriheten?

I avhandlingen finner vi naturlig nok eksempler på de fleste av disse typer sammenligninger, men påfallende liten systematikk i gjennomgåelsen av de variable som kunne komme på tale. Overhodet er der lite som tyder på en virkelig gjennomtenkning av metodeproblematikken i denne analysen.

En ting som slår en så snart en tar til å lese i denne delen av avhandlingen er det tilfeldige utvalget av eksempler. De fleste av de empiriske undersøkelsene som omtales refererer naturlig nok til amerikanske forhold, amerikanske forsøkspersoner, amerikanske miljøer, men der er jo en del spredte eksempler på undersøkelser fra andre vestlige land, og, mer påfallende, et par resyméer fra sosial-antropologiske analyser av forhold blant primitive folk. Det er imidlertid tydelig at det ikke gjøres forsøk på å etablere konklusjoner som har gyldighet for andre systemer og andre befolkninger enn de vestlige. Denne begrensningen drøftes ikke eksplisitt noe sted: det sies s. 16 at avhandlingen vil «be concerned with modern man in Western civilization» og noe lignende er implisert s. 152. Men hva innebærer en slik avgrensning? Der er ingen tegn som tyder på at forfatteren har tenkt over implikasjonene av det forhold at det bare er i de vestlige land det utviklet seg en lære om individuelle rettigheter mot det øvrige samfunn, og det bare siden senmiddelalderen. Det ville vært naturlig å spørre seg selv hvilke psykologiske, sosiale og økonomiske forhold det var som førte til denne verdenshistorisk enestående utviklingen: dette vil da nødvendigvis ført til sammenligninger med systemer utenfor de vestlige. Jeg vil ikke ha bebreidet forfatteren om han hadde steilet foran en slik oppgave, men han burde hatt et klarere øye for alle slike konsekvenser da han formet ut et så generelt opplegg for sin avhandling.

Dette er likevel sekundært. Mine viktigste innvendinger mot gjennomføringen av det empiriske opplegget ligger på et annet plan: de gjelder svakhetene i analysen av de sosio-økonomiske faktorene og de gjelder tilsløringene av de viktige differensieringer innenfor hver av de avhengige variabelsettene, innenfor hver av de tre grunnkomponentene i frihetsbegrepet.

Disse skjevhetene i gjennomføringen av opplegget synes å henge nøye sammen. Det virker som om det er gjort så lite for å analysere sosio-økonomiske strukturfaktorer nettopp fordi en dyperegående analyse her ville gjort det nødvendig å differensiere langt sterkere innenfor hver av de

tre komponentene. Det jeg savner er en systematisk differensiering etter *handlingskategorier* og en analyse av de karakteristiske forskjeller i reaksjonene på avvik på de ulike *nivåene* i det sosiale system: innen familien, i vennekretsen, innen et arbeiderkollektiv, innen bevegelser og organisasjoner, innen det større politiske system. Avvikene varierer i relevans fra det ene nivå til det annet og reaksjonene, frihetsinngrepene, varierer med relevansen. Det er derfor ytterst vanskelig å tenke seg et generelt mål for den sosiale frihet: en må differensiere etter handlingskategori og etter nivå i systemet. På lignende måte er det vanskelig å utvikle et generelt mål for psykologisk frihet: her vil manifestasjonene i ytre atferd variere sterkt med de miljøer den enkelte er forankret i og det blir ytterst vanskelig å skille ut det som er «hans» og det som er miljøets.

Jeg ser en vesentlig svakhet i at der ikke er gjort mer for å analysere forskjeller mellom de viktigere handlingskategorier. Særlig tror jeg det ville vært av betydning å differensiere mellom frihet til å slippe unna en ordning og frihet til å gripe inn, ta del i avgjørelsene innenfor denne ordningen: mellom «withdrawal» og «participation». I begge tilfelle kan det være tale om avvik fra etablerte ordninger, men reaksjonene på avviket vil variere voldsomt fra nivå til nivå. La oss si at vi skal sammenligne frihetskomponentene for to arbeidere i et solidarisk kollektiv: den ene avviker fra normer i kollektivet ved å holde seg for seg selv, ved å unndra seg det sosiale press, den andre avviker fra normer i det større system ved å sette i gang en streik. Avvik av det første slaget ville være relevant i det solidariske kollektiv og utløse negative inngrep mot arbeideren, men ville være irrelevant i det større system og ikke utløse noen reaksjon fra det. Avvik av det andre slaget ville få støtte innen kollektivet fordi arbeideren handlet som en representant, men ville møte motstand i det større system, nettopp fordi det var av direkte relevans for avgjørelser på dette nivå. Et eksempel som dette sier oss litt om de vanskelighetene en står overfor når en skal utvikle generelle begreper som ikke tar hensyn til nivåforskjellene i det større system. Jeg har inntrykk av at en del av vanskelighetene her skyldes at forfatteren opprinnelig tok sitt utgangspunkt i et enhetlig begrep «politisk ytringsfrihet» altså nettopp frihet til å gripe inn innenfor det større territoriale system, og så etterhvert ga dette begrepet et mer og mer diffust innhold til det ble identisk med «freedom of expression» uansett nivå i systemet, og til slutt med «freedom» tout court. I kapitel 3 er der en lengere utredning om den politiske ytringsfrihet og dens betydning for en styrking av de øvrige frihetsformer. Dette avsnittet er først og fremst av normativ karakter og gir ikke noen analyse av forskjellene mellom denne friheten og de øvrige «content categories of freedom». Etter det jeg kan se ville avhandlingen fått betydelig større verdi dersom den hadde konsentrert seg om det langt enhetligere begrep «freedom of political speech» og analysert samfunnsvitenskapelige data om faktorer som forklarer variasjoner i de tre komponenter for denne ene frihetsformen:

altså for det første variasjoner i *de faktiske innskrenkninger* i ytringsfriheten gjennom sosiale og økonomiske sanksjoner,

for det annet variasjoner i *stimuleringen* av de enkelte borgeres bruk

av ytringsfriheten gjennom skole og massemedia, gjennom de solidariske grupperingene, partiene og organisasjonene,

og endelig for det tredje og viktigste, de faktiske forskjeller i enkeltborgeres *utnyttelse* av de ytringsmuligheter som foreligger.

Hadde forfatteren valgt et slikt opplegg for den empiriske delen ville han kunne gitt et betydelig bidrag til den voksende forskningslitteraturen om deltagelsen i det politiske liv, et felt som etterhvert har fått en sentral plass i statsvitenskapen og den politiske sosiologi. Analysen av de personlighetspsykologiske faktorene, «authoritarianism» og «ego defensiveness», ville forblitt fullt så relevant, men kunne settes inn i et videre perspektiv: det ville bli viktig å analysere den enkeltes sosiale situasjon og de forhold i denne situasjon som økte sjansene for at han kunne bli aktiv som opinionsleder, som potensiell representant. Slik avhandlingen nå foreligger er der bare brokker av hentydninger til slike forskjeller i den enkeltes sjanser til å bli informert om handlingsalternativer og til å bli motivert til å utnytte de ytringsmuligheter som foreligger: det nevnes bare en passant at det kanskje har en viss betydning at befolkningen er lagdelt etter sosial status, etter utdanning, yrke og inntekt, etter deres organisasjonstilknytninger. Jeg finner det korte avsnittet om «social structure and psychological freedom» ss. 228—239 lite tilfredsstillende: der er praktisk talt ingen referanser til den store litteratur om sosial lagdeling, klasseidentifikasjon og deltakelse i det sosiale og det organisatoriske liv, og det interessante opptaket til en analyse av betydningen av det sosiale miljøet for en utvikling av den enkeltes «self-esteem», hans følelse av å være anerkjent i den rolle han har, fører ikke til mer enn et par forslag til videre undersøkelser.

En funksjonell analyse av frihetens vilkår. I det femte kapitel av «The Structure of Freedom» gis det en analyse av «Determinants of Social Freedom».

Opgaven skulle etter det generelle analyseopplegget være å drøfte faktorer som forklarer variasjoner i den faktiske sosiale frihet fra den ene gruppe til den annen og fra det ene politiske system til det annet.

I praksis viser kapitlet seg å være begrenset til en generell analyse av de forhold i politiske systemer som synes å forklare at der er innskrenkninger i sosial frihet, ikke de forhold som forklarer hvorfor der er variasjoner i disse innskrenkningene, hvorfor det ene systemet er friere enn det annet.

Ut fra det praktiske formålet som forfatteren har satt seg, å finne frem til midler til en styrking av friheten i alle dens komponenter, synes denne fremgangsmåten ytterst merkelig.

For det første foreligger der betydelige muligheter for systematiske sammenligninger av frihetsnivåene mellom ulike politiske systemer, iallfall hvis en konsentrerer seg om en variabel som den faktiske ytringsfrihet. *Seymour Martin Lipset* har i en interessant artikkel om «Some Social Requisites of Democracy» i *American Political Science Review* for mars 1959¹² gitt oss en demonstrasjon av en modell for sammenligninger av denne art. I Lipsets modell er den avhengige variable stabiliteten i det

¹² Vol. 53 (1): 69—105, senere revidert og trykt som Ch. II—III i «Political Man: The Social Bases of Politics», Garden City, N. Y., Doubleday & Co, 1960,

demokratiske regimet i det enkelte land og de forklarende variable forskjellige indekser for økonomisk vekst og for systemets integrasjon gjennom forflering av kryssende konfliktlinjer. En lignende modell kunne sikkert vært utviklet for en kartlegging av faktorer i variasjonene i den politiske yringsfrihet i ulike systemer. Jeg bebreider ikke forfatteren for at han har latt denne oppgaven ligge, men det synes meg merkelig at han ikke engang synes å ha hatt den i tankene.

Et annet merkelig trekk ved fremstillingen i Kapittel 5 er den ensidige konsentrasjon om de funksjonene innskrenkningene i den sosiale frihet har for stabiliteten i det politiske system: det synes ikke å ha falt forfatteren inn at også utvidelsene i den sosiale frihet kan gjøres til gjenstand for en slik funksjonsanalyse.

Ser vi på den historiske utviklingen innen en serie vestlige land, kan det vel ikke reises tvil om at utvidelsen av yringsfriheten i det store hele har styrket stabiliteten i det enkelte system og hindret radikale omveltninger i avgjørelsesstrukturen: det er ikke vanskelig å påvise at utvidelsen av yringsfriheten var et vesentlig middel i sikringen av den nasjonale enhet, først under de dyptgående religiøse konfliktene som truet en rekke av de vestlige systemer, senere under de lavere lagenes kamp for å sikre seg fulle borgerlige rettigheter. Mye av det som skjedde kan forklares ut fra Simmels hypotese om de integrerende virkningene av en forflering av kryssende konfliktlinjer innen det enkelte system: «the hypothesis of the criss-crossing of conflict lines» som det heter i *Lewis Coser's* Simmelkommentar.¹³ Utvidelsen av yringsfriheten øker sjansene for en forflering av konfliktlinjer på tvers av de tidligere: sosiale konfliktlinjer går på tvers av religiøse, regionale på tvers av politiske. Jo mer der er av slik «criss-crossing», jo mindre er mulighetene for et radikalt oppgjør med de foreliggende avgjørelsesordninger. Denne Simmelske teorien har i de senere år fått en sentral plass i analysen av de sosiale prosessene ved politiske valg. Oppgaven her er nettopp å nå til en forståelse av den enkelte velgers holdning i valgkonflikten ut fra en analyse av samsvaret eller motstriden i de miljøpress han er utsatt for i sin familie, i sitt nabo-skap, i sitt yrke, gjennom organisasjonstilknytninger. Jo mer konfliktlinjene i systemet krysser hverandre, jo større er sannsynligheten for at den enkelte velger vil føle seg splittet mellom flere forskjellige lojaliteter. Som *Tingsten*,¹⁴ *Lazarsfeld*,¹⁵ *Lipset*¹⁶ og flere andre har vist i konkrete

cf. den videreførte analyse i det avsluttende kapittel av G. A. Almond and James S. Coleman, «The Politics of the Developing Areas», Princeton, Princeton University Press, 1960.

¹³ L. A. Coser, «The Functions of Social Conflict», London, Routledge & Kegan Poul, 1956, spesielt pp. 72—81.

¹⁴ «Political Behavior», London, P. S. King, 1937, cf. Erik Allardt, «Social struktur och politisk aktivitet», Helsingfors, Söderström, 1956, og generelt S. Rokkan and H. Valen, «Parties, elections and political behaviour in the Northern countries: a review of recent research», i O. Stammer, Hg. «Politische Forschung». Köln & Opladen, Westdeutscher Verlag, 1960, pp. 110—112 og 117—118.

¹⁵ P. F. Lazarsfeld, B. Berelson & H. Gaudet, «The Peoples's Choice», New York, Duell, 1944; B. Berelson, P. F. Lazarsfeld & W. N. McPhee, «Voting», Chicago, Univ. of Chicago Press, 1954.

¹⁶ S. M. Lipset, P. F. Lazarsfeld, A. Barton and J. Linz, «The Psychol-

empiriske analyser vil folk under slik «cross-pressure» ha en tendens til å redusere betydningen av konfliktene, til å ville trekke seg ut av den og bli indifferente overfor politiske spørsmål. En slutning fra dette reson-nemanget vil være at en utvidelse av ytringsfriheten, i alle fall i det lange løp, har en tendens til å redusere interessen for politiske konflikter i elektoratet og dermed sikre stabiliteten i den bestående avgjørelsesstruk-turen. Dette kan virke kynisk men jeg tror det her ligger en problematikk som i høy grad er verd en grundigere analyse. Jeg har ikke sett noe som tyder på at forfatteren har vært opptatt av disse problemene: jeg finner det påfallende at det ikke foreligger en eneste henvisning til den Lazar-feldske «cross-pressure»-hypotese og dens implikasjoner. I drøftelsen av «incentive»-komponenten peker forfatteren på behovet for en øk-ning av «cross-pressures of manipulation» for å styrke den enkeltes poten-tielle frihet: at slike «cross-pressures» i stedet for å stimulere til større valgbevissthet kan øke tendensen til politisk likegyldighet er en mulighet som forfatteren overhodet ikke rører ved.

Der er en annen side ved den enorme økningen av det massekommuni-serte stoff som ikke tas opp i avhandlingen. Det gjelder analysen av kom-munikasjonens relevans, dels for systemet, dels for den enkelte i hans miljø. Vi kunne si det slik at en for politiske kommunikasjonsmasser kan stille opp en *Weber-Fechnersk* lov om virkningen av marginale stimuli: jo større den allerede foreliggende strøm av budskap jo mindre forskjell vil nye stimuli gjøre for mottakeren. Dette forholdet bidrar i høy grad til å opprettholde likevekten i våre systemer, men innebærer også store farer for økt rigiditet. For den etablerte avgjørelsesstruktur betyr dette at en større del av de politiske budskap som søkes sendt kan skyves tilside som irrelevant: en behøver ikke akkurat tenke på de taletrengte på Hyde Park Corner for å finne eksempler på dette. For den enkelte borger kan den store strømmen av budskap nok føre til indifferens og apati, men den kan samtidig bidra til å knytte ham nærmere til sin gruppe og til opinions-lederne innenfor den: de massekommuniserte budskapene preller av på ham og når ham bare i den utstrekning de formidles av aktive han stoler på innen sin omgangskrets, innen sin organisasjon. Den Lazarsfeldske teori om en «two-step flow of information» er i høyeste grad relevant for en analyse av frihetens sjanser i et samfunn som etterhvert domineres av massemedia. I den avhandling vi har for oss er mulighetene for masse-manipulasjon gjennom de nye media gjenstand for detaljert drøftelse, men merkelig nok uten en eneste henvisning til de viktigste av de undersøkelser som er gjort for å kartlegge den prosess som fører det massesendte bud-skap igjennom det sosiale nettverk: jeg tenker på *Katz's* og *Lazarsfeld's* «Personal Influence» og de undersøkelser som er gjort av den sosiale prosess i valgkampanjer.¹⁷

ogy of Voting», i G. Lindzey ed. «Handbook of Social Psychology», Cambridge, Addison-Wesley, 1954, vol. II pp. 1124—1170, videre bearbeidet i Lipset, «Political Man», op. cit. Ch. VI—VII.

¹⁷ Elihu Katz and P. F. Lazarsfeld, «Personal Influence», Free Press, Glencoe, 1953. Elihu Katz, «The Two-Step Flow of Communication: An Up-to-Date Report on an Hypothesis», *Public Opinion Quarterly* 21, 1957: 61—78. For tilpasninger til skandinaviske forhold se J. Israel, «Propagandan kring

Mitt inlegg har falt temmelig langt og det har vel også virket temmelig strengt. Intet av det jeg har sagt må imidlertid redusere vår respekt for den arbeidsinnsats som er gjort og den dristighet som er vist i angrepet på så sentrale problemer i samfunnslivet. Selv om verket til stadighet provoserer til innvendinger, byr det på betydelig intellektuell stimulans, iallfall inntil en kommer til de intetsigende konklusjonene i siste kapitel. Verket er inspirert av en sterk tro på samfunnsforskningens muligheter i vår verden. Jeg har selv liten tro på at samfunnsforskningens sak kan fremmes ved at dens få og forsiktig formulerte resultater konfronteres med kravet om en løsning av så omfattende og så håpløst generelle problemer som dem som er drøftet i dette verket. Jeg tror vi vil komme langt lenger gjennom en systematisk oppmuntring av små men relevante undersøkelser under et klarere historisk og teoretisk perspektiv: ikke den normative løsningens men forståelsens og innlevelsens perspektiv. Men det er viktig at alle veier prøves og jeg er sikker på att også verker som dette har sin misjon og kan gi stimulans for konkret forskning. Styrken i avhandlingen ligger i det ærgjerrige teoretiske opplegget, men opplegget er så stort og så krevende at det ville vært håpløst selv for våre beste samfunnsforskere å gjennomføre det etter intensjonene.¹⁸ Vi har all grunn til å gi forfatteren honnør for å ha tenkt så dristig og prøvd så utrettelig.

Stein Rokkan
Bergen

Några modärna anglosaxiska statsvetenskapliga arbeten.

Sedan åtskilliga år har det förts en diskussion om den jämförande statskunskapens metoder och syften. Det amerikanska Evanstone-seminariet 1952 följdes av IPSA:s konferens i Florens 1954. En rad författare har sammanfattat resultaten; Macridis, Robson, Duverger och i Sverige Gunnar Heckscher, som var rapportör i Florens och som självständigt byggt sin metodanalys på konferensdeltagarnas bidrag, »The Study of Comparative Government and Politics». Under den debatten, som inte skall behandlas här, har man ofta hänvisat till den betydelse, som den jämförande statskunskapen måste ha i all undervisning. »På praktiskt taget varje punkt

folkomröstningen», Tiden 49, 1957: 534—41; Bo Anderson and C.-O. Melén, «Lazarsfeld's Two-Step Hypothesis: Data from some Swedish Surveys I», Acta Sociol. 4 (2) 1959: 20—34; Bo Särilvik, «Opinionsbildningen vid folkomröstningen 1957», Sth., SOU 1959: 10; Ulf Himmelstrand, «Social Pressures, Attitudes and Democratic Processes», Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1960, sect. 2. 5. 5.

¹⁸ Avhandlingen ble belønnet med *the Woodrow Wilson Award* av American Political Science Association i 1959, men er ellers midt i beundringen for det omfattende tematiske opplegget blitt karakterisert som forfeilet på vesentlige punkter, således av Felix E. Oppenheim i Am. Pol. Sci. Rev. 53 (2) June 1959, 549—551, av Kenneth Boulding i World Politics 12 (2) Jan. 1960: 272—279, og, fra et verdiabsolutistisk standpunkt, av Walter Berns, «The Behavioral Sciences and the Study of Political Things. The Case of Christian Bay's *The Structure of Freedom*». Paper, APSA Annual Meeting, Sept. 8—10, 1960, New York City.

även på det akademiska nybörjarstadiet eller tidigare måste läraren i statskunskap begagna en komparativ teknik», skriver Heckscner i ett särskilt kapitel om denna form av undervisning. Undervisar man om främmande länder, måste man jämföra med det egna, och om man behandlar det egna landets förhållanden, måste man påvisa dess karakteristika genom att visa hur det skiljer sig från andra länders. »Följden är att hela vår inställning till jämförande studier har färgats av undervisningens fordringar».

Forskning och undervisning har intima förbindelser och påverkar varandra. Man borde alltså kunna vänta sig att det fanns en väl utvecklad undervisning just på den utländska statskunskapens område, och att det fanns goda läroböcker att tillgå. Uppenbart är emellertid, att det inte förhåller sig så. Först de sista åren med den ökade undervisningen vid universiteten har man fått kurser och seminarier i detta ämne, och läroböcker är ett verkligt problem. De kurser och böcker, som finns, använder dessutom en metod, som egentligen inte alls är komparativ: den traditionella metoden att behandla land efter land. Tingsten och Berlin, som skrivit de böcker som förut begagnades, tog ett land i sänder, givetvis med en och annan inskjuten liten anmärkning om likheter eller olikheter associationsvis. Lagerroth gör likadant, och så gör också de anglosachsiska böcker som använts mest, sådana som Ogg-Zink eller Munro.

Land-för-land-metoden är fördelaktig ur flera synpunkter. Den som för första gången skall stifta bekantskap med det engelska parlamentet eller den amerikanska kongressen, behöver få veta så mycket som möjligt om engelskt eller amerikanskt politiskt liv överhuvud. Man behöver i första hand en helhetsbild av landets politiska institutioner, organisationer och maktrelationer, man behöver veta något om ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden, först därefter kan man vara beredd att göra jämförelser. Vidare måste man studera ett land i taget, om man, såsom t. ex. Lagerroth, vill se hur ett lands författning växt fram historiskt, om man vill se hur dess originella drag kommit till. Det går inte att förstå engelsk parlamentarism utan att veta något om dess utveckling, och 1958 års franska revolution bör ses mot bakgrunden av den franska revolutionära traditionen. Detsamma gäller om man, såsom Tingsten, vill ge en konkret bild av främmande länders statsskick i funktion genom att skildra dess politiska historia med politiska motsättningar och stora frågor, partier, val och regeringar. Slutligen talar pedagogiska, inlärningstekniska skäl för metoden, eftersom den bör kunna ge möjligheter att inordna mängden av faktiska kunskaper i ett sammanhang, där de naturligt hör hemma och därför är lättare att bevara och återfinna. Man får en allmän bild av tyskt eller ryskt författningssystem och kan i den leta sig till de detaljer man söker.

Dessa och andra synpunkter torde ligga bakom det traditionella sättet att framställa läroböcker i utländsk statskunskap. Men metoden har också svagheter. En av dem är att varje land kommer att framstå som något säreget utan samband eller jämförelsepunkter med andra länder. Speciella och originella detaljer kommer att tillmätas opropotionerligt stor betydelse. Antingen kan skildringen av varje land göras helt efter sin egen plan, så att det speciella landets förhållanden blir adekvat framställda, och då blir det inte stora möjligheter till jämförelser. Eller också kan alla kapitel dis-

poneras efter samma mall, och då blir i stället följderna att man inte får fram det väsentliga och karakteristiska. Man kan hävda att nybörjaren för att kunna förstå den amerikanska kongressen eller det engelska parlamentet först behöver några allmänna upplysningar om vad ett parlament är och hur det arbetar i »vanliga» fall, dvs. en jämförande ytlig introduktion till studiet av detta bestämda parlament. Motsvarande kan gälla studier av parlamentarism eller av revolution. Ofta kanske en sådan introduktion ges åt den som studerar sitt eget lands samhällsskick. Den svenska riksdagen sätts i relation till parlamentet såsom sådant eller till parlament i andra länder. Men dels är det inte säkert att studierna börjar med det egna landet, dels möter snart mängder av problem och företeelser som aldrig varit aktuella i det egna landet. Slutligen måste man för att kunna lära sig och minnas olika data om länders parlament, regeringar m. m. göra sammanställningar, tabeller och jämförelser. Också inlärningsmetodiskt kan alltså land-för-land-metoden kritiseras.

Frågan är då hur en verkligt jämförande lärobok bör se ut, och frågan kan besvaras: de sista åren har det kommit några sådana arbeten i England och USA. Möjligen har produktionen av sådana läroböcker stimulerats av 1950-talets diskussion om forskningsmål och forskningsmetoder på detta område. Även tidigare har det emellertid funnits läroböcker av detta slag. Något av en klassiker på området är C. F. Strong, »*Modern Political Institutions, An Introduction to the Comparative Study of their History and Existing Form*». Den kom ut första gången 1930 och trycktes i sin femte upplaga i London 1958. Den presenteras som en bok för dem, som för första gången studerar statskunskap, den är grundad på författarens erfarenhet av undervisning. Den är i sin sista upplaga reviderad med hänsyn till händelser fram till våren 1958 (den franska fjärde republikens fall finns med i en not). 1932 gav Chicago-professorn Herman Finer ut sitt stora arbete »*Theory and Practice of Modern Government*», som senare kommit i olika upplagor. En av dessa reviderades kraftigt efter andra världskriget och utkom i en synnerligen kompakt volym 1949. Den innehåller mer faktiska uppgifter än Strongs arbete, och den har en något avvikande orientering. Strongs historiska jämförelselinjer saknas, men i stället finns här kapitel om politiska partier, propaganda och väljare samt om förvaltningen och statstjänstemännen, vilket inte finns hos Strong. Som ett tredje exempel kan nämnas ett annat amerikanskt arbete: Frederick F. Blachly and Miriam E. Oatman, »*Introduction to Comparative Government*», New York 1938. Liksom de tidigare nämnda arbetena inleds detta med en förklaring, att framställningsmetodiken väckt studenternas intresse för författarnas undervisning. Den hade »gett dem ett grepp om både principer och fakta och hjälpt dem att betrakta de väsentliga fenomenen i samtidens samhällssystem systematiskt», och den lockade studenterna till vidgade egna studier genom att ständigt ställa problem, som krävde fler kunskaper och fakta för att kunna lösas. Blachly och Oatman skrev sin bok omedelbart före andra världskriget, när demokratins krisläge var akut, och deras bok präglas av detta. Författarna vill visa skillnaderna i principer och i praktiska metoder mellan demokratins och diktaturens system. England, USA och Frankrike är de tre demokratier, som behandlas.

Sovjet-Ryssland, Nazi-Tyskland och Fascist-Italien representerar diktatur-systemet.

En liknande målsättning har ett femton år yngre arbete av en universitetslärare från Ohio, Daniel Wit, »*Comparative Political Institutions, A Study of Modern Democratic and Dictatorial Systems*», New York 1953. Det är ett mycket populariserat arbete, illustrerat med politiska karikatyrer och ganska enkla schematiska teckningar, som inte ens alltid gör det lättare för en läsare att förstå texten. Till dess förtjänster hör emellertid just enkelheten i framställningen, en redig disposition och ett överskådligt register. Det är inte någon bok, som engagerar i problem, men kan tjäna som en lätthanterlig inledning. Wit behandlar samma sex länder som Blachly och Oatman, men det är nu givetvis fråga om demokratiska efterkrigsförfattningar i Väst-Tyskland och Italien, även om de äldre systemen också skisseras. Vid sidan om de sex för Wit emellertid in andra länder, vars politiska förhållanden kan göra bilden av samtidens författningssystem fullständigare. Skandinavien förekommer t. ex. i samband med diskussioner om den parlamentariska demokratin och om välfärdssamhället.

Till slut skall här tas upp tre arbeten som alla gavs ut 1959, ett från England och två från USA. Det engelska är Michael Stewart, »*Modern Forms of Government; A Comparative Study*». Det är till skillnad från de två amerikanska inte en genomförd jämförande studie i den mening, som här använts. Stewart, som är aktiv politiker, M. P., skildrar i huvudsak de politiska förhållandena land för land, men samlar sedan framställningen till särskilda kapitel med jämförelser mellan de brittiska samväldesländerna, federalismens utformning och demokratiernas eller kommuniststaternas mönster. Alltsomallt täcker hans bok sjutton länder, varav åtta tillhör samväldet. Varje länd-kapitel inleds med en kort historik, varefter det övriga delas in med underrubrikerna: exekutiv, legislatur och dömande makt. Då hela boken är på knappt 300 sidor är det naturligt att de sjutton ländernas författningar blir schematiskt och ytligt tecknade. Det finns dessutom gott om lättfunna, svepande förklaringar, såsom när det sägs att den medeltida nordiska unionstanken misslyckades enbart på grund av geografiska orsaker, eller att Danmarks, Sveriges och Norges författningar alla är så lätta att ändra som någonsin en skriven författning kan bli. Men detta gäller främst de historiska avsnitten och de allmänna sammanfattningar, som Stewart gör om varje land. Mellanstyckena om de tre statsmakterna är mer tillförlitliga. I denna del begränsas dock framställningen egentligen till författningarnas regler och utan att tillräcklig hänsyn tas till deras tillämpning. Man kan som exempel peka på framställningen om upplösningstinstitutet i den fjärde franska republiken, vilken är riktig, för ungefär så stod det i författningen, men som säger så litet på grund av den franska parlamentarismens egenheter i praxis. Dessutom går Stewart nästan helt förbi sådant som partier, val och propaganda, intresseorganisationer och ideologier. Man tvingas därför konstatera att hans bok torde vara omöjlig att använda som lärobok.

Douglas V. Verney, »*The Analysis of Political Systems*», ger sig inte ut för att vara en lärobok i jämförande statskunskap. Det är en »introduction to political analysis», en bok som vill räknas till de politiska teoriernas

område, men som varken behandlar ideologiernas historia eller försöker skapa någon egen, ny ideologi, utan som vill bidra till att skapa och förbättra den begreppsapparat, med vars hjälp den politiska analysen skall ske. Verneys bok hör hit, därför att han undersöker den vanliga klassificeringen av författningar i parlamentariska och presidentiella regerings-system jämte system med riksdagsvälde. Men hos Verney saknas helt den land-för-land-beskrivning, som var huvudsaken hos Stewart, och hans bok kan därför knappast läsas av dem, som inte förut känner till de särskilda ländernas författningsförhållanden.

Verney har åstadkommit intressanta översikter över de tre författningstyper han behandlar. Han tar upp olika drag, som anses vara karakteristiska för t. ex. parlamentarismen och nämner kort, hur det på de speciella punkterna förhåller sig i olika parlamentariska stater, främst England, men också Skandinavien, Frankrike och andra. Till slut jämför han de tre systemen beträffande t. ex. representationens, exekutivens eller statsöverhuvudets ställning, ansvarighetsfrågor, maktdelning och upplösningsrätt. Det är en nyttig sammanställning, som kan ge utgångspunkter för diskussioner kring de tre systemen. Förvillande är emellertid Verneys sätt att göra skillnad mellan begreppen Parliament och Assembly. Med det senare menar han enbart representationen. Med det förra dessutom också regeringen exklusive statsöverhuvudet. Det är alltså inte, som man först kunde frestas att tro, fråga om det engelska systemet med »the Queen-in-Parliament». Det Verney vill åstadkomma är troligen, att parlament, i betydelsen regering plus riksdag, skall svara mot parlamentarism, och att begreppet »régime d'assemblée, convention-type state» skall svara mot det engelska ord för representationen, som här används: »assembly». På så vis undgår han, när han jämför de två systemen, att dra in frågor om förhållandet mellan regering och riksdag inbördes. De kan behandlas som en enhet i detta sammanhang. Det leder emellertid genast till andra begreppsbesvär som när Verney frågar sig om ministrarna alltid är medlemmar av parlamentet i parlamentariska stater. Svaret blir ja, ty regeringen ingår enligt definitionen i parlamentet.

Den första delen av boken avslutas med ett försök att gruppera närmare hundra existerande författningar efter tredelnings-schemat. Tabellen är intressant men kanske mest där den slår fast att den misslyckas som med De Gaulles Frankrike, Finland, Österrike eller Irland. Den är gjord som en uppvisning av att nästan alla länder går att gruppera enligt systemet. Men den visar samtidigt, att indelningen bara ger en sida av de politiska realiteterna. Sverige och Tjeckoslovakien, Schweiz och Sovjetunionen har parvis förts till samma grupper. I en andra och större del av boken söker Verney emellertid komma till rätta med detta genom att studera väljarinflytande, ledarproblem och klasspolitik. Han lämnar studiet av författningarna och övergår till att studera, hur olika individer och grupper har politiskt inflytande. Diskussionen anknyts här mindre till förhållanden i olika länder. Verney varnar uttryckligen för detta. I stället blir det en allmän diskussion om demokratins former och förutsättningar.

Om Verneys arbete i första hand är teoretiskt och Stewarts i första hand deskriptivt, så söker det tredje och sista att förena dessa och fler synpunkter i ett ytterst ambitiöst program. Herbert J. Spiro, »Government by

Constitution, The Political Systems of Democracy», sägs i förordet vara avsedd som lärobok för »college courses», men den rekommenderas också för statsvetare i allmänhet och särskilt för politiker, som har ansvaret för att skapa nya eller ändra gamla författningar. Redan i denna första förklaring finner man att författaren, som är assistant professor i Harvard, tagit på sig en väldig uppgift.

Spiro definierar först noggrant sina begrepp och klargör sin uppläggning. Han arbetar med fyra problemkomplex: ekonomiska, kulturella, utrikespolitiska och författnings-problem. Han skiljer på fem stadier i beslutsprocessen, när dessa problem angrips: en fråga aktualiseras, alternativa förslag väcks, diskussioner förs, beslut fattas och beslut utförs. Dessa indelningar är den ena av grunderna för den fortsatta framställningen. Den andra är samtidigt en mätare på vilken grad av demokrati, som råder. Spiro frågar vilka individens möjligheter är att föra fram alternativ, att arbeta för dem och att förstå deras innebörd. Är dessa möjligheter stora, är också demokratin väl utvecklad, menar han.

Sedan följer »thumbnail sketches» över åtta länders författningar i vidaste mening, och länderna tas i en sådan ordning att det land, som är minst känt kommer först, dvs. Sverige. Varje monografi är på cirka femton sidor, varav något berör historisk utveckling, något de senaste årtiondenas aktuella problem och dessutom göres till slut en värdering av systemet, kallad »success». Det stycke som kallas »constitutional structure» är således mycket kort, men som helhet måste skisserna sägas vara goda med hänsyn till det utrymme, som de fått sig tillmätt. Det är främst mot de ständiga slutomdömena, som man vill resa invändningar.

Resten av arbetet är en jämförande analys av de åtta länderna, vilken är gjord med utgångspunkt från begreppsbestämningarna. I en avdelning, »Political Style», beskriver Spiro hur olika frågeställningar och alternativ tas upp i olika länder, och rubriken syftar på att ideologier, intressen; tillfälliga förhållanden, lagens utformning och direkt hot från yttre våld tillsammans med andra faktorer bildar en miljö, i vilken initiativen tas. De följande avdelningarna behandlar diskussioner och beslut i parlamenten, i det engelska cabinet eller av den amerikanske presidenten. Men detta sker utan att dessa institutioner eller deras arbetsformer presenteras annat än kortfattat. Vidare tar Spiro upp de politiska partiernas beroende av sociala förhållanden och av valsysteem, den direkta demokratin och personvalsfrågor. Till slut analyserar han författningstexterna för att bestämma, vad som är det väsentliga i dem, vad som kan skapa allmän uppslutning kring dem och göra dem stabila.

Givetvis måste det i ett så stort arbete smyga sig in felaktigheter, och granskar man vad som sägs om Sverige — det som vi vet mest och Spiro minst om — så finner man sådana. Det sägs att Sverige har decisivt referendum, att voteringsystemet i den svenska riksdagen gör att debatterna där bara kommer att gälla två alternativ, och dessa debatter påstås i Sverige ha verklig betydelse, i den meningen att de, i motsats till vad fallet är i England, blir avgörande för riksdagens beslut. Det som man främst skulle kunna kritisera är emellertid de »guidelines for constitution-makers», som följer efter bokens alla kapitel. Det är en utmanande form av sammanfatt-

ning, som antingen blir platt och meningslös eller också tvivelaktig. Tanken bakom dessa lege ferenda stycken tycks framgå av den sista sammanfattningen, där Spiro ger råd åt utvecklingsländernas författningsfäder. Det är troligen främst till dessa constitution-makers han vänder sig. Men hans råd kan också tas som utgångspunkter för diskussion och repetition av bokens kapitel.

Spiro skiljer sig från de tidigare nämnda författarna främst i dispositionen. Hans jämförelser gäller som vi sett beslutsprocessen och inte som hos Verney, Wit, Strong eller Finer i första hand de politiska institutionerna. Spiros — man frestas säga enda — begränsning är den att han bara behandlar demokratiska författningar. De övriga här nämnda författarna ställer upp diktaturförfattningar som kontrast till demokratin. Finer och Strong gör det endast på särskilda punkter. Blachly and Oatman och Wit utgår hela tiden från denna kontrast för att visa demokratins förtjänster och svagheter. Denna skillnad har också samband med frågan, vilka länder som tagits upp av författarna. Spiro utelämnar Sovjetunionen men har annars med de vanliga länderna, nämligen England, USA, Frankrike, Tyskland och Italien. Verney är den ende, som begränsar sig ytterligare och inte behandlar Tyskland eller Italien, men hos honom förekommer i stället Sverige, liksom det gör hos Strong, Stewart och Spiro. Det är alltså ungefär samma författningar som alla författarna behandlar. Men några håller hela tiden jämförelsemöjligheterna öppna och för på lämpliga punkter in andra länder, framför allt kanske Schweiz och samväldesländerna. Och undantar man de sistnämnda har inte ens i de sist utkomna böckerna något land behandlats utanför Nord-Amerika och Europa.

Tomas Hammar

BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKÅ STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1960

Stiftelsens kollegium har bestått av professorerna Nils Stjernquist, Quensel, Åkerman, Welinder, Bolin, Rosén, Gjerstad, Hanell, Gösta Carlsson och, nytillkommen, Stig Jägerskiöld. Såsom preses har fungerat undertecknad Bolin och såsom sekreterare och ansvarig utgivare av Statsvetenskaplig tidskrift professor em. Erik Fahlbeck.

Kollegiet har under året haft fem sammanträden, varav den 15 oktober, stiftarens födelsedag, med kransnedläggning å hans gravplats i Lund.

Statsvetenskaplig tidskrift har utkommit i sin 63 årgång med fem häften, varav nr 2—3 dubbelhäfte, om sammanlagt 452 sidor. Inom redaktionen har litteraturavdelningen föreståtts av professor C. A. Hessler, Uppsala, och avdelningen »Översikter och meddelanden» av docent Hans Meijer, Stockholm.

Stiftelsens premium har tilldelats docenten Olof Ruin för hans avhandling 1960 »Kooperativa förbundet 1899—1929».

Sammandrag av stiftelsens räkenskaper 1959—1960 bifogas.

Lund den 31 dec. 1960.

Sture Bolin

Fahlbeckska stiftelsen. Fonder år 1959—1960.

A. Fahlbeckska stiftelsen.

Inteckningar och reserver.	Behållning 1/1, 1959	Ränta & utdeln.	Behållning 30/6, 1960
Del i D. Billstens lån m. m.	5.000:—	—	5.000:—
Aktier.			
A.-B. Custos, stam 188 aktier	37.750:—	1.880:—	37.750:—
A.-B. Göteborgs Bank, stam 240 aktier	48.395:—	2.400:—	48.395:—
A.-B. Sv. Handelsbanken, stam 240 aktier ..	53.350:—	2.640:—	53.350:—
A.-B. Sv. Kullagerfabr. 150 aktier	35.550:—	1.800:—	35.550:—
A.-B. Sv. Litograf. Tryck. stam 100 aktier.	18.000:—	800:—	18.000:—
A.-B. Sv. Litograf. Tryck. pref. 100 aktier .	14.750:—	700:—	14.750:—
Skandinaviska Banken 135/152 aktier	27.738:—	1.350:—	30.288:—
Skånska Cement A.-B. 50 aktier	7.500:—	400:—	7.500:—
A.-B. Bofors 50/63 aktier	6.850:—	400:—	8.150:—
Säfveåns A.-B. 178 aktier	8.900:—	—	8.900:—
	258.783:—	12.370:—	262.633:—
Innestående i banker.			
Sparbanken i Lund nr 40 470	7.645:08	378:11	378:19
Del i banktillgodohavanden mm för univ:s fonder	—	—	1.082:87
	7.645:08	378:11	1.461:06
Innestående å statsv. checkräkning	—	—	1.398:10
Summa	271.428:08	12.748:11	270.492:16
Inkomster.			
Räntor och utdelningar	12.748:11		
Statens Samhälls- och Rättsvetenskapl. forskningsråd	5.000:—		
C. W. K. Glerup	1.398:10	19.146:21	
Utgifter.			
Statsvet. Tidskrift	1.000:—		
Håkan Ohlssons boktr.	5.123:06		
D:o	1.852:20		
D:o	2.566:26		
Statsv. Tidskrift	1.000:—		
Carsten Welinder	300:—		
Anna Seth Eftr.	35:—		
Lunds samfällda kyrkoråd	10:—		
D:o	7:—		
D:o	115:45		
Håkan Ohlssons boktr.	3.601:09		
D:o	3.961:—		
D:o	364:42		
M. Ragnarsson	100:—		
Teckningsrätter	46:65	20.082:13	

Sammandrag:

Ingående balans	271.428: 08	
Inkomster	<u>19.146: 21</u>	290.574: 29
Utgifter	20.082: 13	
Utgående balans	<u>270.492: 16</u>	290.574: 29

B. Fahlbeckska understödsfonden.

	Behållning 1/7 1959	Ränta & utdeln.	Behållning 30/6 1960
Aktier.			
Skandinaviska Banken AB 110/124 aktier..	22.360: —	1.100: —	24.460: —
AB Custos, stam 112 aktier	20.950: —	1.120: —	20.950: —
Säfveåns A.-B. 22 aktier	1.100: —	—	1.100: —
	<u>44.410: —</u>	<u>2.220: —</u>	<u>46.510: —</u>
Innestående i banker.			
Sparbanken i Lund nr 40 453	9.453: 17	195: 90	196: 07
Del i banktillgodohavanden mm för univ:s fonder	—	—	9.559: —
	<u>9.453: 17</u>	<u>195: 90</u>	<u>9.755: 07</u>
Summa	53.863: 17	2.415: 90	56.265: 07

Sammandrag:

Inkomster: Räntor	2.415: 90	
Ingående balans	<u>53.863: 17</u>	56.279: 07
Utgifter: Teckningsrätter	14: —	
Utgående balans	<u>56.265: 07</u>	56.279: 07

C. Statsvetenskaplig tidskrift 1/7 1959—30/6 1960.**Inkomster:**

Frenumerationer (expeditionen).....	6.563: —
» Gleerups förlag	1.398: —
Annonser	650: —
Statsbidrag	<u>5.000: —</u>
	13.611: —
Budgetårets underskott	<u>11.678: —</u>
	25.289: —

Utgifter:

Tryckningskostnader	17.467: —
Diverse tryck & expeditionskostnader	886: —
Redaktionsarvoden	1.400: —
Författararvoden	4.336: —
Hyra för tidskriften	1.000: —
Räkenskapsbiträde	<u>200: —</u>
	25.289: —

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk Revy. Årg. 18: 1961. H. 1. *Senneby, B.*, Några drag i penningpolitikens senaste utveckling, s. 5—10. — *Montgomery, A.*, Rysk handelsoffensiv, s. 11—17. — *Thorburn, T.*, Kommunal budgetering, s. 26—39. — *Renborg, B. A.*, Ekonomisk planering i Sovjet och Östeuropa, s. 48—55. — **H. 2.** *Montgomery, A.*, Budgeten och konjunkturen, s. 81—85. — *Åhman, S.*, Kennedy i Vita Huset, s. 86—93. — *Kjellström, N.*, Affärsbankerna i utbildningssamhället, s. 94—110.

Ekonomisk Tidskrift. Årg. 62: 1960. Nr. 4. *Björk, L.*, En sovjetekonom om stockholmskolan, s. 233—249. — *Milstam, Ö.*, Om förändringen i Sveriges exportandel för verkstadsprodukter under senare år, s. 250—269. — *Hållsten, B.*, Produktionsplanering med linjär programmering, s. 270—295. — *Lindahl, G.*, Erik Lindahl och 30-talets sysselsättningsproblem, s. 296—299.

Liberal Debatt. Årg. 14: 1961. Nr. 1. *Claesson, G. C.-O.*, Ja till Europa!, s. 3—8. — *Arpi, G.*, Farlig urbanisering?, s. 21—26. — *Lång, C.-O.*, Den nya vänstern: John Berger — kritiker, s. 30—32.

Politisk Tidskrift. 1961. Nr. 1. *Eliasson, L.*, Försvarets kostnadsram, s. 7—10. — *Magnusson, F.*, Finns ett Fattig-Sverige?, s. 11—13. — *Venemalm, L.*, Landsbygdens tätortproblem, s. 14—16. — *Wahlund, S.*, Befolkningsproblemet i världen, s. 17—20. — *Peltersson, L.*, Quisling och organisationerna under ockupationen, s. 20—22. — *Grabö, P.*, Utvecklingen i amerikanskt jordbruk, s. 27—29.

SACO-tidningen. Årg. 8: 1961. Nr. 1. *Strömberg, H.*, Lättvindig grundlagsändring, s. 13—15.

Scandia. Band 26: 1960. H. 2. *Weibull, J.*, Kronprins Gustaf inför unionsupplösningen 1905, s. 167—229. — *Palme, S. U.*, Karl Staaff, Otto von Zweigbergk och Carl Carlsson Bonde 1911. Ett meddelande, s. 317—328.

Svensk Tidskrift. Årg. 47: 1960. H. 9. *Hagård, B.*, Permanent samlingsregering?, s. 481—490. — *Carlsson, S.*, Arvid Lindman i historiskt perspektiv, s. 491—499. — *Ekstrand, Å.*, Kris för bostadsproduktionen, s. 500—504. — *Borys, J.*, Chrustjov och den nationella självbestämmanderätten, s. 505—510. — **Årg. 48: 1961. H. 1.** *Höjer, T.*, Det kalla krigets återintensifiering under 1960, s. 8—23. — *Åkerlund, H.*, Finansplanen 1961, s. 24—26. — *Borys, J.*, Kommunistisk framtidsdröm, s. 27—33. — *Sundberg, H.*, Riksdagsmans oansvarighet, s. 34—38.

Tiden. Årg. 53: 1961. Nr. 1. *Sträng, G.*, Årsbudget och framtid, s. 5—12. — *Eriksson, G.*, Englands nya vänster, s. 13—18. — *Thorsson, I.*, Vad innebär effektivare socialhjälp?, s. 23—26. — *Du Rielz, G.*, Småstatsförsvar i robotåldern, s. 31—38. — *Krantz, G.*, Ge barnavårdsnämnderna yrkesövervakare, s. 39—41. — *Helén, A.*, Visionen som blev stat, s. 42—46.

Utrikespolitik. Årg. 15: 1960. H. 6. *Holm, E.*, Presidentvalet och världspolitiken, s. 201—205. — *Birnbaum, K. E.*, Amerikansk självvransakan, s. 212—222. — *Möller, P.*, Tvisten mellan Moskva och Peking, s. 223—231.

Internasjonal Politikk. 1960. Nr. 5. *Sanness, J.*, Etter korstoget til New York, s. 97—101. — *Frydenlund, K.*, Noen betraktninger om vest-tysk demokrati, s. 105—109. —

Midgaard, K., Noen synspunkter på fredsarbeid og forskning, s. 110—114. — **Nr. 6:** *Torsvik, T.*, Tanker om nedrustning og dens alternativ, s. 121—125. — *Anda, T.*, Inntrykk fra presidentvalgekampen, s. 126—128. — *Lamberg, R. F.*, China — Sovjet-tvistens grunner og grenser, s. 129—133. — *Stenseth, D.*, Den amerikanske høyesterett, s. 133—138. — *Bucher-Johannessen, O.*, Handelen mellom Øst- og Vest-Europa, s. 139—142.

Nordisk Administrativt Tidsskrift. Årg. 41: 1960. H. 3. *Palme, W. A.*, Förvaltningslagskipningens utveckling i Finland och Sverige efter skilsmässan år 1809, s. 137—155. — *Calmfors, H.*, Borgarrådsinstitutionen i Stockholm och dess motsvarighet i Oslo, Köpenhamn och Helsingfors — några jämförande synpunkter, s. 184—198. — *Germeten, G.*, Ledertrening i norsk statsforvaltning, 199—211. — *Walnum, J.*, Organiseringen av statens forretningsmessige virksomhet, s. 212—218.

Nordisk Tidsskrift for International Ret og Jus Gentium. Vol. 30: 1960. Fase. 1—2. *Hambro, E.*, Member of the international court of justice, Sir Hersch Lauterpacht in memoriam, s. 5—6. — *Schwarzerberger, G.*, The law of belligerent occupation: basic issues, s. 10—24. — *Bedijer, V.*, Den rettlige karakter af de norske tropperstyrkers kapitulation den 10. Juni 1940, s. 25—38. — *Nagel, H.*, Lassen die Empfehlungen der Vereinten Nationen Rückschlüsse auf die rechtliche Natur der Empfehlungen des Europarates und des Nordischen Rates zu?, s. 52—72.

Statsøkonomisk Tidsskrift. 74. Årg.: 1960. H. 3. *Johansen, L.*, Liberalistisk økonomi og planøkonomi, s. 157—159. — *Holbæk-Hanssen, L.*, Problemer og forskningsoppgaver i markeds- og distribusjonsøkonomien, s. 180—196. — *Leibholz, G.*, Demokratietts strukturrendring, s. 197—210. — *Lie, A.*, Dollar-knapphet og grunntrekk i USA's utenriks-handel, s. 211—222.

Nationalekonomisk Tidsskrift. 98. Bind: 1960. H. 3—4. *Aschengreen, J. C.*, Skibsfartens problemer, s. 105—117. — *Simonsen, W.*, Nogle bemærkninger till H. Uldall-Hansens disputats «Tid og rente», s. 118—126. — *Norregaard Rasmussen, P.*, Det balancerede budgets multiplikator og udenrigshandeln, s. 127—130. — *Jørgensen, E.*, Husholdnings-budgetundersøgelser af opsparingsforhold, s. 152—168. — *Munksgaard, H.*, Test af konjunkturtesten, s. 169—174.

Tidsskrift for Rettsvidenskap. 1960. H. 5. *Wold, T.*, Domstolene og ombudsmannen, s. 403—419. — *Strömholm, S.*, Skadestandsproblem i den internationella privatretten, s. 434—459. — *Fischer, J.*, Amerikas advokat — Robert H. Jackson, s. 460—476. — *Gaardner, K.*, Fra den norske Høyesteretts praksis i 1959, s. 477—500. — *Søndergaard, J.*, Oversigt over juridisk litteratur utkommet i 1959 i Danmark, Norge og Sverige, s. 513—525.

Økonomi og Politikk. Årg. 34: 1960. Nr. 2—3. *Reske-Nielsen, E.*, Cyprens vej til selvstændigheden, s. 107—123. — *Kongstad, P.*, Rhodesia og Nyasaland, s. 124—144. — *Pedersen, O. K.*, Portugisisk Afrika, s. 145—160. — *Pundik, H.*, Somali, s. 161—177.

The American Journal of Comparative Law. Vol. 9: 1960. No. 3. *Stein, E., Hay, P.*, Legal remedies of enterprise in the European economic community, s. 375—424. — *Grzybowski, K.*, The Powers trial and the 1958 reform of Soviet criminal law, s. 425—440. — *Anton, A. E.*, L'instruction criminelle, s. 441—457. — *Wilde, C. D. M.*, Investment in Thailand, s. 481—498.

The American Journal of International Law. Vol. 54: 1960. No. 4. *Dean, A. H.*, The second Geneva conference on the law of the sea: the fight for freedom of the sea, s. 751—789. — *Baade, H. W.*, Indonesian nationalization measures before foreign courts, s. 801—835. — *Wright, Q.*, Legal aspects of the U-2 incident, s. 836—855.

The American Journal of Sociology. Vol. 66: 1960. No. 2. *Grimshaw, A. D.*, Urban racial violence in the United States: changing ecological considerations, s. 109—119. — *Berreman, G. D.*, Caste in India and the United States, s. 120—127. — *Gibbs, J. P.*, *Schnore, L. F.*, Metropolitan growth: an international study, s. 160—170. — **No. 3.** *Manheim, E.*, Theoretical prospects of urban sociology in an urbanized society, s. 226—229. — *Glaser, W. A.*, Doctors and politics, s. 230—245. — *Goode, W. J.*, Norm commitments and conformity to role-status obligations, s. 246—258.

The American Political Science Review. Vol. 54: 1960. No. 4. *Swisher, C. B.* The supreme court and the «moment of truth», s. 879—886. — *Watson, R. A.*, Federalism v. individual rights: the legal squeeze on self-incrimination, s. 887—898. — *Hammond, P. Y.*, The national security council as a device for interdepartmental coordination, s. 899—910. — *Scher, S.*, Congressional committee members as independent agency overseers: a case study, s. 911—920. — *Koehl, R.*, Feudal aspects of national socialism, s. 921—933. — *Greenstein, F. I.*, The benevolent leader: Children's images of political authority, s. 934—943. — *Dowling, R. E.*, Bentley revisited. Pressure group theory: its methodological range, s. 944—954. — *Hale, M. Q.*, Bentley revisited. «The group basis of politics», s. 962—971. — *Kendall, W.*, The «open society» and its fallacies, s. 972—979.

American Sociological Review. Vol. 25: 1960. No. 6. *Becker, H.*, Normative reactions to normlessness, s. 803—809. — *Moore, W. E.*, A reconsideration of theories of social change, s. 810—817. — *Caucian, F.*, Functional analysis of change, s. 818—827. — *Wang, Y. C.*, Western impact and social mobility in China, s. 843—854. — *Laudecker, W. S.*, Class boundaries, s. 868—877. — *Maccoby, H.*, Controversy, neutrality and higher education, s. 884—893.

Behavioral Science. Vol. 5: 1960. No. 4. *Gross, L.*, System-construction in sociology, s. 281—290. — *Le Vine, R. A.*, The role of the family in authority systems: a cross-cultural application of the stimulus-generalization theory, s. 291—296.

The Canadian Journal of Economics and Political Science. Vol. 26: 1960. No. 4. *Timlin, M. F.*, Canada's immigration policy, 1896—1910, s. 517—532. — *Johnsson, H. G.*, The political economy of opulence, s. 552—564. — *Meisel, J.*, The formulation of liberal and conservative programmes in the 1957 Canadian general election, s. 565—574. — *Bociurkiw, B. R.*, The problem of succession in the Soviet political system, s. 575—591. — *Polsby, N. W.*, Power in Middletown, s. 592—603.

Foreign Affairs. Vol. 39: 1961. No. 2. *Eden, A.*, The slender margin of safety, s. 165—173. — *Taylor, M. D.*, Security will not wait, s. 174—184. — *Domenach, J.-M.*, The French army in politics, s. 185—195. — *Brandt, W.*, The means short of war, s. 196—207. — *Iklé, F. C.*, After detection — what?, s. 208—220. — *Luce, C. B.*, Italy after one hundred years, s. 221—239. — *Senghor, L. S.*, West Africa in evolution, s. 240—246. — *Neal, A. C.*, New economic policies for the West, s. 247—258. — *Jackson, B. W.*, India on the eve of its third plan, s. 259—270. — *Morgon, G. A.*, Planning in foreign affairs: the state of the art, s. 271—278. — *Lindsay, F. A.*, Program planning: the

missing element, s. 279—290. — *Shamuyarira, N. M.*, The coming showdown in Central Africa, s. 291—298. — *Anderson, B. B.*, The orthodox church in Soviet Russia, s. 299—311. — *Field, A. R.*, Strategic development in Sinkiang, s. 312—318.

History and Theory. Vol. 1: 1960. No. 1. *Berlin, I.*, History and theory: the concept of scientific history, s. 1—31. — *Dray, W.*, Toynbee's search for historical laws, s. 32—54. — *Burns, A. L.*, International theory and historic explanation, s. 55—74. — *Gruman, G. J.*, »Balance» and »excess» as Gibbon's explanation of the decline and fall, s. 75—85.

International Affairs. Vol. 37: 1960. No. 1. *Strachey, J.*, Is our deterrent vulnerable? A discussion of Western defence in the 1960s, s. 1—8. — *Matthews, H. L.*, The United States and Latin America, s. 9—18. — *Aron, R.*, The political methods of general du Gaulle, s. 19—28. — *Nove, A.*, The Soviet model and under-developed countries, s. 29—38. — *Nenni, P.*, Progressive forces in Italian politics, s. 39—44. — *Sissons, D. C. S.*, The pacifist clause of the Japanese constitution. Legal and political problems of rearmament, s. 45—59.

The International and Comparativ Law Quarterly. Vol. 9: 1960. P. 4. *Reese, W. L. M.*, Contracts and the restatement of conflicts of laws, s. 531—541. — *Anderson, J. N. D.*, A law of personal status for Iraq, s. 542—563. — *Schwelb, E.*, International conventions on human rights, s. 654—675.

The Political Quarterly. Vol. 32: 1961. No. 1. *Webb, S.*, The first labour government, s. 6—44. — *Pelling, H.*, Governing without power, s. 45—52. — *Greaves, H. R. G.*, Complacency or challenge?, s. 53—62.

Political Science Quarterly. Vol. 75: 1960. No. 4. *Becher, J. M.*, Twenty-five years of unemployment insurance: an experiment in competitive collectivism, s. 481—499. — *Kriz, M. A.*, Gold in world monetary affairs today, s. 500 p. 518. — *v. d. Kroet, J. M.*, West New Guinea in the crucible, s. 519—538. — *Avrich, P. H.*, The short course and Soviet historiography, s. 539—553. — *Hoffman, S.*, De Gaulle's republic, s. 554—559. — *Wonnacott, P.*, Employment, growth and price levels, s. 560—572.

Political Studies. Vol. 8: 1960. No. 3. *Waldman, T.*, Rousseau of the general will and the legislator, s. 221—230. — *Venkataramani, M. S.*, Ramsay Mc Donald and Britain's domestic politics and foreign relations, 1919—1931, s. 231—249. — *Polsby, N. W.*, Towards an explanation of McCarthyism, s. 250—271. — *Burns, J. H.*, The Scottish committees of the house of commons, 1948—1959, s. 272—296.

The Public Opinion Quarterly. Vol. 24: 1960. No. 4. *Almond, G. A.*, Public opinion and the development of space technology, s. 553—572. — *Michael, D. N.*, The beginning of the space age and American public opinion, s. 573—582. — *Davis, M.*, *Verba, S.*, Party affiliation and international opinions in Britain and France, 1947—1956, s. 590—604. — *Wright, C. R.*, Functional analysis and mass communication s. 605—620. — *Hess R. D.*, *Easton, D.*, The child's changing image of the president s. 632—644. — *Rieselbach, L. N.*, The basis of isolationist behavior, s. 645—657. — *Russet, B. M.*, Demography, salience and isolationist behavior, s. 658—664. — *Needler, M.*, Hitler's anti-semitism: a political appraisal, s. 665—669. — *Neurath, P.*, Social research in newly independent countries: an Indian example, s. 670—674.

Science and Society. Vol. 24: 1960. No. 1. *Morris, J.*, Profit, automation and the cold war, s. 1—12. — *Davis, H. B.*, Schumpeter as sociologist, s. 13—35. — *Meek, R. L.*,

Some comments on Marx's law of the falling rate of profit, s. 36—52. — **No. 2.** *Hobsbawn, E. J.*, The seventeenth century in the development of capitalism, s. 97—112. — *Sharp, G. B.*, Mills and Weber: formalism and the analysis of social structure, s. 113—134. — *Evenitsky, A.*, Monopoly capitalism and Marx's economic doctrines, s. 134—149. — **No. 3.** *Blake, J.*, The political economy of labor, s. 193—206. — **No. 4.** *Saville, J.*, Henry George and British labor movement, s. 321—333. — *Bernstein, S.*, Recent literature on labor and socialism, s. 334—353.

Social Forces. Vol. 39: 1960. No. 1. *Noland, E. W.*, Industrial sociology and the businessman, s. 5—18. — *Faris, R. E. L.*, The middle class from a sociological viewpoint, s. 1—4. — *Lundberg, G. A.*, Quantitative methods in sociology, 1920—1960, s. 19—24. — *Lazervoltz, B.*, Suburban voting trends: 1948 to 1956, s. 29—35. — *Snyder, E. C.*, Political power and the ability to win supreme court decisions, s. 36—40. — *Blalock, H. M.*, A power analysis of racial discrimination, s. 53—58. — *Bliss, P.*, Schumpeter, the «big» disturbance and retailing, s. 72—75. — *Gieber, W.*, Two communicators of the news: a study of the roles of sources and reporters, s. 76—83. — **No. 2.** *Gursky, O.*, Administrative succession in formal organization, s. 105—115. — *Simpson, R. L.*, *Simpson, I. H.*, Values, personal influence, and occupational choice, s. 116—125. — *Schwarzweiler, H. K.*, Values and occupational choice, s. 126—134. — *Kaplan, H. B.*, The concept of institution: a review, evaluation, and suggested further research, s. 176—180.

Social Research. Vol. 27: 1960. No. 3. *Thompson, K. W.*, Moral purpose in foreign policy; realities and illusions, s. 261—276. — *Raffaele, J. A.*, United States propaganda abroad: notes on the USIS in Italy, s. 277—294. — *Colm, G.*, In defence of the public interest, s. 295—307. — *Landecker, W. S.*, Class crystallization and its urban pattern, s. 308—320. — *Henle, M.*, A psychological concept of freedom: footnotes to Spinoza, s. 359—374.

Soviet Studies. Vol. 12: 1960. No. 1. *Zauberman, A.*, New winds in Soviet planning, s. 1—13. — *Jasny, N.*, Peasant-worker income relationships: a neglected subject, s. 14—22. — **No. 2.** *Krenzel, R.*, Soviet, American and West German basic industries: a comparison, s. 113—125. — *Seton, F.*, Soviet progress in Western perspective, s. 126—144. — *Newth, J. A.*, Income distribution in the USSR, s. 193—196.

L'année Politique et Économique. 33e année: 1960. N° 157. *Lavergne, B.*, La Hongrie depuis sa libération du joug nazi (1945), s. 297—339. — *Fraser, G.*, L'avenir des Nations Unies, s. 342—347.

Journal de Droit International. 87e année: 1960. No. 4. *Weis, P.*, Le concept de réfugié en droit international, s. 929—1001.

Revue d'Économie Politique. 70e année: 1960. No. 6. La restauration des monnaies européennes. — *Jacobsson, P.*, Les monnaies européennes et l'économie mondiale, s. 11—24. — *v. Mangoldt, H. K.*, De l'union européenne des paiements à la convertibilité et à l'accord monétaire européen, s. 25—36. — *Guindey, G.*, La banque des règlements internationaux hier et aujourd'hui, s. 37—57. — *Triffin, R.*, Intégration économique européenne et politique monétaire, s. 58—81. — *Frère, M.*, La restauration monétaire en Belgique, s. 82—108. — *Holtrop, M. W.*, Le redressement monétaire des Pays-Bas après la guerre, s. 109—127. — *Baffi, P.*, Stabilité monétaire et développement économique en Italie, 1946—1960, s. 128—157. — *Veit, O.*, Les enseignements de la politique monétaire en Allemagne fédérale, s. 158—172. — *Rueff, J.*, La restauration du franc, s. 173—185.

Revue Française de Sociologie. 1e année: 1960. N° 4. *Bossoul, R.*, Analyse de covariance et méthode des résidus en sociologie, s. 445—453. — *Gabel, J.*, Le concept d'aliénation politique, s. 454—464.

Revue Politique et Parlementaire. 63e année: 1961. No. 709. *Spaak, P.-H.*, Comment sauver l'Occident?, s. 1—13. — *Faure, E.*, Ce que devrait être l'assistance mondiale, s. 14—21. — *Duroselle, J.-B.*, Les démocrates et la politique extérieure des Etats-Unis, s. 22—30. — *Wormser, G.*, Clemenceau et l'élection présidentielle de 1920, s. 57—62.

Archiv des öffentlichen Rechts. 85. Band: 1960. H. 3. *Hollerbach, A.*, Auflösung der rechtsstaatlichen Verfassung?, s. 241—269. — *Munch, I. v.*, Die Bindung des Gesetzgebers an den Gleichheitssatz bei der Gewährung von Subventionen, s. 270—300.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 80. Jahrg: 1960. H. 6. *Fetscher, I.*, Der gesellschaftliche »Naturzustand« und das Menschenbild bei Hobbes, Pufendorf, Cumberland und Rousseau. Ein Beitrag zur Standortbestimmung der politischen Theorie Rousseaus, s. 1—46. — *Muller, K. V.*, Zur Frage des Begabtenpotentials und der Begabtenreserven, s. 67—80.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 116. Band.: 1960. H. 3. *Suranyiunger, T.*, Scope and problems of economic philosophy, s. 385—401. — *Krause, A.*, Fehlenquellen in Entwicklungsprogrammen, s. 402—430. — *Bernhauer, E.*, Ein Versuch zur modelltheoretischen Interpretation der Schumpeterschen Konjunkturtheorie, s. 431—468. — *Jucher-Fleetwood, E.*, Der Radcliffe report, s. 500—517.

Österreichisches Zeitschrift für öffentliches Recht. Band. 10: 1960. H. 2. *Fasching, H. W.*, Die Aufgaben der internationalen und übernationalen Gerichtsbarkeit, s. 169—224. — *Leisner, W.*, Die Verfassungsgesetzgebung in der italienischen staatsrechtlichen Tradition, s. 225—268. — *Wroblewski, J.*, The relativity of juridical concepts, s. 269—282. — *Lessona, S.*, Verwaltungsrechtswissenschaft und Verwaltungslehre, s. 283—295.

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 9. Jahrg: 1961. H. 1. *Eschenburg, T.*, Die Rolle der Persönlichkeit in der Krise der Weimarer Republik: Hindenburg, Brüning, Groener, Schleicher, s. 1—29. — *Broszat, M.*, Das Sudetendeutsche Freikorps, s. 30—49. — *Plum, G.*, Widerstand und Antifaschismus in der marxistisch-leninistischen Geschichtsauffassung, s. 50—65. — *Heiber, H.*, Joseph Goebbels und seine Redakteure, s. 66—75. — *Besson, W.*, Zur Geschichte des nationalsozialistischen Führungsoffizier, s. 76—116.

Zeitschrift für Nationalökonomie. Band. 20: 1960. H. 1—2. *Putz, T.*, Wirtschaftliche Entwicklung und zunehmende Staatstätigkeit, s. 47—72. — *Jecht, H.*, Wirtschaftliche Probleme der gegenwärtigen Finanzpolitik, s. 73—95. — *Hartmann, A.*, Die Finanzpolitik der deutschen Bundesregierung, s. 174—181. — H. 3—4. *Schweitzer, A.*, Business power under the nazi regime, s. 114—442.

Zeitschrift für Politik. Jahrg. 7: 1960. H. 4. *Sorokin, P. A.*, Soziologische und kulturelle Annäherungen zwischen den Vereinigten Staaten und der Sowjetunion, s. 341—370. — *Scharlau, K.*, Iran als Entwicklungsland. Als Beispiel der Problematik der Entwicklungsländer überhaupt, s. 371—381.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- AGERSNAP, TORBEN, BARFOD, PIE, LUND, REINHARD, MILHØ, POUL, 45 Timers ugens indførelse 1958—60. Köpenh. 1960.
- BERNANDER, BERNT, Brittiska Central- och Östafrika. Utrikespolitiska Institutets skriftserie. 1961: 2. Sthlm 1961.
- BRING, SAMUEL E., Svenskt boklexikon 1700—1829. Riksdagshandlingar. Uppsala 1961.
- CIVIBUS ET REI PUBLICÆ. Festskrift till Georg Andrén. Sthlm — Göteborg — Uppsala 1960.
- CLARKE, GREEVILLE och SOHN, LOUIS B., Världsfred genom världslag. Sthlm 1960.
- DICKSON, HARALD, Att studera nationalekonomi. En introduktion. Sthlm 1960.
- EK, HILDING, Internationella domstolen. Utrikespolitiska institutets broschyrserie 1960: 12. Sthlm 1960.
- FUSILIER, RAYMOND, Les monarchies parlementaires. Étude sur les systèmes de gouvernement (Suède, Norge, Luxembourg, Belgique, Pays-Bas, Danemark). Paris 1960.
- KANGRO, BERNHARD och UIBOPUU, VALEV, Estlands ansikte. En skildring i ord och bild. Lund 1960.
- KIHBERG, MATS och SÖDERLIND, DONALD, Två studier i svensk konservatism 1916—1922. Skrifter utg. av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom C. A. Hessler. Uppsala 1961.
- KRISTERSSON, HELGE, FAO och världsnöden. Utrikespolitiska Institutets broschyrserie 1960: 10. Sthlm 1960.
- LEFÈVRE, JOSEPH, Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas. II. Tome IV. Academie royale de Belgique. Brüssel 1960.
- LINDAHL, GÖRAN G., Castros Kuba. Utrikespolitiska Institutets broschyrserie 1960: 11. Sthlm 1960.
- SUNDBERG, PER, Ministärerna Bildt och Åkerhielm. En studie i den svenska parlamentarismens förgårdar. Ak. avh. Sthlm 1961.
- THOMSON, ARTHUR, Barnkvävningen. En rättshistorisk studie. Lund 1960.
- VAN DER MADE, RAOUL, Inventaire — de Sainte — Allegondé. Academie royale de Belgique. Brüssel 1960.
- WESTERBERG, OLE, Skatter, avgifter och pålagor. En statsrättslig undersökning. Sthlm 1961.
- Åbo Akademi. Handelshögskolan vid Åbo Akademi. Katalog. Läsåret 1960—61. Åbo 1960.
- Statistisk årsbok. Göteborg 1960. Göteborgs stads statistiska byrå. Göteborg 1960.
- Riksgäldskontoret. Budgetåret 1959/60. Årsbok. Sthlm 1960.
- Bulletin de la Commission royale d'histoire. CXXVI. Brüssel 1960.
- Statistisk årsbok för Norrköpings stad 1960. Drätselkammarens utredningskontor. Norrköping 1960.
- Statistisk årsbok för Sverige. Årg. 47. 1960. Statistiska centralbyrån. Sthlm 1960.
- Justitieombudsmannens ämbetsberättelse vid riksdagen år 1961. Sthlm 1961.
- Militieombudsmannens ämbetsberättelse vid riksdagen år 1961. Sthlm 1961.
- Handel. Berättelse för år 1958. Del. I. Kommerskollegium. Sthlm 1960.
- Helsingfors stads statistik. Hälso- och sjukvård 1959. Helsingfors 1960.
- Fem decennier kommunalstatistik. Helsingfors stads statistiska byrå. Helsingfors 1961.

Aktiebolaget
CW K GLEERUP
Bokförlag

VÄRFRUGATAN 8 LUND

Tel. 17500
Bokbinderiet 14400

Håkan Ohlssons Boktryckeri

STIFTELSEN SIAMON

utdelar årligen stipendier till forskare eller vetenskapliga skriftställare inom ämnena nationalekonomi och statskunskap. Ansökningar om stipendier med de handlingar och referenser som åberopas

kan insändas senast den 10 maj 1961 till stiftelsens

verkställande ledamot, advokaten

Per-Axel Weslien, Norrmalmstorg 2, Stockholm C.